

BESENYŐK ÉS MAGYAROK

(1939, 1989)

A MAGYARORSZÁGI BESENYŐK KUTATÁSA

A besenyők, a középkori Magyarország egyik etnikai csoportjának maradékai 1500 táján enyésztek el. Ezt követően már csak a történészek foglalkoztak a besenyőkkel, részint a krónikák híradásai, részint okleveles említések alapján. A XVIII. századra már az is kérdésessé vált, honnan jött és miféle nép volt a besenyő. Rajcsáni Ádám udvari kamarai tanácsos 1757-ben Pozsonyban kiadott nyomtatásban (*De Bissenis regni Hungariae eorumque comitibus*) a trákiai *Bessus* néppel, a bosnyákok állítólagos eleivel azonosította őket; emellett krónikás és okleveles adatokból magyarországi szerepüket is vázolta. Külön könyvet szentelt történetüknek Hörvát István *A pacinákokról (A Vas nemzetről)* címen (Budán, 1839) 208 kinyomott lapot kitevő, befejezetlen könyvében, amelyben ugyan összegyűjtötte különféle forrásokból a nevük 40-féle változatára vonatkozó adatokat, de végül is az ókori Al-Duna vidéki *bastarna* és *peucinus* néppel azonosította, és magyar nyelvű népnek tartotta őket. Az utóbbi véleménye fél évszázadig uralkodó nézet maradt történelmi irodalmunkban.

A magyarországi besenyőkről szóló adatokat a szövegek szó szerinti közlésével Jerney János állította össze nagybecsű munkájában. Sajnos, forrásidézetet nem adott; ellenőrizhetetlen adatait pedig alig használhatjuk fel, mert ezek olykor tévesek. Jerney *A magyarországi besenyőkről* c. tanulmányát először „A Magyar Tudós Társaság évkönyvei” V. kötet (Budán, 1841), II. osztály, 144–184. lapján, majd változatlan szöveggel „Jerney János Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845” I (Pesten, 1851), 227–270. lapjain adta közre. Jerney a forrásadatokat elrendezésében először a krónikák alapján vázolta történetüket, majd a magyar ábécé sorrendjében az okleveles és helynévi adatokat sorolta fel; nem indokoltan melléjük sorolta az örökre, lövökre és székelyekre vonatkozó adatokat is.

Jerney forrásgyűjtését felhasználta Gyárfás István *A jász-kunok története* c. művének II. kötetében (Kecskemét, 1873) „A besenyő-kunok” c. fejezetben (41–102. lap és passim), ő azonban inkább arra törekedett, hogy összeállítsa a hazai és külföldi elbeszélő kútfők nyomán a besenyők egész történetét, akiket a szittyákkal, hunokkal, avarokkal, kunokkal és jászokkal együtt magyar nyelvűeknek tartott.

Művének színvonala és eredményei nem is mérhetők a kiváló orosz történész,

P. Golubovskij *Pečenegi, torki i polovcy do našestvija tatar* c. alapvető könyvéhez (Kijev, 1884), amely bizánci és orosz források alapján tisztázta a besenyők, úzok, más néven torkok, és a „halvány”-nak is nevezett komán-kunok mibenlétét, azt, amit a magyar történettudomány számára 40 év múlva Kossányi Béla a Századok 1923–24. évfolyamában (519–537) közvetített.

A Jerney által elvégzett munkát Szokolay Margit *A magyarországi besenyőtelepekről* c. tanulmányában (Föld és Ember IX. 1929. 65–90) kísérelte meg újból elvégezni, de kritikátlanul hordta össze a régi és az irodalomban Jerney óta felmerült adatokat. Jerneyre és Szokolayra támaszkodott az emigráns orosz D. A. Rassovsky *Pečenegi, torki i berendei na Rusi i v Ugrij* (Praha, 1933) c. nagy tanulmányában (Seminarium Kondakovianum, V. kötet, 1–66). Látószögén kívül maradt az Al-Duna vidéke, melynek helynévanyagából Lükő Gábor *Havaselve és Moldva népei a X–XII. században* (Ethnographia 1935. 90–105) próbálta kiszűrni a besenyők nyomait. Ezt a feladatot immár az írott források tüzetes felhasználásával újabban Petre Diaconu kísérelte meg *Les Petchénégues au Bas-Danube* (Bucarest, 1970) c. kis könyvében megoldani, de nem volt képes szabadulni a román kutatókra kötelező előítéletektől.

A magyarországi besenyők kutatása a két háború között gyakran dilettáns helytörténeti munkákban jelentkezett; ez ellen emelt szót Kniezsa István *A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez* c. kitűnő bírálatában (Domanovszky Emlékkönyv. Budapest, 1937. 323–337), utat mutatva a további kutatásnak.

Ilyen előzmények után fogtam neki a magyarországi besenyőkre vonatkozó adatok összegyűjtésének és elterjedésük vizsgálatának. Hogy milyen gondolat-sor irányította figyelmemet e tárgyra, azt *Anonymus, rejtély avagy történeti forrás?* c. kis tanulmánygyűjteményem bevezetésében írtam le (Budapest, 1988. 10–13).

Besenyők és magyarok c. doktori disszertációm, amely a „Kőrösi Csoma-Archivum” 1939. évi I. kieg. kötetében (397–500), önállóan pedig 1940-ben (106 l., 1 térképmelléklet) jelent meg – alább BM. rövidítéssel idézem –, főként a besenyők magyarországi elterjedése vizsgálatának szenteltem. Az önálló műben a történeti bevezetést (3–6. l.) követi az adattár: „I. A magyarországi besenyőkre vonatkozó adatok” címen két részre tagolva: A) Elbeszélő kútfők adatai (6–9. l.), B) Helyhez rögzíthető okleveles és helynévi adatok (10–40. l.).

Mivel Árpád-kori okleveles anyagunkból csak hiányos képet kaphatunk a besenyők korai elterjedéséről, ezt a hiányt próbáltam pótolni a besenyő nyelvből magyarázható helynevekkel. Ennek érdekében foglaltam össze a besenyők nyelvére vonatkozó ismereteinket. „II. A besenyők nyelve” c. részben, melyet a következő fejezetekre tagoltam: A) Egykorú írók megjegyzései (41–42. l.), B) Glossza (42. l.), C) Törzsnevek (43–59. l.), D) Személynevek (59–66. l.), E) Földrajzi nevek (66–67. l.), F) Hangtan (67–73. l.). A besenyők kipszaki török nyelvjáráshoz való tartozásának kifejtése után tettem kísérletet besenyők által adott helynevek vizsgálatára a „III. Besenyő helynevek” c. részben (74–95. l.), amelyben főként török eredetű földrajzi közneveket gyűjtöttem össze, de emel-

lett török szavakból, pl. szín- és állatnevekből, valamint a török többes szám *-lar* ragjával képzett helyneveket is soroltam fel.

A munkát „IV. A besenyők elterjedése Magyarországon” c. fejezettel (96–102. l.), valamint a „Javítások és pótlások” c. résszel (103–106. l.) zártam.

A besenyők nyelvére vonatkozó rész lerövidített formában, a törzs- és személynévek jegyzékével s további négy helynévvel franciául is megjelent „Monuments du lexique pechénégue” címen az „Acta Orientalia Hungarica” 18 [1965]. 73–81. lapjain. A besenyő földrajzi nevek körét bővítettem az Azovi-tenger Skylitzes által feljegyzett „szittya”, valójában besenyő *Καριπαλοῦκ* nevének magyarázatával (uo. 10 [1962]. 413–415).

Mint e kötet előszavában jeleztem, a fél évszázada írt disszertáció elavult, és szélesebb olvasóréteg számára túl szakszerű. Ezért határoztam el, hogy teljesen átalakítom. A történeti bevezetést mai ismereteink szerint vázoló, de ezúttal sem vállalkozom a besenyők kelet-európai és balkáni történetének megírására. Az elbeszélő kútfők adatait a magyar krónikák jobb ismeretében úgy adom elő, hogy abból a besenyők magyarországi története is kitűnjék. A helyhez rögzíthető okleveles és helynévi adatokat a fél évszázada gyűjtött új adatokkal egészítem ki, egyben azokat az adatokat, amelyekről kiderült, hogy koholmányon vagy tévedésen alapulnak, elhagyom.

A besenyők nyelvére vonatkozó rész nagyjából ma is megállja helyét. Ami a besenyő törzsneveket illeti, ma is érvényes Németh Gyula azon megállapítása, hogy a törzsnevek első tagja méltóságnév, míg a második lószínnév. A besenyő törzsnevek közül Magyarországon azonban csak a *Talmács* igazolható helynévben; ezt alátámasztja, hogy két helyen, ahol *Talmács* helynév található, a nyitrai síkon és a Szebeni-havasokban, a szomszédság besenyőnek nevezte a határos lakókat. Ez ellentmond annak a feltevésnek, hogy a *Talmács* nevű faluk általában tolmács szolgálatot végző települések lettek volna. A *Tolmács* és a *Kölpény* törzsnév önálló katonai segédnépként is szerepel bizánci forrásokban; az utóbbi *Kulpinggai* alakban, varég-rús zsoldosokkal együtt, úgyhogy *Kölpény* helyneveink inkább eredeztethetők a normannok *Kylfing(ar)* csoportjának nevéből, semmint a besenyők *Kül-bej* törzséből. A többi, besenyő törzsnévvel egyező helynév (*Értem, Csűr, Jula ~ Gyula, Baj, Koppány, Csaban*), úgy is, mint török méltóságnév, magyar vagy valamely korai török személynévből képzett helynévnek tekinthető.

Hasonló módon ítéltető meg a török helynevek túlnyomó többsége, amelyeket besenyőknek tulajdonítottam. A nagyobb vizek neve, mint *Küküllő*, amelyet Melich János a honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élt bolgár-török népesség nyelvéből, a *kükel* 'kökény' szó *-ey* képzővel ellátott alakjából magyarázott, s amelyet *kükellty* 'kökényes' alakra vezettem vissza, valóban magyarázható itt talált népesség nyelvéből is, a kisebbek névadói azonban a magyarokkal bejött és a magyarok után beköltözött más török nyelvű népek is lehettek. Jellemző erre az elterjedt *Korhány* helynév, amely a török *qurhan* 'halom' szóból ered. Legnagyobb számban a Kiskunság mellett Biharban, valamint a határos nyírsé-

gi és békési részeken találhatók; az utóbbi vidéken talán még magyarok is neveztek e szóval halmokat.

Tömeges előfordulásuk a bihari dukátus területén leginkább arra mutat, hogy az ott élt székelyekhez és török-kabar törzsekhez kell kapcsolnunk őket, s ebben megerősít, hogy Erdély korai székely megszállású és „lövő”-k lakta falvai mellett is feltűnnek. Ugyanakkor az erdélyi Beszterce-széki Sajóbesenyő felett emelkedő *Curhana* < magyar *Korhány* hegy névadói biztosan besenyők voltak, míg az Alföld kunok lakta vidékein található *Korhány*-ok kétségkívül a kunokhoz kapcsolandók.

Hasonló a helyzet a többi földrajzi köznévből és nemzetségnévből eredeztetett helynévvel. Kivétel a besenyő *qatai* 'vár' szó, mely az Árpád-korban a besenyők által lakott mosoni határszélen *Káta* alakban jelentkezik (ma *Gáta* ~ *Gattendorf*). Ide sorolható a besenyő *balyq* 'mocsár' szó és képzővel ellátott *balqan* alakja is, de ezek névadói nemcsak besenyők lehettek. Besenyőnek akkor tekinthető egy helynév, ha kipcak típusú török szóból magyarázható, és olyan helyen fordul elő, ahol besenyők ottlakása igazolt. A *-lár* végződésű nevek besenyőnek minősítése is kétségesse vált. Karácsonyi János nyomán Németh Gyula a hevesi *Maklár* falunevet összekapcsolta egy *Mak* névvel, amelyet XIII. századi oklevélben a közelben említenek (MNY. 27 [1931] 145). Beható helytörténeti vizsgálat azonban kiderítette, hogy a kettőnek nincs köze egymáshoz. *Maklár* korai vallon település, és független a közeli, de vele nem is szomszédos *Mák* (egyháza) elpusztult falutól, melyre az oklevél utal (Györffy: Tört. földrajz III. 114). Ezek miatt a disszertációmban a besenyőnek minősített helynevek túlnyomó részét ma már nem tartom bizonyítottan besenyő eredetűnek, s ezért disszertációmnak a „III. Besenyő helynevek” c. részét elhagyom.

A besenyőkre vonatkozó régebbi irodalmat összeállította Kerékgyártó Árpád *Magyarország művelődésének története* c. könyvében (II. Pest, 1865. 141–156, 171–73); az újabb műveket ld. Moravcsik Gyula klasszikusnak számító *Byzantinoturcica* c. művében (I². Berlin, 1958. 89–90) és Rásonyi Nagy László a *Philologiae Turcicae Fundamenta* III/1. Aquis Mattiacis 1970. 1–5. lapján. A besenyő kérdés színvonalas összefoglalását adja Hansgerd Göckenjan *Hilfsvölker und Grenzwachter im mittelalterlichen Ungarn* c. művében (Wiesbaden, 1972. 89–114).

Az orientalisztika szemszögéből újszerű összefoglalást ad *O. Pritsak: The Pechenegs. Archivum Eurasiae Medii Aevi. I. 1975. 211–35.* A névhez vö. még *P. B. Golden* cikkét uo. 21–35.

KIK VOLTAK A BESENYŐK?

A VI. század közepétől a VIII. század közepéig Belső-Ázsia különféle eredetű, zömében köztörök nyelven beszélő népeit a Keleti, majd az ebből önállósuló Nyugati Türk Birodalom fogta össze, mely nevét az uralkodó szerepet betöltő *türk* törzsről kapta.¹

A türk birodalmat az ugyancsak köztörök nyelven beszélő ujugurok döntötték meg, és 744-től 840-ig uralkodtak területén, míg birodalmuk 840-ben a kirgizek támadása nyomán széthullott.²

Ebben az időben tűnnek fel a besenyők egy olyan VIII. századi tibeti nyelvű jelentésben, amelyre a tun-huangi barlangtemplomok egyik 1000 körül elfalazott oldalkápolnijában Stein Aurél nyomán Paul Pelliot talált rá. A jelentést az ujugur uralkodó rendeletére öt ujugur küldött állította össze; feladatuk az volt, hogy észak népeit, valamint ezek uralkodóit, törzseik és katonáik számát, esetleg fő jellegzetességüket írják össze, és pedig Kelettől, Koreától kezdve Nyugatig, a Perzsiával szomszédos részekig. Az ujugur jelentés tibeti fordításában a nevek erősen romlottak, de számos belőlük azonosítható. A szöveg kiadója és fordítója, Jacques Bacot valószínűnek tartja, hogy az eredeti ujugur jelentés az ujugur birodalom keletkezése, tehát nem sokkal 745 után készült.³

A besenyők (*Be-ča-nag*) a török népek sorában nyugat felé helyezkednek el. Az ujuguroknak hódoló törzsektől délnyugatra lakik az 1000 katonát kiállító türk *Jabaqu* (?) (*I-byil-kor*) törzs, míg tőlük északnyugatra a besenyők, akik 5000 katonát állítanak ki, és harcban vannak az ujugurokkal. A besenyőktől nyugatra lakik a török *Ala-jontlu* (*Ha-le-yun-log*) törzs, melynek a legjobb lovai vannak, s ezzel vége is szakad a reális népfelsorolásnak, amely a távoli északon élő mesés lények említésével zárul.⁴

¹ Vö. *Thomsen, V.*: *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*. Helsingfors, 1896; *Pelliot, P.*, *T'oung Pao* 16 [1915]. 687–89; *Németh Gy.*: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp., 1930. [röviden: *HonfMkial.*] 193 kk.; *Györffy Gy.*, *Acta Orientalia* 11 [1960]. 169–79; *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bp., 1986.³ [röviden: *MEH.*³] 57 skk.; *Ligeti L.*: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Bp., 1986. [röviden: *Török kapcs.*] 322–33.

² Uo. 336–39.

³ *Journal Asiatique* 244 [1956]. 137–53.

⁴ Uo. 147. A Kásгарinál is említett *Jabaqu* törzs kínai források szerint az ujugurokat alkotó „kilenc törzs” egyike volt *Yo-wu-ko* néven. Ligeti a tibeti névalakot (Török kapcs. 337) *Yabutqar*-nak olvassa.

Az *Ala-jontlu* 'tarka lovú' nép más néven is előfordul a steppenépek történetében. Az adatokat Németh Gyula „A tarka lovak országa” c. cikkében gyűjtötte össze.⁵ Mahmud al Kásgari XI. századi művében azt írta az *Alka-Bulaq* népről, hogy „török törzs, amelyet a kipc sakok leigáztak, de amelyet később Isten megmentett, és *Alka-Bulaq*-nak neveztek”.⁶ A két népnév első eleme, a török *ala* és a mongol *alay* 'tarka, foltos, csíkos, többszínű' jelentésű melléknév szélesebb értelmű, míg a mongol és csagatáj *bulay* 'tarka, fehér lábú ló, kesely' jelentésben mindig lóra vonatkozik. A kettő gyakran együtt fordul elő: csagatáj *ala-bula* 'többszínű', mongol *alay-bulay* 'tarka, többszínű, csíkos', oszmán és csagatáj *alag-bulag* 'össze nem illő, zavaros', kazáni *ala-gola* és kirgiz *ala-yula* 'tarka, kevert, mindenféle színű'.

Kínai források szerint a VII. században a mai Mongóliában lakó türköktől északra, havas tájakon egy *Alaččin* (*Ngo-lo-č'e*) nevű lótenyésztő nép lakott, a mongol korban viszont nyugatabbra, kirgiz földön egy *Alakč'in* nevű bányaváros volt, amelyről azt beszélték hogy lakóinak tarka színű lovai voltak. Maga az *alaččin* 'tarka, foltos' színnév is erre utal.⁷

Már Németh Gyula felhívta a figyelmet rá, hogy a besenyők nyolc törzsének neve közül, amelyek mindegyike két részből áll, és első eleme egy-egy lószínnév, a nyolcadik, Βούλα neve azonos a török *bulay* 'tarka (lovú)' szóval. Ezek szerint a besenyők sorrendben utolsó, *Čaban* törzsének tarka színű lovai voltak.

Ugyanakkor az *Ala-jontlu* törzsnév első, *ala(γ)* eleme nem fordul elő a besenyő lószínnévek sorában, de az *ala* szó nem is csupán lóra vonatkozik, 'többszínű' jelentése eltérésre, változatosságra utalhat, így fordítható 'eltérő lószínű'-nek is. Ezt is figyelembe véve úgy vélem, hogy az *Ala-jontlu* népnek szerepe lehetett a földjére költözött, lószínek szerint rendezett besenyő törzsszövetség kialakításában.

A tibeti jelentés ismeretében feltehető, hogy a besenyők 745 után, a terjeszkedő ujuguroktól elszorított vereség nyomán menekültek nyugatabbra, a „tarka lovú” nép földjére, amelynek hazája az Aral-tótól északra-északnyugatra kereshető.

Ugyanez a nép rejlik az azonos értelmű *alqa-bulag* vagy *alkä-bulag* név mögött; a tarkalovúakat a Kásgari fenntartotta hagyomány szerint a kipc sakok (akik tőlük északra éltek) leigázták, de utóbb megszabadultak a kipc sak uralom alól. A kipc sakokról Ibn-al-Athír azt írja krónikájában, hogy 722/23-ban a kazárok szövetségeseként lekalandoztak Észak-Irán felé a Volgán és a Kaukázuson át;⁸ ez pedig csak a tarkalovúak földjén át történhetett, és – ha a h iradás

⁵ Ethnographia 48 [1937], 103–07.

⁶ Uo. 103; Brockelmann, C.: Mitteltürkischer Wortschatz ... Budapest–Leipzig, 1928. 6, 240, ahol *Alka-Bulaq* mellett *Alka Bölük* 'tarka ménés' törzsnév is szerepel.

⁷ Németh i. h. 104–05; *Ngo-lo-č'e* olvasatához vö. Pelliot, P., Journal Asiatique 217 [1930], 259, 261; vö. még *Laude-Circautus, J.*: Der Gebrauch der Farbenzeichnungen in den Türkdialekten. Ural-Altäische Bibliothek X. Wiesbaden, 1961. 71 skk.

⁸ Marquart, J.: Über das Volkstum der Komanen. *Bang, W.–Marquart, J.*: Osttürkische Dialektstudien II. Berlin, 1914. [röviden: Komanen] 102; vö. Czeglédy K., MNy. 1950. 362.

hiteles – megadja az átmeneti leigázás idejét. Ezt követhette a besenyők előnyomulása a tarkalovúak földjére.

Tudomásunk szerint a besenyők előnyomulása után nem költözött egy tarka lovú nép Nyugatra, viszont a besenyők egy olyan nyolc törzsből álló szövetségben jelentek meg e térségben, amelynek minden törzset más-más lószínnévvel különböztették meg. Méltán gondolhatunk hát arra, hogy az ujuguroktól megvert besenyők a tarkalovúak földjére nyomulva ezek törzseivel szövetkeztek. Ez nem jelentette szükségszerűen minden besenyő és minden tarka lovú törzs egyesülését, mert a XI. században számon tartottak egy *Băcănăg* (~ *Bičene*?) és egy *Ala-jontlu*, ill. egy *Alka-bölük* törzset az Aral-tótól keletre lakó oguzok között.⁹

A tarka lovú besenyő törzsszövetség létrejötte feleletet adhat két történeti mozzanatra. Az első egy negatívum: az ala-jontluk 750 és 850 között nem költöztek a Volgán át Európába, amiben nyilván a Kazár Birodalom ereje akadályozta meg őket, hanem a kazárok és az előnyomuló besenyők között eltűntek, mondhatni megszűntek. A második a besenyő hagyomány, amelyet Biborbanszületett Konstantin jegyzett fel arról, hogy a besenyők két részből állanak, az első három törzs neve *kangar*, „akik a többenél vitézbbek és nemesebbek, mert ezt jelenti a kangar elnevezés”.¹⁰ A *Κάγγαο* népnév tényleg egyezik egy török szóval; *qnyyr* jelentése törökül 'bátor, kitartó, makacs'.¹¹ Mindamellett az is meglehet, hogy csak népetimológiával, egy hasonló népnévnek (*kängäräs*) török szóval való magyarázatával van dolgunk. Ebben az esetben az ala-jontluk a Nyugat-Szibériában 720 körül szereplő **kängär* néppel egyeztethetők.

A magyar, ill. a szavárd hagyomány emellett fenntartotta annak emlékét, hogy a szavárd-magyarok (Σάβαοροι ἄσφαλοι) úgy kerültek Transzkaukáziába, hogy egy kangar-besenyő támadás kettészakította a magyarokat.¹² Földrajzilag az, hogy a kettészakadt magyarok egy része a Kaukázus felé meneküljön, csak egy Dontól keletre elterülő hazában lakókról képzelhető el, ez pedig mindenképpen egy korábbi, a IX. századot megelőző támadásra mutat. A tibeti jelentés figyelembevételével feltehető egy olyan népmozgás, amely szerint 750 táján az ujugurok megtámadják a besenyőket, ezek a tarkalovúakat, akik kangar néven (?) átkelve a Volgán a Volga-könyök felett lakó magyarokat kettészakítják, nagy részüket a Dontól nyugatra, kis részüket pedig Transzkaukáziába űzve, ahol szavárdok jelenléte először 750–760 táján adatolt.¹³ Egy ilyen feltevés alkalmas az ismert adatok egyeztetésére, de más magyarázat is felmerült.

⁹ Houtsma, M. Th.: Die Ghuzenstämme. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes II. 224–25; Brockelmann, C.: Mitteltürkischer Wortschatz 246.

¹⁰ Moravesik Gy.: Biborbanszületett Konstantin. A birodalom kormányzása. Budapest, 1950 [röviden: BK.] 170–71.

¹¹ Németh Gy., Kőrösi Csoma-Archivum [röviden: KCSA.] II. 279; Györffy Gy., uo. I. kieg. kötet 436. és alább.

¹² BK. 170–75.

¹³ Marquart, J.: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. [röviden: Streifzüge] 36–37; Németh Gy.: HonfMKial. 316.

Egy időben feltettük, hogy a kangar-besenyők azonosíthatók a szavárdok szomszédságában, Transzkaukáziában szereplő kangarokkal.¹⁴ A szír és örmény forrásokban szereplő *hangar* ~ *kangar* ~ *kangark* nép azonban már az 541. évi bizánci–perzsa háborúk idején, sőt hihetőleg az V. században Örményország északkeleti részén, a Szevan-tó felett lakott, nem messze attól, ahol a szavárd (*sevortlik*) nép 750 és 760 között feltűnt.¹⁵ Tekintettel arra, hogy a kangar támadásnak és szavárd-magyarok leköltözésének a hagyományát a 948-ban Bizáncban járt Bulcsu harka követsége tolmácsolta, az információ szükségszerűen nem is magyar hagyományból származik, hanem részben vagy egészben eredhet azon szavárd-magyar követektől is, akik 948 előtt a magyar udvart többször felkeresték.¹⁶ Mivel a Volgától keletről támadó állítólagos kangarok aligha azonosak a már Transzkaukáziában lakókkal, a kangar támadás története két módon magyarázható. Beilleszthető a fenti népeltolódás történetébe, de vonatkoztatható egy örményországi kangar–szavárd háborúra is, és lehet olyan téves kombináció eredménye, mint Anonymus története Zuárd vezérnek, eredetileg a szavárdoknak a leköltözéséről a „Balkánra”; Anonymus ugyanis a Transzkaukáziába települt szavárdokat megszemélyesítő Zuárdot a kalandozások korában a Balkánra menekült Csaba-magyarok vezérének tette meg.¹⁷ Ha viszont az örményországi kangarokat leválasztva elfogadjuk, hogy a kangar (kängär?) támadás története részben magyar hagyományból ered és a besenyőkkel kapcsolatos, akkor feltehetjük, hogy a magyarokat a besenyőkkel még nem egyesült kangarok támadása nyomta nyugatra, és szakította szét, de a támadókat – bizonyára a kazár nagyhatalom – visszaűzte.

Ami a 750 körüli magyar őshaza helyét illeti, egy Volgától keletre lévő lakóhely esetében egy keleti támadás aligha kényszerít egy néprészt arra, hogy Transzkaukáziába fusson, egy Kubán vidéki őshazából pedig a nép zöme nem menekülhet a Dontól nyugatra. Kangarok átköltözése a Volga–Don közére 750 körül nem igazolt, s így e támadást megelőzően a magyarok zöme a Volgakönyök fölötti térségben lakhatott.

A „kangarok” és a besenyők egymáshoz való viszonyát illetően elfogadható az az információ, hogy a besenyők első három törzse (Ertem, Čur és Külbej) eltérő nevű és így más eredetű, mint a többi öt besenyő törzs. Hogy a kangaroknak a besenyő törzsszövetségben vezető szerepük volt, azt valószínűsíti, hogy a kangar törzsek az új „etelközi” hazában a gazdaságilag is előnyösebb középső vidéken szálltak meg, szemben a szélekre szorult három besenyő törzsszel. A har-

¹⁴ Vö. Czeglédy K., MNy. 1950. 361; MTA I. Oszt. Közl. 5 [1954]. 243–76; Györffy Gy.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp., 1959. 129; Czeglédy K., MNy. 1959. 373–85.

¹⁵ Thury J., Századok 1897. 317–27, 391–403; Németh Gy.: HonfMKial. 315–22; Györffy Gy.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp., 1948. [röviden: Krónikáink] 32–33, 87; vö. Moses Khorenatsi: History of the Armenians. Ed.: R. W. Thomson. Harvard Univ. Press 1986. térképmelléklettel.

¹⁶ Györffy Gy.: Legenda és valóság Árpád személye körül. Kortárs 1977. 106–08; Acta Antiqua 26 [1978]. 125–27.

¹⁷ Györffy Gy.: Krónikáink 32–33.

madik kangar méltóság neve, *jila* pedig egybeesik a magyar *jila* > *gyula* méltóság nevével, ami régi nyugati török (bolgár) kapcsolatra mutat.¹⁸

Mindez megengedi a feltevést, hogy a besenyő törzsszövetség két nép, az Aral-tó felett lakó „tarkalovúak” és a besenyők egyesüléséből jött létre, akik átvették a tarkalovúak szervezeti formáját.

A besenyők nyolc, lószínnévvél megkülönböztetett törzse a IX. században a Káspi-tenger feletti térségben lakott. A besenyőket ismertető mohamedán geográfusok szerint „nomád nép, amely azokat a helyeket keresi fel, ahol esett, és ahol takarmány van” (al-Bakri)¹⁹, továbbá jellemzi őket, hogy „gazdagok, sok lovuk és juhuk van” (Gardizi).²⁰ A kazárokkal – akiknek hatalma a Volga bal parti sávjára is kiterjedt – gyakori háborúskodásban álltak; a kazár alkirály állítólag évente vezetett hadat ellenük (Ibn Ruszta).²¹ A Hudūd al-Ālam c. X. századi, de zavaros perzsa kompiláció emlit egy *Bachanak-i Khazar* ’kazár besenyő?’ népcsoportot is; hogy ez valójában Kazárországba költözött besenyő töredéket jelentene, abban a szöveg kiadója kételkedik.²²

Sorsukban döntő változást az okozott, hogy 893-ban a Talasz vidéki karlukok és a kipszakokkal rokon kimekek tönkrementek az Aral-tó felett lakó úz, más néven oguz vagy tork törzseket, mire ezek rátámadtak a besenyőkre, és kiűzték őket a Káspi-tenger és Baskíria közötti hazájukból,²³ de úgy, hogy egy kis töredékük a Volga-parti Baskiriánál leszakadt.²⁴ A besenyők átkelve a Volgán, majd a Donon, a magyarokra rontottak, és elfoglalták lakterületüket, első rohamban feltehetően a Dnyeperig. Ehhez az „első besenyő támadás”-hoz kapcsolta Konstantin császár tévesen a szavárd-magyarok leköltözését, és ezt a támadást datálták századunk kutatói tévesen 889-re, arra az évre, amely alatt Regino a honfoglalást, a magyaroknak a besenyők általi kiűzését Szkítiából elbeszélte. Regino azonban a múlt eseményeit 906-ban befejezett évkönyvében ötletszerűen rendezte évek alá, s az Elzászban élő apátnak, aki azt sem tudta, hogy a magyarok melyik évben döntötték meg Morvaországot, nem lehetett tudomása egy Szkítiában lejátszódó „belháború” időpontjáról.²⁵

A besenyő „honfoglalás” idejét Konstantin császár egy besenyőket kivallató követjelentés alapján határozta meg; a honfoglalás műve írása (948–952) előtt 55 évvel, tehát a 893–897. évkör elején történt, és ezt követően foglalták írásba.²⁶

¹⁸ Ligeti L.: Török kapcs. 254.

¹⁹ Németh Gy.: A nagyszentmiklósi kincs feliratai. Bp., 1932. 25.

²⁰ Uo. 26; A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk.: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Bp., 1900. [röviden: MHK.] 151.

²¹ Uo. 156.

²² Minorsky, V.: Hudūd al-Ālam. Gibb Memorial Series, N. S. XI. London, 1937. 160. Elfogadja „kazár besenyők” feltevést *Zeki Validi Toğan* (KCsA. III. 1940. 40–83), és magam is követtem őt benne (uo. I. kieg. 308), de a Hudūd topográfiájával való behatöbb foglalkozás után rájöttem, hogy nem sokkal több a forrásértéke, mint Anonymus Gestájának a honfoglalás korára. Hasonló a véleménye Ligetinek (Török kapcs. 367–68).

²³ Vö. Györffy Gy., Történelmi Szemle 14 [1971]. 281–87. ld. fentebb.

²⁴ *Zeki Validi Toğan*. A.: Ibn Fadlān’s Reisebericht. Leipzig, 1939. 33; *Moravcsik*: BK. 168–69.

²⁵ Vö. Györffy Gy., Történelmi Szemle 14 [1971]. 281–84. ld. fentebb.

²⁶ Vö. Pauler Gy.: A magyar nemzet története Szent István koráig. Bp., 1900. 143; *Bury J. B.*, *Byzantinische Zeitschrift* 15 [1906]. 563, 568; *Györffy Gy.*, *Acta Historica* 31 [1985]. 235.

Az első besenyő támadást (893) követően a magyarok főfejedelme, Levedi, a kazárokhoz ment, segítséget kérve a besenyők ellen; ezalatt a magyarok élén a hadvezéri tisztet betöltő második fejedelem, Álmos állott. De még mielőtt bármilyen kazár–magyar ellentámadásra sor kerülhetett volna, Simeon bolgár cár felkérésére a besenyők a bolgárokkal együtt megtámadták a Dnyeper és Al-Duna között lakó magyarokat, és kiűzték őket Etelköz nyugati feléből. A magyarok kiűzését az könnyítette meg, hogy a két fejedelem, Levedi és Álmos leváltása után a hatalmat kezében tartó hadúr, Árpád, seregével a Kárpát-medencében harcolt a bolgárok ellen.²⁷

A besenyők új hazája, amelyben 838-tól 893-ig magyarok laktak, a Dontól az Al-Dunáig terjedt. Bölcs Leó császár 895–900 között, amikor a magyarok még csak a Duna és a Keleti-Kárpátok közötti területet, a Tisza és mellékfolyói vízvidékét birtokolták, Gábriel diakónust küldte az Al-Duna felől a magyarokhoz azzal, hogy utasítsa őket: támadják meg a besenyőket, és foglalják vissza régi országukat. A magyar vezérek azonban, noha ez idő tájt kinyilvánították a bizánci császárnak névleges függésüket, megtagadták a császár kívánságát.²⁸

A besenyők nyolc törzse ugyanott szállt meg, mint ahol 893/895 előtt a hét magyar és három kabar törzs lakott, azzal a különbséggel, hogy a besenyők nem tudták adóztatni a felettük lakó keleti szláv törzseket, miként a magyarok tették, mert a szláv adóztató központokat, Kijevvel az élén, a normann rúszok foglalták el. Így érthető, hogy a besenyők harcba keveredtek a rúszokkal (915),²⁹ 934-ben pedig a magyarokkal szövetségben Bulgária és Bizánc ellen vezettek hadjáratot.³⁰ Mindamellett a rúszoknak elemi érdekükben állt, hogy békében éljenek a besenyőkkel, mert tőlük vásároltak marhát, lovat és juhot, és csak a besenyők földjén át juthattak Bizáncba.³¹ Ugyanakkor a Bizánc alá tartozó krími kherszoniak is kereskedtek velük, ők szállították a szláv földről származó viaszt és a különféle bőröket a Krímbe, de a krími görögök harci szolgálatra is megfogadták őket, aminek fejében selyemszövetet, szalagot, brokátot, aranyszegélyt, borsot, skarlát parthus bőrt és egyebeket kaptak.³² A X. században terjedt köztük az iszlám a korábbi sámánizmus rovására.³³

A besenyők a Kazár Birodalmat 965 körül megdőntő Szvjatoszlav kijevi nagyfejedellel is együttműködtek; átengedték seregével Bulgáriába, sőt lovas sereggel is támogatták 970-ben, amikor ez bolgár és magyar segédsapattal Bizánc ellen támadt, de az arkaðiopolisi gyászos vereség után, 972-ben

²⁷ Györffy Gy., MEH.³ 30–38; *Uő*, Magyarország története tíz kötetben. Szerk.: Puch Zs. P. I. Bp., 1984. 591–597; *Uő*, Acta Historica 31 [1985]. 236–40.

²⁸ Moravcsik Gy.: BK. 54–57. Gábriel diakonus követtségének idejét Bury, J. B. (ld. 26. jegyz.) véleményét követve helyeztük Bölcs Leó korára. ld. Magyarország története (27. jegyz.) I. 596–597.

²⁹ Trautmann, R.: Die altrussische Nestorchronik. Leipzig, 1931. 26.

³⁰ Marquart: Streifzüge 60 ssk.; Györffy, Magyarország története I. 671.

³¹ Moravcsik: BK. 48–51 (2. fejt.)

³² *Uo.* 286–287 (53. fejt.); 52–53 (6. fejt.)

³³ Marquart: Streifzüge 72–73.

Kurja besenyő vezér a Bulgáriából hazatérő Szvjatoszlavot megölte, és fejéből ivókupát készíttetett.³⁴

A kijevi orosz állam megalapítása és megszilárdulása fokozatosan gyengítette a besenyők erejét, és csökkentette a zsákmányoló hadjáratokból származó hasznukat. Ennek is tudható be, hogy a besenyők jobbra másokkal, oroszokkal vagy görögökkel szövetségbe támadtak. 1036-ban ugyan megostromolták Kijevet, de vereséggel kellett távozniuk.³⁵ Az 1040-es évek derekára belháború tört ki két vezérük, Tirák és Kegen között. 1048-ban Kegen két besenyő törzssel átkelt az Al-Dunán, Bizáncban megkeresztelkedett, s a görögök határőrként letelepítették az Észak-Bulgária területén elterülő Paristrionba. Rövidesen Tirák is követte példáját; átkelt a Dunán pusztítani, majd behódolt Konstantinos Monomachos császárnak.³⁶

A besenyő törzsszövetség bomlásának hátterében az úzok előnyomulása állott. Az úzok már 984-ben, Vlagyimir kijevi nagyfejedelemmel szövetségben támadták a volgai bolgárokat, s az oroszok bizonyára a besenyők ellen is felbérelték az úzokat. Az úzok már 1055-ben elérték a Dnyeper vonalát, ellenük pedig az oroszok a Volgán túlról előnyomuló kipcak-kunokat hívták segítségül. Az úzok zöme 1064-ben már átmenekült az Al-Dunán, és bizánci területen forgácsolódtak szét, az egykori Besenyőország nagy részét pedig a kunok vették birtokba. Maradt még néhány évtizedig egy-két besenyő néprész Moldva északnyugati és Havasalföld nyugati sarkában, ezek azonban beolvadtak a kunokba, vagy mint népük nagy része, határőrként települtek a környező országokba: Oroszországba, Bulgária területére és Magyarországra.³⁷

³⁴ Az Orosz Évkönyvekben 971–972 alatt, ld. *Повесть Временных лет*. Москва, 1950. 47–53; *Moravcsik Gy.*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 72, 86–89; vö. *Györffy Gy.*: Magyarország története I. 715–16; irodalmára *uő.*, *Acta Historica* 31 [1985]. 270, 168. jegyz.

³⁵ *Trautmann*: i. m. 108.

³⁶ *Skylitzes–Kédrenos*, CB. 581–587; *Gyóni M.*: A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege. Bp., 1942. 12 skk.; *Györffy Gy.*: Magyarország története I. 860–61.

³⁷ *Marquart*: *Komanen* 28; *Kossányi B.*, *Századok* 1923–24. 528; irodalmát ld. *Moravcsik Gy.*: *Byzantinoturcica*. Berlin, 1958.² I. 87–94; *Rásonyi Nagy L.*, *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Aquis Mattiacis 1970. III. 1–26.

A) BESENYŐK A HAZAI ELBESZÉLŐ FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A magyar történeti irodalom a XI. század végén indult meg. Szent László és Könyves Kálmán idejére tehetjük az első magyar „gesta”, közelebbről a Vazul ágbeli királyok viselt dolgainak írásba foglalását, és ekkor írták a magyar szentek első legendáit. Magyarországon nem vezettek olyan évkönyvet, amelybe évről évre beírták volna az itt történt dolgokat, mert az egyetlen „Annales”, a „Pozsonyi Évkönyvek”, köztörténeti adatait a régi gestából merítette, s pár szavas kivonatait is többnyire úgy írta az évszámok mellé, hogy egy-két évet tévedett. A besenyők és más steppei török népek között pontosan nem is tudtak különbséget tenni, s ezért van az, hogy a besenyők több néven szerepelnek; a honfoglalást előidéző besenyők a latin *aquilae* 'sasok' néven, ami mögött a régi magyar *bese* 'ragadozó madár, sas' szó rejtőzhet. XI. század végi latin forrásaink többnyire a *Bessi* kifejezést használják, míg a XII. századtól kezdve a *Besseni*, majd a *Bisseni* lesz általános, de szerepelnek a magyarul török nomádot jelentő *kun* szó latin *Cuni* néven is. A kipszak-kománoknak 1055 körüli Európába nyomulását követően kezd a hazai latin nyelvű irodalom *Cumanus* vagy *Comanus* néven jelölni azokat, akiket *kun*-nak neveztek és *Cuni*-nak írtak. Az 1200 körül író Anonymus szóhasználata mutatja a legnagyobb zavart; ő a török nomádot jelölő *kun* szavunk latin *Cumanus* fordításával kabar, besenyő és kun-komán népet egyaránt jelölt, ugyanakkor a besenyőket *Cumanus* mellett a magyaros latin *Bisseni* és a nyugat-európai latin *Picenati* néven is említi, szinte nem is törődve vele, hogy azonos népről van-e szó.

Egy mai történész elvárná, hogy a magyarság történetében oly nagy szerepet játszó besenyők sorsáról a magyar krónikákban pontos értesülések sorakozzanak. De ismerve a középkori földrajzi és történeti tájékozottságot, valamint a gestairás módszerét, nem csodálkozhatunk, hogy krónikáinkba jobbra csak véletlenül kerültek be adatok a besenyőkről, s ha ezekből az itt-ott elejtett mondatokból mégis fel tudunk vázolni egy összképet, annak az az oka, hogy a magyar-besenyő kapcsolatok ideje a fél évezredet is meghaladta, s a besenyő nép javarészt a magyarságban enyészett el.

A XI. század végi *Gesta Ungarorum* elveszett, de többszörösen átírt és tovább folytatott szövege bekerült bővebb krónikáinkba, és egyrészt az 1473-ban nyomtatott Budai Krónika változataiban és a Thuróczy Krónikában (1488),

másrészt a XIV. századi Képes Krónikában őrződött meg. A XI. század végi ősgesta V. István kori átdolgozását, amelyet Ákos budai prépostnak tulajdonítunk, uralkodó felfogás szerint Kézai Simon 1283 táján toldotta meg az elején egy bő hun-történettel és a végén egy rövid társadalomrajzzal, míg a magyar-történet fejezeteit csak kivonatosan őrizte meg.

XI. századi történetünkhöz értékes adalékokkal járulnak a legendák; besenyő szempontból Szent István nagyobb és kisebb legendája számottevő (1080 tájáról és az 1095 utáni évekről), míg Hartvik püspök 1100 körül írott legendája javarészt a két előbbi összeötvözése. Szent Lászlónak a besenyő-kun betörést ismertető legendáját a III. Béla idejében történt szentté avatáskor, a XII. század végén írták.

Sajátos helyet foglal el krónikáink sorában a besenyőket többször említő Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője, aki 1200 körül a magyarok eredetét, honfoglalását és Taksonnyal bezárólag X. századi fejedelmek történetét írta meg a fantázia szabad szárnyalását megengedő regényes gesta műfajában. Sajátos humanista termék Bonfininak, Mátyás és II. Ulászló olasz történetírójának magyar története; ő Anonymus kivételével a fenti forrásokat ismerte és átstilizáltan felhasználta. A besenyőkről egy helyütt ad önállóan hozzá valamit; jellemzi viseletüket, mintha látott volna utódaik közül néhányat.

Az alábbiakban áttekintem azokat az adatokat, amelyet a magyar elbeszélő források a besenyők történetéről nyújtanak.

I. Népek vándorlása

I. A besenyők kiűzték a magyarokat szkítiai (Fekete-tenger melléki) hazájukból. A bővebb krónikák a támadó besenyőket nem a XI. században használatos latin *Bessi* néven nevezik, hanem – valószínűleg a magyar *bese* 'ragadozómadár' szó latin *aquila* fordításával – ragadozó sasoknak mondják. Ebbe a népetimológiába belejátszhatott az az ősi mondatmotívum, amely az ismeretlen támadót griff alakjában jelenítette meg.

26. ... anno 888 ... *Mogori sive Huni latine vero Hungari ... transierunt Alpes in quandam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt, quia de arboribus tamquam muscæ descendebant aquile et consummebant (!) devorando pecora eorum et equos.* (SRH. I. 286, a Sambucus-kódex [alább: S] nyomán.)

A mondat a gestairó 200 évvel a honfoglalás után jegyezte fel; a szöveget tartalmazó Budai Krónika családja a honfoglalás évét 888-ban jelölte meg, követve Regino 906-ig vezetett évkönyvét, amely 889 alatt beszéli el, hogy a besenyők (*Pecinaci*) a magyarokat Szkítiából mai hazájukba üzték. Bővebb krónikáink szerint a magyarok a szkítiai népek országain (ld. II) és Kijeven át jöve „átkeltek a Havasokon egy tartományba, ahol számtalan «besét» láttak, de itt ezek miatt nem maradhattak, mert a «besék» mint legyek a fákról szálltak rájuk, és felfalták barmaikat és lovaikat” – majd e támadást Isten akaratának

tulajdonítva, újból említ hegyeken való átkelést, mondván, hogy háromheti úttal eljutottak Magyarország végeire, azaz Erdélybe; itt hét várat alapítottak, s egy ideig itt tartózkodtak. A Havasokon, illetve hegyeken történt kétszeri átkelés két forrás vagy mondaváltozat egybeötvözésére mutat. Nem dönthető el biztosan, hogy ez már a régi gestában ilyen formában állott-e, avagy csak az V. István kori krónikáiról alakította ki e kettősséget. Kézai kivonatában nem említi a „beséket”, de világosan két forrás használatát tükrözi. Egyrészt felhossa Anonymus népetimológiáját: a magyarok a *Hung* folyó melletti beköltözésről kapták a *Hungari* nevet, másrészt Hung-vár alapítása mellett beszél még hat vár, összesen hét vár alapításáról; „Hét vár” (*Septem castra = Siebenbürgen*) említése világosan az erdélyi beköltözést és itt-tartózkodást elbeszélő forrásra, a régi gestára utal.

II. A besenyők 895-ben nyomták ki a magyarokat Etelközből s jutottak a Don és Al-Duna között elterülő steppe birtokába, amelyet a XI. század közepéig egyedül birtokoltak. 1048-ban, belharcok után, két törzsük átkelt az Al-Dunán, hol a bizánciak határörként telepítették le őket. A besenyők egyeduralmát a steppén a keletről utánuk nyomuló úzok vagy torkok a XI. század közepén törték meg; ennek hatására a besenyők több törzse 1059-ben Bulgária területére költözött át. Az úzok azonban meg sem melegedhettek a besenyők földjén, mert az oroszok és a kipcak-kománok az úzokat már 1055-ben megtámadták, 1060 körül a Dnyeperen inneni területre nyomták; majd 1064-ben az úzok zöme átkelt az Al-Dunán a Bizánci Birodalomba, hol Macedónia területén néhány év alatt felörlődtek. Besenyő törzsek azonban továbbra is laktak a Keleti-Kárpátok felett és a Déli-Kárpátok alatt, de úzok is maradtak itt, részben a besenyőkhöz csatlakozva, részben a Kijevi Fejedelemség déli szélénél, ahol a XII. században szereplő „černii klobuki” (fekete süvegesek) népség fő alkotó elemét adták.

A magyarul kunnak nevezett kipcak-kománok, akiket más szomszéd népek „fakó, halvány, sárgás, fehéres” néven neveztek (így az orosz források *polovec*, többes *polovci* elnevezéssel), 1060-ban támadták meg először Oroszországot, 1065-ben már betörték a Bizánci Birodalomba, és a XI. század végén szállásaik a Don vidékétől az Al-Dunáig húzódtak.

Ezt a steppevidéket a magyar krónikák akkor ábrázolják, amikor elbeszélik a vándorlás útvonalát. Sajnos, a régi *Gesta Ungarorum* szövegét nem ismerjük, mert a vándorúton érintett országokat, ill. népeket a hun-magyar krónika írója kétszer sorolja fel, először mint a hunok, másodsor mint a magyarok útvonalát, és a két felsorolás némileg eltér; sőt még Kézai és a bővebb krónikák szövege között is van kisebb eltérés.

Kézai:

8. *Huni ... egredientes Bessorum et Comanorum Alborum terras transirent. Deinde Susdaliam, Rutheniam et Nigrorum Comanorum terras ingressi ...* (SRH. I. 148.)
 25. *Hungari ... transierunt per regna Bessorum, Alborum Comanorum et civitatem Kyo ...* (Uo. 165.)

Sambucus-kódex:

8. *Huni ... egressi de Scythia, intrantes tandem Bessos et Cumanos Albos, deinde Susdalo, Ruthenos terramque Nigrorum Comanorum intravere.* (Uo. 257.)
 26. *Hungari ... transeuntes autem per regnum Bessorum, Alborum Comanorum, Susdaliam et civitatem Kyo ...* (Uo. 286.)

Eszerint a hunok Szkítiából a „besék” és a fehér kunok földjén átkelve Szuzdalba, Ruténiába és a fekete kunok földjére értek, míg a magyarok a „besék” és a fehér kunok országán, majd Kijev városán át jöttek Pannoniába (a hun történetbe és a bővebb krónikák magyar történetébe a fehér kunok és Kijev közé hibásan beszúrva Szuzdal is szerepel).

Melyik országleírás ered a régi gestából? A népek felsorolása és a magyarok vándorútja Kézai magyar történetének 1283 körül írt szövegében helyesebb; a besenyők és a fehér „kománok” országa mellett Kijev említése indokolt; ez felel meg a magyarok vándorútja eredetibb elképzelésének, a Maeotis (Azov-tenger) felől Pannoniába vezető útnak. Az országok felsorolása azt követően alakult ki, hogy 1060 körül a „fakó” (polovec) kománok, a mi kunjaink megszállottak a Don és Dnyeper közti steppén. Lehet azonban, hogy Kézai itt helyesbítette V. István kori forrását, amelyben Szuzdal is szerepelt.

Anonymus az, aki 1200 körül a magyarokat a Volgán túli Dentümogyer (= Magna Hungaria) felől a Moszkva körül fekvő Szuzdalon és Kijeven át vezeti *Cumania* felé. A hun-történet országsorozata Anonymus hatását mutatja, nemcsak a XII. században felemelkedő Szuzdal említésével, hanem az újabb *Ruthenia* megnevezéssel; Oroszország ugyanis a gesta XI. századi magyar történetében mindig *Ruscia* néven szerepel. Probléma csak a fekete kunok szerepeltetésével van. Többen feltettük, hogy itt a kunnak is nevezett úzok vagy torkok azon részéről van szó, akik a XII. században Kijev előterében mint határőrök szerepelnek *černii klobuki* 'fekete süvegesek' néven. Az arab Idriszi (1153) is feltüntet „Fehér-Kománia” és „Fekete-Kománia” „várost” a Fekete-tenger partján; mások nem tudnak róla. Azt, hogy szerepelt-e a XI. század végi gestában, ma már nem tartom biztosnak, viszont a régies *Bessi* és a *Cumani Albi* nevek bizonyára megvoltak benne mint a Pontus melletti Szkítiát lakó népek neve.

2. Besenyő–magyar béke a X. században

III. A besenyők nyolc törzse Konstantin császár szerint a Don és Duna között elterülő új hazájában oly módon telepedett meg, hogy Kapghan (Koppány) törzsük az Al-Duna mellékét, kb. Havasalföld területét szállta meg, míg a Jula törzs a későbbi Moldva területét, amely Turkiától, azaz Magyarországtól 4 napi

járáföldre került el. A magyarok, mint a bizánci Gábrriel pap követségéből kiderül, bizánci biztatásra sem voltak hajlandók a besenyőket megtámadni, de a besenyők sem óhajtottak a magyarokkal harcba keveredni, mert tartottak attól, hogy a magyarok, szövetsége más szomszédjukkal, kiűzik őket Erdély mellékéről. Az egymástól való félelem volt az oka, hogy nem háborúztak, és Bolgárországot 934-ben együttesen mint szövetségesek támadták meg. Ezt a szövetségi viszonyt tükrözi, hogy Taksony vezér számára, aki 947-ben már önállóan vezetett hadat Itáliába és 955-ben fejedelem lett, apja, Zolta „Kunországából” szerzett feleséget. Anonymus 57.: ... *dux Zulta duxit filio Tocsun uxorem de terra Cumanorum* ... (Uo. 114.) Anonymus a nomád törököt jelentő kun nevet már nem *Cunus*, hanem *Cumanus* szóval adta vissza, s mivel ez időben más „kun” nép a szomszédságban nem volt, *Cumaniá*-n 1200 körüli szemlélet szerint is Besenyőországot kell érteni.

IV. A besenyő–magyar jószomszédi viszony és fejedelmi összeházasodás magyarázza, hogy Taksony vezér idejében (955–970) egy besenyő fejedelem, Tonuzoba, fiával, Urkunddal és népes kíséretével Magyarországra költözött. Tonuzoba, aki a Tisza mellékén, az abádi rév mögött elterülő kemeji részekben szállt meg, nem volt hajlandó megkeresztelkedni, de fia, Urkund keresztény lett; tőle származik a Tomaj nemzetség. Ezt Anonymus a következő módon beszéli el: 57. *Dux vero Thocsun genuit filium nomine Geysam, quintum ducem Hungarie. Et in eodem tempore de terra Byssenorum venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Thonuzoba pater Vrcund, a quo descendit genus Thomoy, cui dux Thocsun dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi nunc est portus Obad. Sed iste Thonuzoba vixit usque ad tempora sancti regis Stephani, nepotis ducis Tocsun. Et dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret, tunc Thonuzoba in fide vanus noluit esse Christianus, sed cum uxore vivus ad portum Obad est sepultus, ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo in eternum, sed Vrcun filius suus Christianus factus vivit cum Christo in perpetuum.* (SRH. I. 116–117.) Vö. a térképen.

Hogy miként kell értelmezni Anonymus verses betétjét arról, hogy Tonuzoba „feleségével élve eltemettetett az abádi révbe”, évszázados vita tárgya. A magyarázatot nehezíti a latin verses forma is; ez esetben ugyanis a kifejezés megválasztását a rímelésre törekvés is befolyásolta. Magam, nem vitatva e kérdést, csak kronológiai korrekcióra vállalkozom. Tekintettel arra, hogy Tonuzoba unokája, Tomaj volt a nemzetség Szent István-kori őse, akiről a nemzetség elnevezte magát, és Tonuzoba fia, a megkeresztelt Urkund Géza kortársa volt, Tonuzoba halálát Géza korára (970–997) teszem.

Tonuzoba (<török *toğuz aba* 'disznó apa') a nyolc besenyő törzs közül valószínűleg a Dnyeper alsó szakaszától keletre lakó *Talmač* törzsbeli harcosokat hozott be magával Magyarországra, mert a Taksony korabeli Magyarország gyepűinél többfelé, a Mura, Morva, Vág, Garam és végül az Olt mellett, a *Talmács* törzsnévből képzett helységnevek találhatók. Különösen fontos az utóbbi, mert a Szeben megyei Talmács a Cód patak torkolatánál fekszik, a

patak fejjénél pedig a *Beşineul* (< m. *Besenyő*) nevű hegy emelkedik, és egy 1250. évi oklevél szerint 1210 körül a szebeni ispán seregében besenyők is harcoltak.

Abból a körülményből, hogy sárvidéki besenyő 1324-ben, ill. 1337-ben Urkund nevet viselt (ld. alább), arra is következtethetünk, hogy a sárvidéki besenyők elődei is Tonuzoba fiát, Urkundot tisztelték vezetőjüként, még ha e besenyők Sár-melléki lakhelye esetleg másodlagos, Géza kori telepítés volt is.

V. A bővebb krónikák V. István kori szövegébe Ákos mester beillesztette a jövevény nemzetségek névsorát, s ezt azzal fejezte be, hogy Géza és Szent István, valamint a későbbi királyok idejében Magyarországra különféle országokból költöztek be vendégek, köztük csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, izmaeliták vagy szaracénok, besenyők, örmények, szászok, kunok, olaszok, akik összeházasodtak magyarokkal, és ezáltal nemességet és szállásföldet nyertek. Ezt a hiradást Kézai is átvette, de nála kevesebb népnév szerepel, ami vagy avval magyarázható, hogy Kézai rövidítette az előtte lévő névsort, vagy avval, hogy a bővebb krónika XIII. század végi ferences folytatója toldotta meg a népnevek sorát további nevekkal.

Képes Krónika 53. *Preterea intraverunt in Ungariam tam tempore regis Geiche et sancti regis Stephani, quam diebus regum aliorum Bohemi, Poloni, Greci, Ispani, Hismahelite seu Saraceni, Bessi, Armeni, Saxones, ... Cumani, Latini, qui ... per matrimoniorum diversorum contractus Ungaris inmixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti.* (Uo. 303–04.)

Kézai függelékében (94.) a népek között csak *Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni* szerepel. (Uo. 192.)

VI. Anonymus elbeszélve, hogy Zolta vezér hol állapította meg Magyarország határait, közli, hogy Zolta az Oroszvár körüli végeken, a mosoni mocsarakon túl, a határ védelmére besenyőket telepített: 57. *Dux vero Zolta ... in eodem confinio ultra lutum Musun collocavit etiam Bissenos non paucos habitare pro defensione regni sui ...* (Uo. 113–14.) Valójában itt a XI. században a segédnépek felhasználásával kialakított határvédelem berendezéséről van szó, tekintettel arra, hogy a nyugati határ Taksony idejében a Bécsi-erdőnél is nyugatabbra húzódott (ld. IV. pont), és határvédő népek Alsó-Ausztria és Morvaország területén lakhattak. A mosoni besenyők eredhetnek az innen 970 után beljebb vontak avagy a később ide telepítettek közül (ld. XII. pont).

3. Besenyő-magyar háborúskodás a XI. században

VII. A Géza és Szent István által folytatott külpolitikából következik, hogy a besenyőkkel igyekeztek békét tartani. Ez folytatása volt annak a 970. évi hadi szövetségnek, amikor oroszok, magyarok, besenyők és bolgárok együtt harcoltak a görögök ellen a Balkánon. Bátor Boleszló lengyel herceg azonban 1014-ben megtámadta Magyarországot, és Morva menti várait a Dunáig elfoglalta.

Boleszló sógora, Szyjzatopolk orosz fejedelem, aki fivérével, Bölcs Jaroszlavval is szemben állt, minden megmozdulásában besenyő segédsapatokra támaszkodott. A magyar–lengyel ellenségeskedés 1014–1017 közti éveire tehető az a besenyő támadás, amelyet az 1080 körül írt nagyobbik Szent István-legenda („Vita Sancti Stephani regis maior”) oly módon beszél el, hogy István, álmából felserkenve, futárt menesztett az erdélyi Fehérvárra azzal a paranccsal, hogy a várakat erősítsék meg, mert besenyő betörés várható. A jóslat beteljesedett, mert gyújtogató és rabló besenyők rontottak Erdélybe, de a várak az embereket megvédték.

13. [Sanctus Stephanus rex] ... *veredarium quendam infra diem et noctem ad Albam Transsilvanam precepit festinare, et omnes in rure manentes ad munitionem civitatum, quam citissime posset, congregare. Predixit enim superventuros christianorum hostes, videlicet qui tunc Ungaris imminebant, Bessos, et possessiones eorum depredaturos. Vix nuncius mandata regis complevit, et ecce Bessorum inopinata calamitas incendiis et rapinis cuncta devastavit ...* (SHR, II. 389, az M, L és H kódexek változatait követve.)

A történetet szó szerint ismétli Hartvik püspök 1100 körül írt legendája. (Uo., 423.)

VIII. Ugyanezt a támadást a kisebbik Szent István-legenda („Vita Sancti Stephani regis minor”) is elbeszéli (1095 után) azzal a különbséggel, hogy a hitetlen vad besenyők támadása előtt Istvánt álmában Isten figyelmeztette a veszélyre, mire a király gyors hírvivőt választott, aki az (erdőn) túli részekre nyargalt és riasztotta ottani hadvezérét; ez készen álló seregével az ostromra készülő támadókat szétverte;

5. ... *gens Bissenorum longe a fide aliena et quasi beluina stultitia carens intellectu patrie eius confinia demoliri aggressa est. Rex vero illos ante dies in remotis partibus venatui insistebat, ut saltim post multas curas, quibus opprimebatur, aliquantisper infirma membra laxarentur. Cum ergo circa mediam horam diei sopori indulgeret, per voluntatem Dei ... videbatur astantibus presentialiter inimicis patrie loqui et quasi eos terrendo proferre: „Cur vana vestro cohorte claustra sancte ecclesie irrumperere vultis?” ... „Recedite, recedite!” ... Evigilansque alacri vultu, qui sua proferret nuncia, adesse mandavit ... „Perge” ait „adire festina prope et mea tollens mandata, dic tribuno plebis in ulterioribus moranti, ut se provideat, viros ad pugnam eligat et hostium cuneos in me bellum moventes propellat”. Ascendit ille velociter, ad locum pervolvavit, quod acceperat indicavit idemque diligenter factum est. Iam hostis propius aderat, iam menia urbis vallaverat, cum inopinata incursione tribunus cum copiis suis illum invaderet. Tunc utrimque decertatum est. Isti protectione Dei roborati accinguntur, illi amentia sua obligati discinguntur. Postremo terga fuga dederunt, plures autem eorum corruerunt, plures in captivitatem ducti sunt. ...* (Uo. 397, az M, C és H kódexek változatait követve.)

Amíg az előbbi leírást időben kevesebb mint 70 év választotta el a betöréstől, az utóbbit több mint 80–85 év; a szöveg kevésbé korhű voltára mutatna, hogy

a besenyők nem *Bessi* hanem *Bisseni* néven szerepelnek, ez azonban egy XII. századi másoló rovására írható, mert a kislegenda másik helyén (c. 10) az eredetibb *Bessi* alakot Hartvik 1100 körüli átvétele őrizte meg. A besenyő betörés legjobban az 1014 és 1017 évek közé helyezhető, amit alátámaszt, hogy Istvánt vadászaton, életerejé teljében érte a hír. István a hírnököt Gyulafehérvárra küldte, ahol a király által kinevezett *tribunus* székelt; az intézkedett a várak (*civitates*) megerősítéséről, de a támadás nem Fehérvárat érte, hanem egy másik megyeszékhelyet Erdély felső részén.

IX. A viszony megromlását István állama és a besenyő törzsszövetség között szemlélteti, hogy Vazul megvakítását követően (1031 után) fiai, Endre, Béla és Levente emigráltak az országból, először Csehországba meg Lengyelországba, ahonnan Endre és Levente Lodomérián át a „kunokhoz” ment. E kunokon valószínűleg besenyőket kell érteni, mert az úzok és komán-kunok ekkor még Ázsiában laktak. A besenyők először azt hitték, hogy az előkelő kinézetű Endre és Levente a magyarok kémei, és meg akarták ölni őket, de egy ott lévő magyar fogoly felvilágosította őket, hogy kikről van szó, egy ideig ott tartották őket, amíg a két herceg innen Oroszországba nem ment át:

Samb. 81. ... *Endre et Levente ... ad Cumanos perrexerunt. Videntes autem ipsos Cumani optime personatos, arbitrati sunt, ut eorum terram advenissent explorare, et nisi captivus Hungarus illos cognovisset, revera occidissent, et sic postmodum aliquo tempore ipsos tenuerunt.* ... (Uo. I. 336.)

A besenyők között lévő magyar fogoly egy Magyarországra történt betörés óta élhetett ott. Ezeknek az eseményeknek a kronológiája bizonytalan, mert a magyar krónikás a XI. század végén nem rendelkezett pontos információkkal az 1020–30-as évekből. Noha egyetlen besenyő betörésről tudunk, amely 1014 és 1017 közé helyezhető (ld. VII–VIII.), feltehető későbbi betörés is, amely időben közelebb van Endre és Levente besenyőföldi tartózkodásához. Az utóbbi idejét szintén nem ismerjük. Vazul megvakítása és fiainak Csehországba való távozása Imre és István halála, 1031 és 1038 közé helyezendő. A Csehországból Lengyelországba és a besenyőkhöz való átmenetelt Wertner 1032-re tette (Az Árpádok családi története. Nagy-Beeskerek, 1892. 138), Pauler 1043-ra (A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Bp., 1899.² I. 86), míg Györffy 1039-re (Magyaró. tört. I/1. 837). Ha ezután a hercegek őket felismerő magyar rabokat találtak Besenyőországban, ezek nehezen származhattak a negyedszázad előtti betörésből, amikor a támadókat az erdélyi „ispán” kiüzte; inkább egy későbbi, az 1030-as években történt zsákmányszerző hadjáratban eshettek foglyul.

Endre és Levente besenyőföldi tartózkodása szerencsés kimenetelű volt annyiban, hogy I. Endre 1046-ban a magyar trónra kerülvén, a besenyőkkel jószomszédi viszonyt tudott fenntartani.

4. Besenyők Magyarországon a XI. század közepén

X. A besenyők 1034 és 1036 között többször pusztították a bizánci uralom alá került Bolgárországot. 1048 előtt azonban a besenyők két fejedelme, a nemes származású Tirák és az alacsony sorból kiemelkedett Kegen hadvezér egymás ellen támadt. A legyőzött Kegen két törzssel és 20 000 emberrel a Bizánci Birodalomba menekült; népét a görögök Bolgárországban, Nis és Szófia tágabb környékén telepítették le. 1059-ben az úzok nyomására további besenyő törzsek költöztek át a birodalomba.

Az ezt követő időre tehető az az esemény, amit Szent István kisebbik legendája elbeszél a Bulgáriából Magyarországra költöző besenyőkről. A kevesebb hitelt érdemlő kislegenda szerint hatvan gazdag besenyő Bolgárországból jöve arany- és ezüsttárgyakkal és megrakott szekerekkel István király elé akart menni, de a királyi ispán gonosz vitézei karddal támadtak rájuk, és kirabolták őket. A besenyők a király elé mentek panaszukkal, aki szigorúan ítélkezett, és a rablókat a fő utak mellé kettesével felakasztatta, mire a nép megfélemedett.

6. ... *sexaginta viri (Bessorum), quorum superius mentionem habuimus, cum universo apparatu suo, videlicet auri et argenti copiositate multaque varietate ornamentorum curribus onustis partibus Bulgarorum egressi terminos Pannoniorum apprehenderant. At multi servorum, quorum animus cereus est flecti in vitium, malignitatis face succensi obviam illis exierunt, quosdam gladio percusserunt, que omnium eorum fuerant auferentes, vacuos et semineces reliquerunt. Illi iudicio regis quid actum, quidve perpassi sunt reservantes, iter quod ceperant peregerunt, et ad eum usque properantes genibus se advolverunt. ... Rex ... misit ocius ad illum, sub quo militabant, tribunum et die constituto omnes perditionis illorum viros iussit conspectibus suis presentari. ... Accepta sententia educti sunt, et per omnem regionem in ingressu viarum duo et duo suspensio perierunt ...* (SRH. II. 398–399, az M, L és H kódexek nyomán.)

A legenda 1095 után író német szerzője Szent László szigorú ítélkezése láttán fogalmazta meg az esetet, amit az is mutat, hogy István törvényeiben a büntetés-módok között akasztás nem fordul elő, míg László gyakorta élt vele.

A történetet Hartvik 1100 körül átvette és szó szerint bedolgozta legendájába – megőrizve az eredetibb *Bessorum* népvét, melyet a kislegenda másolataiban részint az újabb *Byssenorum* ~ *Bissenorum* alakokkal helyettesítettek, részint kihagytak –, csak a nép megfélemedéséről szóló részt helyettesítette Hartvik azzal, hogy István az egész országot a beköltöző vendégek, a hospesek azilumává, menedékhelyévé akarta tenni. (Uo. 425–427.)

XI. III. Henrik császár Magyarország ellen indított 1051. évi hadjáratán Székesfehérvár felé haladva Bodajkig jutott el. Ott éhező seregét magyarok és besenyők minden éjjel mérges nyilakkal és csapdákkal támadták: **89.** ... *Hungari et Besseni singulis noctibus acriter eos [scilicet: Teutonicos] infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo et funes extendentes inter papiliones eorum, quamplures aliqua servitia facientes rapiabant ...* (Uo. I. 348–49, a Budai Krónika nyomán;

a népnév a Képes Krónikában és az Acephalus-kódexben *Bissenī*.) A Fejér megyében támadó besenyők minden bizonnyal a sárvidéki besenyők közül kerültek ki.

XII. I. Géza trónra lépése (1074. III. hó közepe) után a besenyők egyöntetűen kérték Géza királyt, hogy ha nekik szabadságot adna, megakadályozná Salamon királyt, hogy Moson és Pozsony várból támadást intézzon Magyarországgal szemben. Géza kérésük teljesítését megígérte, mire a besenyők Zoltán vezérük alatt Salamon ellen vonultak. Salamon, zsoldot ígérve, a német örgrófot hívta segítségül, aki a nagybőjtre (III. 26–IV. 20.) való hivatkozással csak akkor volt hajlandó beavatkozni, ha a király vereséget szenved; addig a Bács (*Bachy*)-hegyen (= Kőhegy) várakozott. Salamon elől a besenyők megfutottak, és sokan a Fertő-tóba veszttek. Salamon a zsoldot nem fizette ki, amiből az örgróffal konfliktus támadt.

125. *Eo tempore Bissenī (B: Bessenī) unanimiter rogaverunt regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino cohercerent, ita quod nec auderet exire de Musun et Poson ad depredandam Vngariam. Rex autem Geysa se petitioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc, quod promiserant, adimplerent. Byseni (B: Bessenī) itaque cum principe eorum Zolta (V: Zultan) nomine equitaverunt super regem Salomonem. Rex autem Salomon marchionem Theutonicorum promissa pecunia in auxilium ascivit. Cunque obviam ageret Bissenis marchio, videns horribiles aspectu et terribiles, timuit: ... ascendit cum suo exercitu in montem Bachy et inde prospiciebat conflictus preliantium. Cum autem venissent ad conflictum, Bissenī (B: Bessenī) fugerunt a facie Salomonis, 'sicut fluit cera a facie ignis', et multis ex eis interfectis alios in stagno Ferteu submersis, pauci cum Zolta (V: Zultan) fugiendo evaserunt...* (Uo. 395–96; az Acephalus-kódex szövegét követve; B a Budai, V a Képes Krónika változata).

A Salamont támadó besenyők vezére látszólag az összes besenyő részére kért szabadságot, nyilván a megyék és a királyi udvar ispánjai alól való mentességet. Eszerint a Fertő és Rába vidéki besenyők mellett a sárvidékiek is felvonultak a seregben. Salamon király seregével szemben azonban gyengének bizonyultak, és a német örgróf beavatkozására sem volt szükség. A besenyő támadást, valamint az osztrák örgróf és Salamon között támadt konfliktust követően III. Henrik elvette Magyarországtól Moson megyét, és a Lajta és Fertő tó közti részét 1074. november 26-án a freisingi püspöknek adta azzal a feladattal, hogy ez Moson várát erősíti (W. I. 28–29; MG. Diplomata Heinrici III. n. 276). A köztörténettel való egyezés kortárs krónikáiról mutat. Amennyiben Zoltán vezér neve hiteles, ez az arab *sultan* szóból való eredete miatt mohamedán vallású besenyőre mutathat. A Győr megyei *Szerecseny* (mohamedán) falu lakói besenyők voltak (ld. 10*).

5. Besenyő betörések Magyarország ellen

Endre, aki ifjúkorában a besenyőknél keresett menedéket, nem csupán békés viszonyt tartott fenn a besenyőkkel, de 1059-ben, amikor az úzok nyomására több besenyő törzs továbbvándorolni kényszerült, Endre – egy időben azzal, hogy a besenyők átkeltek az Al-Dunán – maga is benyomult a Bizánci Birodalomba, és seregével Szófiáig hatolt, majd békét kötve a görögökkel, hazatért, s így biztosította a besenyők befogadását. Erről a magyar krónikák nem számolnak be, csak Skylitzes. (Vö. Gombos: *Catalogus* II. 1346; Györffy, *Magyarok tört.* I/2. 1665.) Megmaradt a békés viszony Béla (1060–1063) uralma alatt is.

Az első besenyő betörésre Salamon uralkodása alatt került sor, az évben, amikor a komán-kunok a Dnyeperig uralmuk alá hajtották a steppét (1068).

XIII. Kézai Simon 1283 körül irt *Gesta Hungarorum*-ban Szent Lászlóról szólva röviden ismerteti László életét, s az írja, hogy az ő idejében történt – ami László uralkodására (1077–1095) nem talál – hogy a király Erdélyben a Kerlés-hegynél a zsákmánnyal elvonuló besenyőket megsemmisítette:

63. *Post Geicham vero regnavit Ladislaus XXX annis et tribus mensibus. In Warod requiescit. Istius igitur temporibus in VII Castris, in monte, qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi spoliata Hungaria fugientes coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse ...* (Uo. 182.) A *Bessi* megnevezés XI. századi névforma, amivel szemben áll a bővebb krónikáknak ugyancsak a XI. századra visszavezethető leírása a kerlési csatáról; ebben László herceg Salamon király és Géza herceg mellett vívőkedik, a legyőzött besenyők pedig *Cuni* néven szerepelnek. Ez a csata 1068-ra tehető.

XIV. A bővebb krónikák – három évvel az 1071-re tett nándorfehérvári ostrom előtt – a kerlési ütközetet úgy írják le, hogy a „kunok” a meszesi kapunál a Nyírségbe törtek, és Bihar várig mindent felprédáltak, majd a zsákmánnyal a Laposon és Szamoson átkelve hazaindultak. Salamon király, valamint Géza és László herceg utánuk eredve a Meszesen át Doboka vára felől a kunok elé került, és a Kerlés hegynél legyőzte őket. Noha a kerlési csataleírás a XI. század végi, már e részbe is beszűrül egy későbbi legendás elbeszélés „Szent László” párviadaláról a leányrabló kunnal, melyet a kun név *Cimus* használata alapján XII. századnak tekinthetünk. E motívum László 1192. évi szentté avatása után a templomi falfestés kedvelt témája lett.

102. ... *paganí Cuni a superiori parte porte Mescés ruptis indagínibus irruperunt in Vngariam totamque provinciam Nyr usque civitatem Bihor crudeliter depredantes infinitam multitudinem virorum ac mulierum ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluenta Zamus inopinabiliter transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime acceleraverunt, ut per portam Mescés transeuntes, priusquam Cuni montes et silvas transcenderent, in urbe Dobuka ... adventum paganorum expecta-*

runt. *Quidam ... de speculatoribus ... certificavit regem ... quod exercitus Cunorum appropinquaret. Rex autem et duces cum exercitu ... descenderunt prope Cunos ... princeps militie paganorum nomine Oslu, qui fuit serviens Gyule ducis Cunorum ... coadunato conducto exercitu Cunorum festinanter collegit se in supercilium montis altissimi ... qui ab incolis vocatur Kyrieleis Dux ... Geysa ... sagittis irruit super Cunos, cuius frater Ladizlaus quatuor ex fortissimis paganorum ... interfecit. ... Pagani ... fugiebant. Quos Vngari ... persequentes ... capita ... Cumanorum noviter rasa, tamquam cucurbitas... gladiatorum ictibus disciderunt. Vidit denique beatissimus Ladizlaus dux unum paganum (B, D: Cumum), qui super dorsum equi sui ducebat unam puellam Vngaram speciosam ... Sanctus autem dux ... illum interfecit. ... (Uo., I. 366–69; az Acephalus-kódex szövegét követve; B a Budai, D a Dubnici Krónika változata.)*

E „kunok” nemzetiségére irányadó, hogy a hadvezér felett álló törzsfő *Gyulának* nevezik; *Jula* pedig Konstantin császár szerint a Moldvában lakó besenyő törzs fejének méltóságneve volt. Nem valószínű, hogy úzokról van szó, mert azoknak zöme 1064 körül már elvonult a Balkánra. A kunok 1068-ban már elérték a Dnyeper keleti oldalához, és az Alta folyónál legyőzték az oroszokat, de a Dnyeperen való átkeléshez még a folyó befagyására volt szükség. Az feltehető, hogy a kunok a besenyőkkel szövetségben üzték el az úzokat, s az sem lehetetlen, hogy 1068-ra már egy kun seregrész is csatlakozott Gyula vezérhez, de az egymást váltó nomád népek *Cuni* nevéből kun etnikumra következtetni nem lehet. Megjegyzendő, hogy a magyar krónikás Osl támadása kapcsán számol be először egy nomád nép Magyarországra történt betöréséről, és pedig nem egyidejűleg, hanem a kb. 30 évvel utóbb írt visszaemlékezésben, és hogy milyen népnevet ír le, az a visszaemlékező szóhasználatától függ. A kerlési csatáról beszámoló író a „kun” népnevet használta, mellyel több nomád népet is jelöltek.

Figyelmet érdemel, hogy a *Cuni* népnevet a *Cumani* váltja fel abban az egyetlen mondatban, ahol arról van szó, hogy a magyarok úgy vágják a kunok tar fejét, mint a nyers tököt; ezt a mondatot 1200 körül Anonymus írta le:

Anonymus:

8. ... tonsa capita Cumanorum ... mactabant, tamquam crudas cucurbitas ... (Uo. 44.)

Bővebb krónikák:

102. ... capita ... Cumanorum noviter rasa, tamquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas, gladiatorum ictibus disciderunt ... (Uo. 368.)

Anonymusnál a fogalmazás egyszerűbb és természetesebb; a krónikában meszterkélten körülírt; Anonymusnál a *Cumanus* névhasználat egyöntetű, a krónika leírásában a *Cumani* kivételes az egyöntetű *Cuni* névhasználattal szemben, ezért – bármennyire is közmondásnak hat – bizonyos, hogy a krónikába utólag szúrták a XIII. században, és a korábbi lejegyző Anonymus lehet, mert ő kezdte a magyar *kun* szót latinul *Cumani*-nak írni.

XV. 1071-ben besenyők törtek be Nándorfehérváron át a Szerémségbe és rabolva visszavonultak. Salamon király és Géza herceg békeszegésnek tekintve Nándorfehérvár részéről a betörést, bosszuló hadjáratot indított, átkelve a Száván. A görögök és bolgárok a betörő besenyők segítségét kérték; ezek megjelenve megütköztek a Vid ispán vezette soproni sereggel. A soproniak szétverték őket, a megmaradtakat fogságba vetették, s *Kazar* nevű vezérük csak kevesedmagával menekült meg. A történet azzal folytatódik, hogy Salamon és Géza elfoglalja Nándorfehérvárt, amelyet görögök és bolgárok mellett szerectsenek, azaz mohamedánok (*Sarraceni*) védtek.

104, 105. *Factum est autem tertio anno post adventum Cunorum. Besseni per Albam Bulgaricam venientes transnataverunt flumen Zawa in campum Buzias, et non modicam gentem captivorum et predarum diripientes, in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux imposuerunt crimen traditionis Albe Bulgarice, eo quod pace defraudata voluntarie permisisset latrunculos Bessorum depredari Hungariam. Collectis itaque exercitibus ... descenderunt circa flumen Zawa in directo Nandurfeyrwar ... ; ... transierunt Zawa. ... Greci ... et Bulgari ... rogaverunt Bessenos per clam destinatos nuncios, ut sine pavore venirent in adiutorium ipsorum, eo quod nec rex, nec dux civitatem eorum obsedisset, sed tantum comes Wyd cum Bachiensibus militibus eos invasisset. Bessi ergo fraudulentibus verbis eorum seducti festinanter venerunt in adiutorium ipsorum et cupiditate prede allecti, quam de comite Wyd devicto sperabant se habere, precipites irruerunt super agmina Supruniensium, quorum rector erat comes Jan nomine. Hic autem insultus Bessorum (V: Bessorum, A: Bissenorum, B: Bessenorum) viriliter et fortiter cum Supruniensibus superavit plurimis eorum ibidem „in ore gladii” prostratis, residuis autem eorum in captivitate subactis. Princeps Bissenorum (B: Bessenorum) nomine Kazar cum paucissimis fugiendo manus Hungarorum vix evasit ... (Uo. 369–71; az Acephalus-kódex nyomán.)*

A bizánci birodalomba költözött besenyőkről van szó, akiknek egy csoportja Nándorfehérvár mellett telepedett le. Ezeket említi Albertus Aquensis az 1096. évi keresztes hadjárat leírásában; eszerint a keresztesek első csoportja Péter remete vezetésével Zimonyból (Malevilla) átkelt Belgrád alá, hol a belgrádi vezér támadó besenyőit (*Pincenarios ducis Belegrave*, Gombos; Catalogus I. 38) is öldösték. (A krónikában a népnév eredeti alakja *Bessi* lehetett; azt változtatták XII. századi másolók *Besseni*-re, XIII. századiak *Bissen*-re.) Ami vezérük, *Kazar* nevét illeti, lehet, hogy a krónikás vagy informátora által kitalált név; egyrészt egy ellenséges kis csapat vezérének a neve szükségszerűen nem válik ismertté, másrészt egy személynek népnévvel való elnevezése mondai jellegű.

XVI. Szent László XII. század végi életirója a király uralkodása alatt (1077–1095) történt eseményként beszéli el, hogy besenyők törtek az országba és sok foglyot hurcoltak el. Szent László utánuk eredt; egy pusztában az éhség gyötörte őket, amikor égi manna gyanánt szarvas- és bivalycsorda került az útjukba.

6. ... *latrunculi Byssenorum confinia Ungarorum irruerunt et illic viros ac*

mulieres captivos abduxerunt. Quos ipse [s. Ladislaus] cum exercitu persequens venit in solitudinem magnam... (Uo. II. 520; vö. Fodor A.: Szent László legendák. Athleta Patriae. Szerk.: Mezey L. Bp., 1980. 62.)

Szent László uralkodása idején a bővebb magyar krónikák három „kun” betörésről számolnak be. Ezek népiségének azonosításában csak az első kétségtelen, amely 1085-ben zajlott le.

XVII. A bővebb krónikák elbeszélése szerint Salamon király Szent Lászlótól visszanyerve szabadságát egy idő múltán a „kunok” vezéréhez, Kutelkhez ment, akinek megesküdött, hogy Erdélyt átadja neki, és leányát feleségül veszi, ha megsegíti László ellen. Az Ung és Borsova várak felől betörő kunokat azonban László serege szétverte:

134. ... *Salomon rex ... fugiens adiit ducem Cunorum, qui vocabatur Cutelk (B, V: Cutesk). Cui iuravit, quod Transilvaniam provinciam proprietario sibi traderet et filiam in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum regem veniret. Dux autem Cutelk (B: Cutesk, V: Kutesk) ... invadens Vngariam devenit in provinciam castrorum Hungh (V: Vng) et Bursoa (V: Borsua). Quo audito rex Ladizlaus irruit super eos et contriti sunt ... multa milia Cunorum.* (SRH. I. 408–09, az Acephalus-kódex nyomán.)

A leírás nem egykorú; a krónikás nem tudta, hogy Salamon a hazai szentté avatások (1083) évét követően először feleségéhez, ill. a német császárhoz ment segítségért, de elutasították, és csak azután szövetkezett a szkítáknak is nevezett besenyőkkel, ill. vezérükkel, akit Anna Komnéné *Τξελγού* néven nevez. Az 1085-re tehető hadjárat leírásában korszerűtlen Ung és Borsova „vár” *castrum* szóval való jelölése; a vár szóra 1150 előtti okleveleinkben és a gesta korai részében csak a *civitas*, *urbs* vagy ritkán a *castellum* szó volt használatos.

Ugyancsak késői, feltehetően III. István kori az 1091. és 1092. évi két „kun” betörés leírása (137). Ez azon az alapon tehető 1091-re és 1092-re, hogy Lászlót a horvátországi hadjárat idején, 1091-ben érte az első támadás. László a Tisza mentét feldúló és az Al-Duna felé kivonuló „kunokat” a temesi részekenél, a Pogács folyónál érte el, és szétverte, majd az ezt követő években Ákos „kun” vezér előre bejelentett bosszuló hadát az Al-Dunánál várva verte szét. A folytonos szöveg szerint oroszok bérelték fel a kunokat, és László ezért megtámadta „Oroszországot”, majd Lengyelországba hívták. A krónikás e részben Krakóra újból nem a korszerű *civitas*, hanem az 1150 után elterjedt *castrum* szót használja. Az 1163 és 1173 között író krónikás már alig rendelkezett élő tanúkkal Szent László korára.

A történeti helyzet azt valószínűsíti, hogy László ellen, aki a Bizáncnak hódoló Zára felé nyomult, a bizánci császár bérelte fel a „kun” vezért. Kérdéses e „kunok” etnikuma, amennyiben nem több „népből” összeötvöződött népcsoportról van szó. 1948-ban besenyő mellett döntöttem történeti-földrajzi okok miatt. A László-legenda kifejezetten besenyő támadásról ír, és nem szól arról, hogy itt Salamon akciójáról lenne szó. A legendai térszín is az 1091-ben az Al-Duna felé zsákmánnyal kivonulók mellett szól, mert csak itt van nagy

pusztaság, mely nehezíti egy átvonuló sereg ellátását: ez a deliblati homokpuszta. Az al-dunai irány megengedi annak feltevését, hogy a Szörénységbe szorult besenyők támadtak.

1984-ben viszont kunok mellett foglaltam állást a Paristrionra (Észak-Bulgáriára) vonatkozó bizánci források alapján. Anna Komnéné szerint 1091-ig e területen a besenyő (szkita) határőrség kezében volt az uralom; ez évben azonban Komnenos Elek császár megtámadta a besenyőket, de csatát vesztett, majd utána az Al-Duna északi oldaláról érkezett kománok segítségével a lebunioni csatában tönkrevverte a besenyőket. (CB. I. 233–69 passim; vö. Gyóni M.: A paristrioni államalakulatok etnikai jellege, Bp., 1942. 29, 51–54.) Adott helyzetben a bizánci császár inkább támaszkodhatott komán-kun szövetségeseire, mint a besenyőkre. Az események után 100 évvel írt legenda „besenyő” megjelölésének forrásértéke sokkal csekélyebb.

6. Besenyők magyar szolgálatban

XVIII. II. István 1116-ban uralomra jutva a morva–magyar határon, az Olsava partján harcba keveredett Vladiszlav cseh herceggel, aki ellen besenyő és székely ijászokat küldött; ezek a csehek támadására megfutamodtak. Erről a Képes Krónika egy elveszett III. István kori krónikából átvett részben számol be:

153. ... *Bohemi ... impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Syculi vilissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugierunt ...* (SRH. I. 435–36.)

A szóban forgó székelyek kétségtelenül a Morava és a Kis-Kárpátok közé telepített sasvári székelyek, míg a besenyők a Fertő vidékiek közül kerülhettek ki. A „hitvány” megjelölést általában a könnyű fegyverzetre és a megfutamodó harcmódorra vonatkoztatják. Ugyanezt a csatát leírja Cosmas cseh krónikája a fenti részlet említése nélkül (Gombos 806–07).

XIX. A Képes Krónikának a III. István kori krónikából interpolált részében szó van arról, hogy II. István túlzottan szerette a „kunokat”, akiknek Tatar nevű vezére kevesedmagával a királyhoz menekült, miután a görög császár leölette a kunokat. Ezek a királynak halálos ágyán elpanaszolták, hogy a magyarok, akiknek a javaiba ültek, ölik őket.

159. *Rex autem Stephanus diligebat Kunos tunc temporis plus quam deceret. Quorum dux nomine Tatar, qui a cede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur. ... Hungari vero villani cum audissent, quod rex in mortis esset articulo, interfecerunt Kunos, qui eorum bona diripiebant. Tatar autem dux Kunorum conquestus est regi de nece suorum. ...* (SRH. I. 444–45.)

II. István uralkodása alatt a görög császár seregei 1124-ben, a Beroé menti csatában tönkreverték a besenyőket. Ezekről lehet szó. (Györffy: A kun és komán népnév ... 14; ld. alább.)

XX. A Képes Krónika interpolált részében II. Géza uralkodása alatt beszélnek az azt a bajor–magyar csatát, amely a német források szerint 1146-ban zajlott, s kiváltó oka az volt, hogy Borisz trónkövetelő számára osztrák zsoldosai elfoglalták Pozsony várát (Pauler: MNemz. I² 260–63; vö. W. I, 83–84). Géza visszafoglalta a várat, majd hadat vezetett Jasomirgott Henrik bajor herceg ellen. Az Ausztriát támadó sereg élén „szokás szerint” hitvány besenyők és székelyek jártak, és megfutamodásuk menekülésre készítette a magyar hadat is:

165. ... *Bissenii vero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis, qui more solito preibant agmina Hungarorum...* (SRH. I. 456.)

Adott időben a besenyők és székelyek kötelessége volt, hogy minden harcban előljárjanak, tehát ezt minden csatánál elmondhatták volna, a krónikairó azonban csak vesztes csaták esetében beszél róla, ahol a megfutamodás okát a besenyőkre és székelyekre lehetett hárítani.

Ottó freisingi püspök „Gesta Friderici” c. művében ugyanezt a csatát leírva nem különböztet meg etnikumokat, besenyőket és székelyeket, hanem a magyarok két előlharcoló, nyilazó (*sagittarius*) csapatáról ír, két ispán vezetése alatt: ... *rex [Geiza] ... acies ordinat... positus in capite duabus alis, in quibus sagittarii erant: ... dux [Heinricus]... sagittariorum impetum, qui in duabus precedentibus alis positi erant, pervenit, et illas cum duobus comitibus, qui eisdem preerant, ferme funditus delevit.* (Gombos III. 1768.)

Ebből kitetszik, hogy 1146-ban mind a besenyőket, mind a székelyeket egy-egy *comes* vezette.

7. Balkáni besenyők és vlachok a XII. században

XXI. Anonymus 1200 körül írt művében vázolja a honfoglalás idején szerepelte-tett Gelou vezér népét, szlávokat és blázokat (*Blasii a vlach* népnév szláv többes *rlasi* alakjának franciás formája), akiknek hitványságát azzal jellemzi, hogy csak nyíllal és ijjal harcolnak, és nem tudnak ellenállni a magyaroknak, mivel a komán-kunoktól és picenát-besenyőktől sokat szenvedtek.

25. ... *habitatores terre illius viliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasii et Sclavi, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites et auderet stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias pate-rentur.* (SRH. I. 66.)

Gyula (*Gelou*) erdélyi vezér alakját Anonymus egyrészt Gyula erdélyi magyar vezér nevéből, másrészt a Gyalu helynévből formálta; kitalált vezéralakjai-ra az jellemző, hogy ott halatja meg őket, ahol a helynév található. (Györffy: Anonymus. Bp., 1988. 84–86.) A komán-kunok, picenát-besenyők és blázoláhok általi zaklatás a Balkánon átvonuló kereszties hadjáratok útleírásaiban található meg. Ezek az útleírások valószínűleg eljutottak a magyar királyi udvarba, mert III. Béla fontolgatta egy kereszties hadjáraton való részvételét (Pauler: MNemz. I². 329), és a „névtelen jegyző” feladata lehetett ezek tanulmányozása. Így jutott be a gestába e leírás több motívuma.

Ami a *Blas* formát illeti – mint C. A. Macartney és I. Tóth Zoltán kimutatta (Macartney, C. A.: *Studies on Early Hungarian Historical Sources*. Bp., 1940. 147–50, 212; I. Tóth Z., *Száz.* 1945–46. 59–62) –, ez XII. századi francia íróknál fordul elő balkáni vlahokra, pl. az Asenida Joannitusra: *Sires des Blas et des Commins* (Philippe Mousques: *Chronique ... Publ. par le Baron de Reiffenberg*. Bruxelles, 1838. II. 23 008, vö. még *Blas* uo. 29 954, 30 961. sor), vagy a macedóniai oláhokra az „Anonymi Descriptio Europae Orientalis”-ban (1308): *inter Machedoniam et Thesaliam est quidam populus valde magnus et specciosus qui vocantur Blazi et olim fuerunt Romanorum pastores*. (Ed.: O. Görka, Cracoviae, 1916. 13.) A harmadik keresztes hadjárat (1187) Guilelmus Tyrius által adott leírásában szerepelnek kománok és pincenátok együtt, mint akik a Balkánon átvonuló kereszteseket zaklatják: *Imperator excusabat se, dicens quod hostes circa se haberet ferocissimos, Bulgaros, Commanos et Pincenates, qui fines imperii sine intermissione circuibant, quaerentes opportunitatem, ut subito possent irruere et eius turbare tranquillitatem* (Gombos II. 1113); hasonló módon Tudebodus: *Turci, et Piccinaci et Comani et Sclavi et Athenasi et Usi erant insidiantes illis undique...* (Uo. III. 2269).

Újabban Deér József hozott fel olyan párhuzamokat (MIÖG. 79 [1971] 54–56), amelyek arra mutatnak, hogy Anonymus olvasta Ansbertus leírását Barbarossa Frigyesnek Magyarországon és a Balkánon átvezető útjáról (1189), a „*Historia de expeditione Friderici imperatoris*”-t:

Ansbertus:

... Kalopetrus, *Blacorum* et maxime partis *Bulgarorum* ... dominus ... sequere ei circa initium veris quadraginta milia *Blacorum* et *Cumanorum* tenentium arcus et sagittas adversus Constantinopolim transmissurum constanter asseverabat... (MG. SS. N. S. 58.)

Anonymus:

25. ... *Blasii* et *Sclavi*... alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas ...
44. ... venit obviam eis Glad ... cum magno exercitu ... adiutorio *Cumanorum* et *Bulgarorum* atque *Blacorum* ... (SRH. I. 66, 90.)

Ha a szövegekben nincsenek is hosszabb egyezések, a sajátos nevek és jellemzések arra mutatnak, hogy Anonymusnak tanulmányoznia kellett a jeruzsálemi útleírásokat, nemcsak III. Béla, hanem felesége, a francia Capet Margit kedvéért is, aki III. Béla halála után indult a Szentföldre, s útközben lelte halálát.

8. Asszimilált besenyők Magyarországon

A tatárjárás után, amikor már a kunok steppei uralma megszűnt, és a szétszóródott besenyők nem jelentettek politikai tényezőt többé, a magyar krónikák sem tettek említést róluk. Telepeiknek Magyarországon folytatódó életére többnyire csak az oklevelekből kapunk képet. Magyarországi belső életükről csak két elbeszélő forrás szól.

XXII–XXIII. A bolognai Margit-legenda két ízben emlékezik meg Fejér megyében lakó besenyők gyógyulásáról. Egy besenyő családapa a Fejér megyei Besenyő faluból megvakult, és többekkel, fia által vezetve, elzarándokolt Margit sirjához, majd a kemence melletti székébe ülve Margithoz fohászzkodott és feleségével kinyitatta a széke melletti ablakot levegőzés végett, mire visszanyerte látását: *Cecus quidam pater familias natione Bissenus in villa Beseneu in territorio castri Albensis Regalis ... lumen oculorum amiserat. Qui cum pluribus ad sepulcrum dicte Virginis in peregrinatione venientibus et ipse puero suo ducatum sibi prebente gratiam luminum recuperandam advenit. ... Ingressusque domum sedens in sella sua, ut prius consueverat, iuxta caminum caminate, ... iussitque uxori ut fenestram domus iuxta sellam suam positam propter aeris splatium aperiret, statimque ... lumen recepit ...* (Gombos III. 2021; vö. Böle K.: Árpád-házi Boldog Margit szentté avatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. Bp., 1937. 32–33.)

Egy besenyő özvegyasszony leánya, Nesta Fejér megyéből megvakult, és öt-évi vakság után, Margit sirjához való zarándoklás után, látni kezdett: *Puella etiam quedam filia mulieris vidue eiusdem gentis Wissenorum [o: Bissenorum], nomine Nota [codd.: Nesta] in eiusdem castri districtu ... facta est ceca ... [etc.]* (Gombos és Böle uo. Mindkét esetet leírta Ráskay Lea 1510-ben másolt magyar legendájában a besenyő név említése nélkül; Gombos II. 1529.) A két besenyő lakóhelye Fejér megyén belül bizonytalan (vö. Györffy: Tört. földrajz II. 350–55). A leírás szerint a besenyő atya háza és berendezése nem különbözött a környező magyarságtól, s a besenyő anya leánya, Nesta is magyar nevet viselt.

XXIV. Utoljára Antonio Bonfini írt 1495-ben befejezett „Rerum Ungaricarum Decades” c. művében a besenyők (*in Bessenorum conspectu ... quos olim Bessos apellabant*) viseletéről néhány sort az 1074-ben Salamon megtámadására ajánlkozó besenyők leírása kapcsán, olyan tájékozottságot árulva el, mintha ő is látott volna eredeti viseletben és fegyverzetben megjelenő besenyőket, ami a XV. században is emlegetett Csanád megyei „Bottalütő-Besenyő” falu lakóiról elképzelhető. Eszerint zászlóik vannak, lenyírják szakállukat, nagyra növesztik bajszukat, lófarokbokrétás süvegük van, a perzsák módjára bő selyemköpenyt viselnek, és kivált kedvelik a gyors lovakat: *Nam illis mos est vexillationibus uti, demissas ferre barbas et labri vel maxime superioris nutrire pilos, caudata cristata-ve subferre pilea, fluitantibus quoque vestibis indui, iisdemque sericeis in Persarum morem et equorum pernicitate admodum delectari.* (Bonfini, decas II., liber IV., ed.: I. Fögel–B. Iványi–L. Juhász. II. Lipsiae, 1936. II. 74.)

B) BESENYŐK HELYHEZ RÖGZÍTHETŐ OKLEVELES ÉS HELYNÉVI ADATOKBAN

Az alábbi adatok azt szemléltetik, hogy mi lett a sorsa egy 300 éven át rettegett, harcias nomád nép felének-harmadának; csoportjaik miként szóródtak szét Magyarországon úgy, hogy a királyi hatalom az ország minden megyéjébe telepített belőlük, többnyire őrzéssel kapcsolatos udvari szolgálatra, ugyanakkor a szétszórt, de zömükben a nádor alá rendelt fegyverforgató besenyőknek szabadságot biztosított, ami népiségük megőrzését is elősegítette. Ispánságukat, melynek központja, gyűléshelye a Sárvidéken volt, az Anjouk erősítették, főként a besenyők soraiból kikerült ispán, bíró vagy kapitány, Zsadányi Besenyő Gergely kinevezése révén. Besenyő önkormányzatuk 1346-tól 1352-ig állt fenn, amikor az országos nemesek soraiba vétettek fel.¹

Az alábbi felsorolásban a besenyőket említő oklevelek kivonatait római számmal, a besenyőkre utaló helyneveket arab számmal jelöltük.² A térképen a besenyő telepeket okleveles adatok esetén csillaggal (*), egy besenyő lakhelyét kereszttel (+), besenyők birtokait szorzójellel (x), a középkori *Besenyő* helységnevet, hol besenyők lakhattak, nagyobb fekete ponttal (●), a birtokosra utaló középkori *Besenyő* helynevet kisebb fekete ponttal (•) jelöltük, míg a felsorolásban e két pontjelet kisebb körrel (°) adtuk vissza.

A felsorolásba nem vettük be az újkori hamis okleveleket, a *Besenyő*-nek mondott vagy helyhez nem köthető személyeket, pl. papokat, kiküldötteket, végül mellőztük az újkorban keletkezett helyneveket pl. *Besenyői-telep*, *Besenyő utca*, valamint az etimológiailag ide nem vonható *Bese*, *Bézsény*, *Besenszög*, *Bezenye* stb. helyneveket.³

¹ Az oklevélhamisítással gyanúsított Rajcsáni Ádám „De Bissenis regni Hungariae eorumque comitibus” (Pozsony, 1757) c. nyomtatásban 1216-tól említi *comes Bissenorum* méltóságot, de adata nem ellenőrizhető.

² Könyv- és folyóiratcímek rövidítésében Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1963– [rövidítve: Gy.] c. munkámat követtem. A helynévi adatok után feltüntettem a „Besenyők és magyarok” c. disszertációmban (Bp., 1940) található adatok sorszámát BM. rövidítés után.

³ A *Besenyő* helynevek fél évszázados gyűjtése során felhasználhattam Pesty Frigyes helynévgyűjteményének a vezetésem alatt állott Néptudományi Intézetben az 1946–1949. években kicédlázott anyagát. E cédulaanyag 1949 végén a Néptudományi Intézetből átkerült a Nyelvtudományi Intézetbe, ahol eredeti, falunkénti rendjében legépeltek. Ezt követően nyelvészeink az egész cédulaanyagot ábécérendbe rakatták. Az ötvenes években ebből irtam ki engem érdeklő helynevek, köztük a *Besenyő* országos előfordulását. Még mielőtt azonban az intézet legépelte volna az ábécérend-

Fertő-vidék

(Moson és Sopron megye)

I. 1203: Imre király az ausztriai heiligenkreutzi kolostornak adományoz egy hajdan besenyők által birt, Moson várhoz tartozó birtokot: ... *predium, quod Bysseni quondam possidebant, de iure Mossuniensis castri exemptum ... cenobio Sancte Crucis, ita ut Bysseni illud habuerunt ... contulimus possidendum ...* (Weis, I. 35; Bgl. I. 40; Reg. Arp. n. 206 = 1203/1208; Weis, I. 38; W. I. 97; Reg. Arp. n. 233.)

II. 1210: III. Ince pápa felsorolja a heiligenkreutzi monostor birtokait, köztük a hajdan besenyők által birt „udvart”: ... *grangiam regis Vngarie in predio, quod Bisseni quondam possederant ...* (Weis, I. 42; W. VI. 344; reg.: Bgl. I. 59).

III. 1230: II. Endre a heiligenkreutzi apátság panaszára megparancsolja a mosoni és soproni erdőöröknek, hogy adják vissza, amit az apátságtól elvettek a besenyők birtokaiból és védelmezzék a besenyők határait a barátok számára: ... *speculatoribus et custodibus silvarum ... Mossoniensis ac Supruniensis castri: ... predium Byssenorum maiori ex parte ab eis tulistis fratribus, ... omnes terminos Byssenorum ipsis fratribus defendatis ...* (Weis, I. 77; Bgl. I. 129–30; Reg. Arp. n. 470: hamis.)

I* A szóban forgó birtok 1217-ben *Curia Regis* néven tűnik fel (Weis, I. 52; Bgl. I. 70); ma *Königshof*, ill. *Királyudvar* néven a Moson megyei Császárkőbánya (Steinbruch) községhez tartozó puszta a Lajta partján, az alsó-ausztriai Wilfleinsdorffal szemben (Lipszky térképe; I: 75 000 térk. 13–XV.; Hnt. 1888, 1913; 1920-tól Burgenland, A.); = BM. I.

IV/1. 1217: II. Endre a heiligenkreutzi apátságnak adja a korábban besenyők által lakott Legénytő földet, az oklevélben leírt határok közt: ... *terram quandam nomine Leginthov, quam Bisseni prius incolebant, abbacie Sancte Crucis de Austria contulimus ... Prima meta incipit a metis ville Gahus iuxta Fertev lacum site, et protenditur contra orientem iuxta possessionem Pethlen vocatam et transit ultra terram Bissenorum usque ad colliculum Geshelevhalm vocatum ...* (Weis, I. 50; Major: Mosony m. II. 164; Bgl. I. 69; Reg. Arp. n. 332.)

IV/2. 1217: II. Endre a heiligenkreutzi apátságnak adja a korábban besenyők által lakott Legénytő nevű földet, az előbbi oklevéltől eltérő határok között (!): ... *terram quandam nomine Leginthov, quam Bisseni prius incolebant ... contulimus ... Prima meta incipit ante domum Mathie iuxta villam Leginthov [etc.] ... metis clericorum terra ab ipsis Bissenis vendita includitur ...* (Weis, I. 53–54; Bgl. I. 71; Reg. Arp. n. 333; 1230 k. készült hamisítvány.)

V. 1222: II. Endre a heiligenkreutzi apátnak olyan kiváltságot ad, hogy a Legénytőnek nevezett besenyő földre telepített 30 háznépe minden adó alól mentes legyen: ... *abbati ecclesie Sancte Crucis in Austria super terram Bissenorum nomine Leguento ... concessimus ... libertatem ...* (Weis, I. 63; W. I. 183; Major: Mosony m. II. 168; Bgl. I. 88; Reg. Arp. n. 385; *Leguentou*.)

he rakott anyagot, egy tudatlan és felelőtlen adminisztrátornő a szakemberek megkérdezése nélkül zúzdába küldte a terjedelmes „papírmennyiséget”. – A gyűjtés falunként legévelt változatát azóta is kézbe vettem; ezt is használhatta útmutatóul a Kristó–Makk–Szekfü: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez c. kiadvány munkatársa (Acta Hist. Szeged. XLIV. [1973]. 18–21) a *Besenyő* címszóhoz, melyben a névre kiterjedt, de kritikailag kellően át nem rostált gyűjtés található.

VI. 1229: II. Endre a heiligenkreuzi apátnak hasonló szövegű kiváltságlevelet ad, az adó nemeinek bővítésével: ... *abbati ecclesie Sancte Crucis in Austria super terram Byssenorum nomine Leguentov ... concessimus libertatem ...* (Weis, I. 72; W. I. 261–62; Bgl. I. 118–19; Reg. Arp. n. 458; 1230 k. készült hamisítvány.)

VII. 1231–34 között: Dénes nádor az eladományozott besenyő földek visszavétele alkalmával meggyőződve arról, hogy az apátság jogosan bírja Legénytót, megerősíti birtokában; hasonlóképpen megerősíti a besenyőket másutt cserébe kapott birtokukban: ... *dum de mandato domini regis omnes terras Byssenorum alienatas revocavimus, inter cetera pro quadam terra nomine Legentou circa Galus conventus [!] Sancte Crucis de Austria, quem indebite possedissee credebamus, citari per Bene iussimus, qui ... super predictam terram privilegium regis ... presentaverunt. Nos vero intuentes ipsos iuste possedissee et rege referente nobis, quod pro sepedicta terra Byssenis aliam terram dedisset, confirmavimus predictae ecclesie possidere perpetualliter, et nos ipsis Byssenis terram, quam dominus rex eis contulit in concambio, litteris nostris ... roboravimus.* (Weis, I. 104; W. I. 109 [az 1240. év alatt]; Bgl. I. 161; Reg. Arp. n. 615 hamisnak véli, míg Wagner H.: *Urkundenfälschungen im Burgenland. Eisenstadt 1953. 28–30* hitelesnek; az általa közölt faksimile [T. II.] azonban bizonytalan vonalvezetésű, utánrajzolásra jellemző írást mutat, és [Apod fia] Dénes nádor pecsétje is utólag odaerősítettnek látszik, így egy eredeti utánozni akaró interpolált oklevéllel lehet dolgunk.)

VIII. 1236: IV. Béla az eladományozott javak visszavételekor az apátság birtokában hagyja „Királyudvar”-t és a besenyők földjének felét, melyet Legénytónak neveznek (... *medietatem terre Byssenorum que dicitur Leguentov ...*), és országos vámmentességet biztosít lakosaiknak. (Weis, I. 93; Bgl. I. 169; Reg. Arp. n. 615: hamisítvány 1256-ból.)

IX. 1256: IV. Béla az eladományozott várjavak visszavételekor az apátság birtokában hagyja Királyudvart és a besenyők földjének Legénytó nevű felét: ... *super medietate terre Bissenorum que Legventov nuncupatur ...* (Weis, I. 132; W. II. 271; Bgl. I. 251; Reg. Arp. n. 1093.)

2* A IV–IX. oklevelekben szereplő *Legénytó* birtokot az oklevelek hátoldala szerint *Novum Predium*-nak, a XIV. sz.-tól *Curia Monachorum*-nak (Bgl. III. 95) vagy *Münichshof*-nak (uo. I. 286), magyarul *Újlak*nak, utóbb *Monóudvar*nak (Cs. III. 683) nevezték; Lipszky: *Barátfalva – Münichhof*; Hnt. 26: *Barátudvar – Münichhof*, az egykori Moson megyében a Fertő tótól keletre található, ma falu Burgenland, A.; = BM. 2.

X. 1278: IV. László a heiligenkreuzi apátságnak két ekealja, hajdan besenyők által bírt földet ajándékoz, az apátsági birtok közelében: ... *homo vester et noster retulerunt, quod predicta terra esset terra Bissenorum et sufficiens ad duo aratra, que esset habitatoribus destituta et vestre pertinens collationi, et ipsam terram ... coram vicinis ... nullo contradictore ... monasterio Sancte Crucis statuissent.* (Weis, I. 214; Bgl. II. 113; Reg. Arp. n. 2882.)

XI. 1278: Máté nádor megerősíti a ciszterciek újlaki (barátudvari) házát a velük szomszédos kétekenyi besenyő föld birtokában: ... *ad instantiam fratris Herrici conversi de Ordine Griseorum in Vyulok quandam terram Bissenorum, ad duo aratra sufficientem, ipsorum contiguam ... contulerat ...* (Weis, I. 116; Bgl. II. 119; XIV. századi hátírata: ... *super terram Bissenorum Hawzpraytten.*)

3* Figyelembe véve a szóban forgó birtok határait (*terra Tene iobagionis castri Mosuniensis* = Tenefalva, Cs. III. 687, és *terra Turdemech* = Féltorony, Cs. uo.

és Gy. IV. Moson vm.), Legénytő (Mönchhof) szomszédságában D-re fekkent, hol az 1 : 75 000 térkép (14–XVI.) *Pötschenäcker* helynevet tüntet fel; ma Burgenland, A.; = BM. 3.

XII. 1225: II. Endre megerősíti a borsmonostori apátság birtokait; az egyik Pozsonnyal szemben feküdt, ahol a határon besenyők laktak és róluk elnevezett sziget volt: ... *in confinio Austrie iuxta Posonium predium Wlocendorf ... cuius meta ... currit ad duos monticulos, ubi quondam Bissen domos habuerunt, inde vadit in Danubium ad caput insule, que vocatur Mogorsciget, et abhinc festinat in magnum Danubium, quem descendens concludit tres insulas quamvis modicas: Mogorsciget, Beseneusciget et Nyassciget ...* (Dl. 86 815; Sopron vm. I. 14–15; Bgl. I. 106; Reg. Arp. n. 420.)

4*, 5° *Besenyősziget* (ld. XII. okl.) a Duna szigete *Wlocendorf* határán. *Wlocendorf* ma *Flanschendorf* határnév Pozsonyligetfalu Ny-i oldalán (Pesty: Mo. hn. 97); a besenyők házai mellett, két halom közelében fekvő *Besenyősziget* megfelel a Pozsonnyal átellenben fekvő *Pötschen* szigetnek (ld. 1 : 75 000 térk. 13–XVI.); = BM. 4–5.

XIII. É. n. [1285 körül]: [Óvári] Konrád mester fiát, Jakab comest a birtokában levő javokról tudatja; köztük említi a hajdan besenyők lakta Pátfalut: ... *terra ... quam Petrus filius Raach vult exequi nomine Pothfolwa, sed primo Lodusfeldy! vocabatur, de eo sic scire debetis, quod ipsam terram que Byssenorium erat et sine herede decesserunt, Poth palatinus a domino rege Andrea ... acquisivit ... iam cum hüdem Bysseni sine herede decessi essent, et ipsa terra fuisset diu desolata, Petrus filius iam[di]cti] Raach ipsam terram Pothfolwa pro dote cuiusdam sororis sue perquireret ...* (Révay lt. Gyulay III. 33! = Df. 259 822; W. X. 454; Bgl. II. 197.)

6* *Pátfalu* (Podersdorf) Moson megyében a Fertő tó partján. Ld. Cs. III. 685; = BM. 6.

7° *Besenyő* helység Sopron megyében (1223: *Beseneu* F. III/1. 393, Bgl. I. 91; 1232: *villa Besenov* uo. 140; 1265: *villa Besenev* uo. 316; 1325: *in Bechenev* Sopron vm. I. 104; 1434: *Beseneu* al. nom. *Pethynyed* uo. II. 212). Ma *Pecsenyéd–Pötsching* Kismartontól délnyugatra (Cs. III. 623); = BM. 7.

8° *Besenyő kuta* a Sopron megyei Hegykő község összeírásában, 1597: ... *Az délső felén nap kelettrewl el kezdwen az Besenyő kwtanall ...* (Khuen-Héderváry család lt., Hédervár, kézirat Nr. 120. Juhász Lajos szíves közlése.) 1864-ben *Besenyő*, volt forrás, most kút Hegykő határában (Pesty gyűjt.); = BM. 8.

Rába-vidék

(Győr, Kelet-Sopron, Nyugat-Veszprém, Vas megye)

XIV. 1224: Gyula nádor és soproni ispán az udvar alá tartozó árpási besenyők panaszára, mely szerint a nádor által föléjük állított Lukács ispán szabadságaikat csorbította, Lukács a vádat áthárította a besenyők előző tisztjére, Mika jobbágyra. A besenyők kérésére a nádor írásba foglalta kötelmeiket: harmadévenként ispánjuknak tartoznak adni két ló után útiköltségként hat pensa bécsi dénárt, de aki kiküldetésre nem tud menni, minden ló után hat pensát fizet bírságként, akik viszont szolgálatra mennek, semmit sem fizetnek. Ispánjuk csak egyszer, a kinevezésekor szállhat meg köztük, udvarbirájuk viszont évente többször mehet itélkezni. Az ispánnal csak egy tisztjük mehet, aki jogaikat ismerteti.

Jula palatinus et comes Supruniensiensis (!) universis, tam posteris, quam modernis presens scrip[tum nostrum] inspecturis salutem et omne bonum. Ad universorum volumus notitiam pervenire, quod Bissenii de Arpas ad nos, videlicet ad palatinum pertinentes, ad nostram accedentes presentiam conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta per Lucam eorum comitem, a nobis constitutum fuisset in plurimis diminuta. Nos igitur, cum iudicium et iusticiam super hoc facere intendissemus, placuit tam eisdem Bissenis, quam dicto L(uce) comiti eorum, ut Mavritium de Pok iudicem eis super hoc constitueremus (!) vice nostri; ne post nos cum tanto populo laborarent, quod et fecimus. Constitutis itaque partibus coram eo predicti Bissenii Luce comiti eorum destructionem libertatis sue imposuerunt. Econtra Lucas hec verba respondit, quod nichil ex se ipso contra libertatem eorum fecisset, sed in omni iuxta quod Mica yobagio eorum, qui eum preibat in debitis exigendis et in aliis instruxisset, eo modo processisset; et sic Lucas se habuit excusatum. Mi[ca] vero tractus in causam, nulla se ratione vauit defendere; ita quod ad ultimum de (?) verbis deficiens ore proprio se reum fuisse confessus est. Quamobrem idem Mica [tamquam] destructor libertatis fuisse iu[di]catus, remansit ad perdendam totam substantiam suam, ita quod nec ipse, nec aliquis successorum [eorum] honorem yobagionum [possit] adipisci; et sic causa [in] ordinatione[m] sortita est] inter partes: pristaldo nostro Joachim filio Ruoz, de villa Bobut existente. Sepedicti vero Bissenii timentes, ne in posterum yobagiones vel comites eorum predicti iniqua vestigia sequentes, libertati eorum denuo contradicerent in aliquo, nos instanter rogaverunt, ut libertatem eorum scriptis redigeremus. Nos igitur petitiones eorum iustas esse cognoscentes libertatem eorum, sicut veridica relatione cognovimus, in presentem paginam adnotari fecimus in hunc modum: Quod revoluto semper tertio anno comiti eorum debent dare pro novitate VI pensas denariorum de Viannia (!) de duobus equis. Qui vero in expeditionem ire non potuerint, de quolibet equo VI pensas persolvent pro iudicio; qui iuerint nichil persolvent. Comes eorum non debet ire inter eos, nisi semel, quando fit de novo; curialis comes debet iterum per annum circuire et causas, que referuntur, iudicare. Cum comite eorum non debent ire, sed unus ex yobagionibus debet eum precedere et iura eius ostendere; super iobagiones eorum, qui per se possunt ire in exercitum, curialis comes non potest descendere. Ut autem huius cause discussio legitima seu libertatis reformatio nullis valeat temporibus revocari, rei seriem in presentem paginulam fecimus adnotari, eandemque duplicis nostri sigilli munimine fecimus roborari. Anno dominice incarnationis M^o CC^o XX° IIII. (Az évszám végéről az első két I (II) aajtásban kikopott; Pannonh. orsz. lt. 1. 3. = Df. 274 087; ed.: F. III/1. 362–64 = Endlicher 419–20; a hibás kiadásból fordítja Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája 356–57; vö. Karácsonyi: Hamis, hibás okl. 48–49; Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 298–99.) Ehhez csatolható kétes létű oklevél:

XV. 1267. A győri káptalan oklevelében szerepel Poki Olivér ispán, a Rábadéki besenyők bírója: *comes Oliverius de Pock, iudex Bissenorum circa Rabam*. (Jerney, A Magyar Tudós Társ. Évk. V. 1841. 154 = Jerney: Keleti ut. I. 236, azóta eltűnt oklevélből.)

9* *Árpás* falu a középkorban a Rába révjének két oldalán terült el, az egyik Sopron, a másik Győr megyében. A besenyők a Sopron megyei, ma is álló *Árpás* faluban laktak. A Győr megyei *Árpás* a mai Mórchidába olvadt. (Cs. III. 544; Gy. II. 578.)

XVI. 1086: A bakonybéli apátság összeírja birtokait; Kajár határleírásában nyugat felé besenyők szántóföldjeit említik: ... *Quia terminatur ab occidente* ...

vertitur ad rus Bessenorum ... (W. I. 32; P. VIII. 268; Reg. Arp. n. 22; DHA. I. n. 84.)

XVII. 1234: Urias pannonhalmi apát a király két kiküldött birájával megújítja Kajár határait délen a Besenyőtárlói (Cuyar kivakarva és helyébe Sceez, azaz Szűz irva): ... *Metē ... terre Cuyar secundum privilegium [Sancti Ladizlay] ... vertitur ad rus Bissenorum quod vulgo dicitur Beseneuthorlou ...* (Df. 206 940; W. I. 331–32; P. VIII. 282–83; vö. Gy. II. 635.)

10*^o Kajár ma Győr megyei helység Győrtől délre, a veszprémi határon. (Cs. III. 550; Gy. II. 603). A besenyők azonban nem Kajáron laktak, mert 1086-ban összeirták Kajár lakóit név és foglalkozás szerint, és besenyő nevűek nincsenek köztük. Kajár falu határa a Besenyőtárlónál Szerecseny (uo. 634–35) faluval érintkezik, így valószínű, hogy a besenyők nem Kajáron, hanem Szerecsenyen laktak; ez esetben mohamedán besenyőkről lehet szó. A besenyők egy része az Al-Duna melléki határban felvette a mohamedán hitet (Marquart: Streifzüge 72–73); esetleg közülük kerülhettek ki 1071-ben a belgrádi görög várparancsnok „szerecsen” harcosai (*Sarraceni*), akik magyar fogságba estek (SRH. I. 372–74); = BM. 10.

XVIII. 1251/1263/1398: [Pok nembeli] Möríc comes az általa alapított mörichidai premontrei prépostságnak földet ad Téten, ahol besenyők is határosak: ... *contulimus terram ville Teth ... (meta) ... reflectitur ad primam metam, tenens ubique metam cum Bissenis de Teth ...* (Dl. 355, F. IV/2. 87.)

XIX. 1269: IV. Béla Pok nembeli Tamás mesternek adja az egykor besenyők által birt Tét földet: ... *terram, que olim fuit Bissenorum, Teth vocatam ...* (W. III. 198–99; Reg. Arp. n. 1630.)

XX. 1270. VII. 1/1272: V. István megerősíti Pok nembeli Tamás mestert a Pokkal szomszédos Tét besenyő föld birtokában: ... *terram Teth, terram Byssenorum, vicinam terre ... de Puk* (Szepesi k. o. lt. 12. 2. B. = Df. 263 420; F. V/1. 28; Reg. Arp. n. 1934.)

11* A XVIII–XX. oklevélben szereplő Tét ma község Győr megyében Árpás és Kajár közt. (Cs. III. 561; Gy. II. 639); = BM. 11.

XXI. 1341: Az esztergomi káptalan előtt Ugali Pál itélőmester a király nevében Telekbarát királyi birtokot, melyen valaha besenyők laktak, 1341-ig pedig királyi udvarnokok és királynéi szolgálónépek laktak, cserébe adja Baráti István fia Péternek az utóbbi három birtokáért: ... *in concambium ... possessionariorum portionum ... domini regis in possessione Thelukbarath! nominata in ... comitatu Jauriensi adiacente, ... in quibus Bissenii resedissent et nunc udvornici regales ac conditionarii populi reginales residerent ...* (Dl. 3437!, A. IV. 178.)

12* Telekbarát a mai Győr megyei Nagybaráti falu területén feküdt (Cs. III. 545; Gy. II. 581–82.); = BM. 12.

13* Besenyőgyümölcs 1221; *Besenengumulc* (ϑ: *Beseneugumulc*) határrész az elpusztult Vas megyei Köröselő helység (Cs. II. 768) határleírásában. (H. VI. 16; Bgl. I. 84). A határjárás szerint Köröselő Nick mai határán belül terült el, Besenyőgyümölcs helyét Köröselő (Nick), Uraj és (Vámos-)Család határának találkozásánál jelölik meg; = BM. 13.

14* Besenyő hajdani helység Vas megyében. 1281/1320: pr. *Beseneu* (H. I: 75–76; Bgl. I. 150). A vele előforduló helyek: Herény, Bogát (Cs. II. 737), Kölked (uo. 768) stb. a Gyöngyös patak völgyében található. 1479-től: Cs. II. 737. Ma

Besenyőmajor (Hnt. 1913), ill. *Besenyő* hn. Gencsapáti belsőségének É-i szélén (Vas megye földr. nevei 104); = BM. 14.

XXII. 1324. V. 5/1352. V. 28: A vasvári káptalan előtt Ormán fia Ormán a Varsány melletti Ormánföldre negyedét a vejének, Besenyő Péter fia Imrének átadott föld mellett két márkáért eladta Imrének és fivérének, Miklósnak, Lászlónak és Onthnak: ... *Orhman filius Orhman de terra Orhman [prope?] ad Vosyan ... quartam partem portionis sue ipsam contingentem in eadem terra Orhmanfelde vocata, ... in vicinitate terree (!) Emricy sponso sui, tradite per eundem Orman ... pro duabus marcis denariorum vendidit ... Emrico sponso suo, Nicolao, Ladislao et Onth fratribus iam dicti Emricy filiis Petri dicti Besenew ...* (Átíratva ugyanott *Emricus filius Petri dicti Besenew* 1352. V. 28: DI. 2243.)

15* *Besenyő* határnév Vas megyében a Varsány melletti Ormánföldre helyén keletkezett. Varsány ma dúlónév Jánosházának Kissomlyó és Duka felé eső határszélén (Vas megye földr. nevei 343). *Besenyő* mellette 3 km-re nyugatra található, Duka, Kissomlyó és Hosszúfalu határának érintkező részén (Kissomlyó és Hosszúfalu kataszt. térk. 1854. Glaser Lajos szíves közlése); *Besenyői* erdő Hosszúfalu határában (Pesty gyűjt.); *Besenyő* Kissomlyó, *Besenyő tábla* Duka határán (Vas megye földr. nevei 338, 345); = BM. 15.

16* *Besenyő* határrész a régi Zala, mai Veszprém megyében, a Sümegtől északra fekvő Káptalanfa határában, a falutól dényugatra (Fnt. Veszprém megye; 1: 75 000 térk. 17–XVI: *Bessenyo* alakban); = BM. 31.

17* *Besenyő* Veszprém megyében Nagyszöllős (ma Somlószöllős) határában. (Hnt. 1913; Pesty gyűjt. Veszprém megye 322: „a Somlyótól dényugat felé fekszik egy urasági nem rég épült major, mely Besenyőnek neveztetik. Nevét vette azon Telektől, mely azelőtt is Besenyőnek neveztetett”); = BM. 16.

18* *Besenyő* szántó és két domb neve Veszprém megyében Nagygyimót határában, Pápa mellett keletre (Pesty gyűjt.).

Balaton-vidék

(Somogy, Zala, Kelet-Veszprém megye)

XXIII. 1091/XV. sz.: Feljegyzés a somogyvári Szent Egyed-monostornak Szent László által történt alapításáról, a király által adományozott birtokok, köztük a besenyők faluja felsorolásával: ... *honores supradicto monasterio ab ipso rege donati: ... Pincinaticorum villa cum servis et territorio suo ...* (Száz. 1906. 405; Reg. Arp. n. 24; DHA. I. n. 88.)

XXIV. 1193: III. Béla felsorolja a székesfehérvári johanniták birtokait, leírja Szulok falu határait, köztük említve a besenyők faluját: (... *In Zuloc prima meta incipit ab aqua Rigauz ... vadit ... ad villam Gurguteg, inde ad Cubules, inde ad villam Bissenorum ...* (Str. I. 144; ÖMO. 55–56; Reg. Arp. n. 155.)

XXV. 1254. II. 25: A somogyvári Szent Egyed-monostor oklevelének tanúnévsorában, az apát és a konvent tagjai után említik a besenyő András kulcsárt (*Andrea Bissenno celerario [~celeario]*). (Eredetileg Esztergomi kápt. m. lt.; két példányban: Df. 208 814 és 236 473; ed.: Str. I. 416; reg.: Borsa, Somogy megye ... Levéltári évkönyv 9 [1978] 58.)

19* *Pincinaticorum villa* (vö. Hóman, Száz. 1911. 537) és *villa Bissenorum* később *Besenyő* néven szerepel Somogy megyében (1437; *Besenyw*, Cs. II. 593). Ide való lehetett az apátság besenyő kulcsára. A második oklevél (XXIV.) helyne-

veire vonatkozólag ld. *Zulok* = Szulok (Cs. II. 649); *Rigauz* = Rigyác patak; *Gurguteg* = Görgeteg (uo. 609), Besenyő mellett; ma *Rinyabesenyő* község Nagy-átádtól délkeletre.; = BM. 17.

XXVI. 1358. VII. 26. Mándhida: Kont Miklós nádor Lindvai Miklós szlavón bánnak esküt ítél abban a perben, melyet ellene Besenyőszentmártoni János fia Péter (*Petrus filius Johannis de Beseneu Zenthmartun ~ Beseneuzenthmartun*) indított amiatt, hogy Gyócs (*Gyolch*) nevű Somogy megyei birtokán a bán kudar-
kúti jobbágysai hatalmaskodtak. (Dl. 4768; ed.: A. IV. 297–300; vö. 1358. XI. 26: a királyi kápolnaispán levelét ugyanerről a perről *Beseneuzenthmartun ~ Beseneuzenthmarton* névalakkal, Dl. 4808; ed.: A. VII. 515–16.)

XXVII/a. 1362. V. 16 / 1398. VIII. 2: A pécsi káptalan előtt Besenyőszentmártoni János fia Péter egyrészről és György fia János másrészről (*Petro filio Johannis ab una, parte vero ab altera Johanne filio Georgii nobilibus de Beseneuzenth Mart[th]un*) vallotta, hogy [kb. 3-4 kitört szó] a Besenyőszentmárton határain belül fekvő Gyócs birtokát [– – –] *sue Goolch vocate intrā met[as] annotata possessionis sue Besen[ew]Zenth Marthun nunc habitate* [– – –] átadta rokonának, György fia Jánosnak. (A jobb szélén hiányos 1398. évi átirat eredetije: Somogy megye lt., Bosnyák lt. = Df. 268 198; kiv.: Borsa, Somogy megye ... Levéltári évkönyv, 14. [1983], 14.)

XXVII/b. 1362. V. 16 / 1398. VIII. 2: A pécsi káptalan előtt Besenyőszentmártoni (*de Beseneuzenth Marthun*) János fia Péter a mondott B. Somogy megyei birtokon levő öröklött részén egy telket tartozékaival (*de annotata possessionaria sua portione hereditaria B* [kb. 16 betű hiányzik] *in comitatu Symigiensi habitam, unum fundum seu curiam ... [cum] utilitatibus*), továbbá egy földrészt, mely a Cseh és Babócsa felé vezető két út között terült el (*unam particulam terre inter duas* [– – – – –] *ad villas Cheh et Babocha tendentes*), átadott Besenyőszentmártoni György fia János nemesnek és utódainak. (A csonka 1398. évi átirat eredetijét és kivonatát ld. az előző szám alatt.)

XXVIII. 1392. IV. 20: A somogyi konvent előtt Hidvégi Gathal fia Péter fia János özvegye, Margit és fia, Miklós akik személyét Besenyőszentmártoni Besenyő Péter özvegye, Annis úrnő (*nobilis domina Annys vocata, relicta Petri Bissenii de Beseneuzenthmarton*) igazolta, birtokrészüket Hidvég (*Hyduegh*) faluban Prodivizi Akus bán özvegyének 100 dénár-márkáért eladták. (Dl. 7783; kiv.: Zs. I. 2480. sz.)

20^o(?) *Besenyőszentmárton* helységen elsősorban a Fejér megyei Szentmártont érthetnénk, hol a besenyők gyűléseztek (ld. Sárvidék 1346–47), és ahol 1367-ben hasonló személynevek szerepelnek, de a két 1362. évi hiányos oklevélszöveg inkább a Rinyabesenyő mellett északkeletre elterülő Gyócs szomszédságára utal, noha itt Szentmárton nem ismeretes. E kérdésről behatóan Tóth Péter kaposvári levéltáros írt „Problémák és lehetőségek a besenyő településtörténet kutatásában” c. sajtó alatt lévő cikkében. Az irodalomba bekerült *Beseny(e)* helyneveket, melyek a közeli Hedrehely és Iharosberény határában lennének, sem Pesty gyűjt., sem Somogy megye földr. nevei nem tartalmazzák.

21° *Gyolcs* (Cs. III. 610), ma *Gyócs praedium* (Lipszky), ill. *Alsó- és Felső-Gyócs* puszta Kőkút (régbben Tapazd psz.) és Mike érintkező határán (Fnt.).

22° *Besenyőászó* Somogy megyében. 1265-ben *Besenevozov* alakban (Dl. 40 063; W. VIII. 136; vö. Kub. I. 52) a következő helységek között megjárt határ egyik

pontja: *Pathycha* = Pat(c)a (Cs. II. 634); *villa Sancti Martini* = Szilvásszentmárton (uo. 645: Szentmárton c); *Zend* = Szend (uo. 643). A határjárás szerint Besenyőaszó Kaposvártól délnyugatra, Ölle völgy pusztánál fekkent: = BM. 25.

XXIX. 1346. II. 28: Besenyő Gergely mester, a besenyők bírása vagy kapitánya a Somogy megyei Sárd birtokot, melyet mint besenyő földet [Győr nembeli] Ders fiaitól, Péter és Miklós mesterektől elvettek, a Somogy megyei nemesek és besenyők tanúsága alapján visszabocsátja Ders fiainak: *Nos magister Gregorius Bissenus, rector seu capitaneus Bissenorum ... possessionem magistrorum Petri et Nicolai filiorum Deers, Saard vocatam, in qua ecclesia in honore Sancti Franciscy (!) confessoris constituta haberetur, ... in comitatu Symigiensi existentem, nomine terre seu possessionis Bissenorum recaptivatam ... ab universis nobilibus et ab aliis cuiusvis status et conditionis hominibus, in predicto comitatu Symigiensi existentibus, specialiter a Bissenis ... inquisitione prehabita, ... ad ... filios Deers pertinere fore agnovimus ...* (Sibrik lt., Dl. 69 965; ed.: ÓMO. 169–70; reg.: Györfly: BM. Pótlás 104. l.)

23* *Besenyé*, Nagybjom határának északkeleti, Sárdal szomszédos részén, mely a középkorban Korokna (Korotna) faluhoz tartozhatott, ma *Besenyé-tó*, *Nagy- és Kis-Besenyé* hn. található (Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974. 447; vö. Kogutovics K.: Dunántúl és Kisalföld. I. Bp. 1930., 188); ez az 1346-ban Sárdot igénylő besenyők lakhelye lehet (ld. Solymosi L.: Nagybjom története. Kaposvár, 1979. 42–43). A „váras” *Koroknya* psz. (uo. 47–56) nevének magyarázatában gondoltunk a besenyő *Krakna-kataj* vár nevének első elemére is (Moravcsik: BT. II.² 173).

24° *Besenyő(-Szentgyörgy)* birtok Somogy megyében. 1288/1304: *possessiones Boor et Besenew* (H. VII. 203); 1298: ... *terra Besenew ... [meta] egreditur ad partes Balatini ... venit ad terram ecclesie Sancti Georgii martiris de eadem Bessenew prope ipsam ecclesiam et ibi terminatur ...* (uo. 268–69, javítva: Sümeghy 4); 1335: *in possessione Besenew ... in comitatu Simigiensi iuxta Balatinum* (Zala I. 291); 1347: *in possessione Bessenew vocata in eodem comitatu prope Balatinum* (HOkI. 249); 1347/1410: *possessio Bessenew* (uo. 463–64); 1247 [s: 1347] > XVIII: *Bessenew Szent Geurgy* (F. IV/1. 479); 1348: *Beseny Zenthgurg de comitatu Symigiensi ... Besenew Zenthgurg* (Sümeghy 22). A birtokosok, a szomszédok és a határjárások szerint a mai Balatonszentgyörgynek felel meg. Engel Pál szíves közlése szerint azonos a Gordovai Fancsok Besenyő(-Szentgyörgy) birtokával. (Kérdésesen Cs. II. 593, 644: Besenyő b. és Szentgyörgy b., d. alatt); = BM. 20–22?

25° *Besenyő* elpusztult helység Zala vármegyében (1019/1328/1347/1370: *Bessenew* P. VII. 494, hamis, ld. Reg. Arp. n. 7; 1335: *Bessenew ~ Bessenew* Zala I. 295, 302–03, vö. Cs. III. 36). A XVI. században eltűnt falu Nagykanizsa mai határában keletre feküdt, ahol *Besenyé* rét, erdő, *Kisbesenyé* helynevek találhatóak (P. VII. 31, 77–78; Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg, 1964. 589–90); = BM. 28.

26° *Besenyő* helység (1381: *terra Besenew, nobiles de Besenew, possessio Kys Besenew* Zala II. 176–77; Cs. III. 36) Zala megyében, Zalaegerszeg mellett délkeletre; ma *Zalabesenyő* (Hnt. 1956); = BM. 29.

XXX. 1295 körül: A veszprémi káptalan jelenti III. Endre királynak, hogy midőn Tiba comes Rezi és Zsid birtokán határjárást eszközölt, annak Keszthely felől Apor mester serviense, Erney besenyő ellentmondott: ... *Erney Bissenus serviens magistri Opour super parte possessionis Rezy ... ad ... Keztel ... contradixit ...* (Dl. 93 981; H. VII. 244.)

27° Keszthely és Rezi ma Zala megyében fekszik a Balaton délnyugati végénél; ezekkel szomszédos Balatonederics, melynek nyugati oldalán *Besenyő* hn. található (Jankó i. m. 46, 57; Veszprém megye földrajzi nevei I. Bp., 1982. 216); = BM. 30.

XXXI. 1212. III. 3: III. Ince pápa a pannonhalmi apát által a veszprémi püspök ellen emelt vádra, mely szerint a püspök az apátot illető Somogy megyei dézsmákat, köztük a királyi lövők és a besenyők által adott egész tizedet magának követeli (*cogens ... regis sagittarios et Bissenos ad decimas integras persolvendas*), vizsgálatot rendel el. (Reg. Vat. VIII. fol. 84; ed.: F. III/1. 136; Vespr. I. 24; reg.: P. I. 624.)

XXXII. 1218. XI. 23: III. Honorius pápa a pannonhalmi apátság panaszára vizsgálatot rendel el a bortizedet megtagadó nagyhalmi besenyők ellen: ... *ex parte ... abbatis et conventus Sancti Martini de Pannonie nobis est oblata querela, quod populus Biscenorum de Nogholm, Vesprimiensis diocesis, decimas vini ... contra iustitiam detinent et reddere contradicunt*. (Pannonh. rendi lt. Caps. 34. X. = Df. 206 859; ed.: W. I. 160; P. I. 645.)

XXXIII. 1221: II. Endre király összeírja a pannonhalmi apátságnak Uros apát által szerzett jogait, és megerősíti Miklós nádor ítéletét a nagyhalmi besenyők és fehérvári vallon-olaszok ellen, somogyi birtokaik, kivált szöleik után, dézsmára kötelezve őket: ... *confirmamus ... sententiam ... palatini Nicolai filii Borz, quam fecit contra Bissenos de Nogholm et Latinos Albenses, ita quidem, ut dicti Bisseni de patrimonialibus suis decimas dare non repudient, immo inviti solvere compellantur, multo magis de vineis suis in comitatu Sumigiensi emptitio acquisitis ...* (Pannonh. rendi lt. Caps. 4. B. = Df. 206 866; ed.: W. I. 171; P. I. 651-52; Reg. Arp. n. 368.)

XXXIV. 1227. IX. 16: IX. Gergely pápa megerősíti a pannonhalmi apátot egyebek mellett azon somogyi tizedek birtokában, amelyet különféle egyházaktól, a fehérvári latinoktól, valamint a besenyőktől visszaszerzett (... *recuperasti ... decimas ... in Simigiensi comitatu ... etiam a Bissenis ...*). (Pannonh. r. lt. 18. V. = Df. 206 894; ed.: W. I. 24; reg.: Vespr. I. 78-79.)

28* (?) A nagyhalmi besenyők a veszprémi püspökség területén laktak és Somogy megyében birtokoltak szőlőt. Az 1212. évi adat Somogy megyei besenyőkről szól, az 1221. évi nagyhalmi, valamint a hely nélkül említett 1227. évi besenyők fehérvári latinokkal együtt szerepelnek. Ezen az alapon Nagyhalom általában a Fejér megyei *Nagyhalom* pusztával azonosítottuk (Károly: Fejér vm. V. 4; P. I. 175; Gy. II. 396; = BM. 68), amelynek közelében *Besenyő* falu feküdt, de inkább azonosíthatjuk a Somogy megyében, Fonó és Baté falu határán, Kaposvár mellett északkeletre található *Nagyhalom* dülönévvel, melytől néhány km-re nyugatra 1276-ban *Besenyő-úta* húzódott Ecse falu határán. Ld. a következőt.

29° *Besenyőúta* 1279/1367: *Beseneuuta* (W. IX. 236) a Somogy megyei Ecse helység (Cs. II. 601) határjárásában. Az elpusztult Ecse nevét Taszár határán nyugatra *Etsi útra dülő* tartotta fenn (Somogy megye földr. nevei 475). Ecse Kaposvár, Taszár és Orci között feküdt; = BM. 26.

XXXV. 1295. VIII. 23 / 1345: A székesfehérvári keresztes konvent előtt Jabai Besenyő Benedek özvegye, Gyöngy (*Gungh, ... relicta Benedicti Bisseni de Lyaba*) a férje által vásárolt, Berkiben lévő szőlőt eladja. (H. VIII. 352.)

30° *Jaba* a középkorban helység Somogy megyében (Cs. II. 626); ma pusztá Endréd határán délkeletre és a szomszédos Lulla határán (Lipszky: Rep.; Somogy megye földr. nevei 968; Fnt.); = BM. 18.

31^a *Berk* középkori helység uo. (Cs. III. 593); ma dülönév Endréd és Lulla határán (Somogy megye földr. nevei 163, 193).

XXXVI. 1321. XI. 23: Lampert országbíró ítélő levelében Bogár István mester tátonyi birtokának elpusztítása ügyében 50 eskütárs között két andocsi besenyő is szerepel: *Georgio dicto Beseneu, Inabur de Onduch*. (Zichy lt. 211. 28. = Dl. 76 294; ed.: Z. I. 204; kiv.: Z. VII/1. 38; XI. 16-i dátummal.)

32^a *Andocs* Somogy megyében Balatonföldvár-Kőröshegytől távolabb, délre fekszik. (Cs. II. 586; vö. Tóth Péter i. m.) Az *Inabur* személynév a besenyő *Kochobur* (ld. Sárvidék 1222) névvel azonos képzésű.

XXXVII. 1336. XI. 2 > 1338. XII. 2: A veszprémi káptalan előtt Berei Kaydan besenyő özvegye, Ivánka fia János leánya, férje berei birtokrészt átadta tíz márkányi hitbére kifizetése fejében Thudbeyg fia Domokosnak, akit a föld rokonság jogán is megillet: ... *nobilem Dominicum relictam Kaydan Bissen de Berey, filiam Johannis filii Iwanka ... possessionariam portionem dicti Kaydan, quondam mariti sui, in Berey habitam ... Dominico filio Thudbeyg, eo quod non alteri nisi sibi ratione proximitatis provenire debuisset, ... receptis ab eodem Dominico pro satisfactione dotis et rerum suarum parafarnalium decem marcis ... vendidisse ... declararat ...* (Dl. 3128; ed.: A. III. 514–15, ahol az *M^o CCC^{mo} XXX°* után a *sexto* évszám kimaradt.)

33^a *Bere* (*Kisberej*) középkori falu Somogy megyében (Cs. II. 591); ma *Bere alja* ~ *Böre ajj* helynév Ságvár határában nyugatra (Somogy megye földr. nevei 166). Az 1337–38. évben sárvidéki besenyők birtokoltak benne, ld. Sárvidék.

34^a *Besenyőmál* déli lejtő Somogy megyében, a Balatonszárszó és Nezdepuszta között fekvő Szőlád határában, hol a fehérvári prépostság is birtokolt egy szőlőt: *In villa Sancti Nicolai de Zoulat ... habent I locum aptum ad vineas et arandum, qui vocatur Beseneumal* (W. VI. 471). Szőlád falu (Cs. II. 648); = BM. 24.

XXXVIII. 1352. I. 4: I. Lajos király a kihalt Geszti nemesek birtokait, a Pozsony megyei Geszt és Páld, valamint a Nyitra megyei Kürt falut Jobbágy fia Mihály fia [Nezdei] Besenyő János (*Johannes dictus Besenew filius Michaelis filii Jobagy*) részére adományozza. (Dl. 9104; ed.: A. V. 538.) Ld. még Zs. I. 2348 és II. 4212.

XXXIX/a. 1357. XII. 5 / 1358. VI. 14: a csanádi káptalan írásba foglalja [Nezdei] Besenyő János mester, érsomlyói várnagy (*magister Johannes Bissenus, castellanus de Ersomlou*) megállapodását Zokul fiaival, Farkassal, Gergellyel és Miklóssal a Krassó megyei Székáspatak birtok felett. (Dl. 41 345; ed.: Krassó III. 32.)

XXXIX/b. 1358. VI. 14: Szécsi Miklós országbíró előtt [Nezdei] Besenyő János mester, érsomlyói várnagy Zekul fiainak a Krassó megyei Székásvölgybe való beiktatása feletti perben négy [besenyő] királyi embert jelöl ki: ... *Nicolaus filius Johannis, vel Andreas filius Nicolai de Zenthmarton, aut Petrus filius Beke, sive Ladislaus filius Nicolai de Nezde pro parte prefati magistri Bissenii actoris ...* (Dl. 41 345; ed.: Krassó III. 37.)

35^a *Nezde* falu, ma puszta Somogy megyében, Szőlád határában délkeletre (Lipszky: Rep.; hibás azonosítással Cs. II. 631; Hnt. 1956; Somogy megye földr. nevei 187). Szentmártont ld. Sárvidék 1337-től; = BM. 19. Székást ld. Marosvidék.

XL. 1368. II. 2: A zágrábi káptalan előtt Pribyth nembeli Volkoy fia Volkye a nemzetséget illető Pozechdol birtokot 40 márkáért eladja [Nezdei] Mihály fia-

nak, János, András és Mátyás nemes besenyő mestereknek (*nobilibus magistris Johanni, Andrea et Mathie filiis Mychaelis Byssenis*). (Dl. 35 880.)

36^a *Pozehdol*, a Priba (Pribity) nemzetség birtoka, a Zágráb megye nyugati részén fekvő Pribić és Toplice falvai táján kereshető, a jaškai-jastrebarskai járás területén. (Karácsonyi: MNemz. III. 202-03; Heller G.: Comitatus Zagradiensis. M-Z. München. 1980. 75. 149.)

XLI. 1373 > [1520 k.]: I. Lajos király engedélyt ad Nezdei Besenyő János fejezői várnagynak, hogy Sztrézán monostort emeljen a Mindenszentek tiszteletére (*Streza. Anno 1373 de consensu regis Lwdouici nobilis magister Joannes Beseny [!] de Nezde castellanus de Fej[e]rkw fundavit hoc monasterium in honore Omnium Sanctorum ...*). A pálos rend monostorainak levéltáraiból Gyöngyösi Gergely pálos generális által az 1526 előtti években készített „Inventarium” c. kivonatgyűjtemény. (Közel egykorú másolata: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 115, p. 7.) A sztrézai pálos kolostor minden oklevélének kivonatát közli Mályusz Elemér a LK. VI [1928]. 87-177 közölt cikkében. Ezek sorából kiemelendő I. Lajos király 1369. VI. 24// 1411. VI. 18. Lipcsén Besenyő János fejezői várnagy (*magistri Bissenii, castellanii nostri de Feyrkw*) részére kiadott, szabad végrendelkezést biztosító privilégiuma (Dl. 34 829; ed.: Smič. XIV. 198; reg.: Mályusz: i. h. 89), továbbá 1379. IV. 9. Nosztrán a Besenyő János obrováci várnagy (*magister Johannes Bissenus castellanus noster de Obroach*) által Sztrézán (*Striza*) alapított pálos kolostor birtokának határát megállapító oklevele (Dl. 34 640; reg.: Mályusz: i. h. 89-90), végül 1381. II. 5. Budán a Nezdei Besenyő János (*magister Johannes Byssenus de Nezde*) által a sztrézai monostornak tett újabb földadományt megerősítő oklevele (Dl. 34 642; reg.: Mályusz: i. h. 91).

37^a *Sztréza* pálos monostorával Belovár-Körös megyében, Belovártól északra, a mai *Pavlin Kloštar* faluban feküdt. (Csánki: Körös megye a XV. században. Bp., 1893. 18-19; Mályusz: i. h.)

38° *Besenyőszentbenedek* falu, 1334: *eccl. Sancti Benedicti* (Tkalčić: Mon. hist. ep. Zagrab. II. 85); 1403: *Zenthbenedyk* (Zs. II. 2274. sz.); 1423: [*eccl. Sancti Benedicti de*] *Bessenuu* (Mályusz, LK. 1928. 117); 1425-ben *Royche* (= Rovišće) várossal együtt adójegyzékben szerepel: *Besenoch (et) Sanctus Benedictus* (Dl. 25 929); 1430-ban három vásáron történt kikiáltási hely *Besseneuzenthbenedek* (Dl. 34 863; Mályusz, LK. 1928. 121); 1458-1493: *Beseneuzenthbenedek* (Dl. 32 845, 15 272, 15 274 stb.); *Bessenocz* (Eszterházy lt. 35. C. 51; Csánki D.: Körös megye a XV. században. Bp., 1893. 18, és „Körös megye” kézírata a MTA kéziratárában). 1403-ban, [Nezdei] Besenew (*dictus*) János magtalan halála után Sztrézával együtt a Szerdahelyi Dersfi család birtoka lett (uo.). Nevét Besenyő vezetéknevű birtokosáról kapta. A mai Topolovac vidékén feküdt, Körös (Križevci) várostól keletre (Csánki: i. m.; Heller G.: Comitatus Crisiensis. München, 1978. 212).

XLII. 1374. X. 6: A fehérvári keresztes konvent előtt a veszprémi püspök kajári tiszteje eltiltja a kajári nemeseket kajári (*Kayar*) földrészük eladásától és Nezdei Besenyő Mátyást (*Mathiam ... Bissenum de Nezde*), Miklós fia Bereceket és másokat megvételestől. (Veszprémi pk. lt. Kajár 2. = Df. 200 271; reg.: Veszpr. Reg. 696. sz.)

39^a *Kajár*, ma Balatonfőkajár Veszprém megye keleti szélén. (Cs. III. 236.)

40^a *Besnyőpuszta* Veszprém megyében, Lepsény határában északra, Kajár mellett, 1761-től adatolt (Ila-Kovacsics: Veszprém megye. Bp., 1964. 143; 1324. évi

adata téves); ma ugyanott *Besnyőmajor* (Pesty gyűjt.; 1:75 000 térk. 17–XVIII; Hnt. 1956).

XLIII/a. 1383. V. 11: A pannonhalmi konvent jelenti Mária királynőnek, hogy [Nezdei] Mátyás besenyő három Csabán lakó jobbágyával a veszprémi káptalan ugyanazon Csabán lakó jobbágyain hatalmaskodott, s a káptalan jobbágyaitól két lovat szekerestől és két tehenet is elvitt: ... *Mathias Bissenus ... quosdam iobagiones suos, Andream scilicet filium Stephani, Petrum filium Georgii et Johannem filium Lucaci in portione sua possessionaria in ... possessione Chaba vocata residentes ... ad faciem portionis possessionarie ... capituli ecclesie Wesprimiensis in eadem possessione Chaba existentis] ... duos equos iobagionis ipsius capituli Johannis ... cum curru auferri ... et ... duas vaccas [...] capituli potentialiter auferri fecisset.* (Veszprémi kápt. m. lt. Csaba 9 = Df. 201 039; hibás kiv.: Veszpr. Reg. 784. sz.; ugyanerre az ügyre is vonatkozik a somogyvári konvent 1383. évi oklevele: H. V. 163.)

41^a Csaba falu Somogy megye északi részén, Tab és Kapoly között. (Cs. III. 596.)

XLIII/b. 1384. IX. 13: A győri káptalan előtt a veszprémi káptalan tiltakozik, hogy Bábonyi Besenyő Mátyás (*Mathyas Bissenus de Babona*) Csaba és Ocsmány nevű birtokain részeket foglalt el. (Veszprémi kápt. m. lt., Csaba 11. = Df. 201 048; ed.: H. IV. 221.)

Bábony és Ocsmány psz. Csaba közelében északkeletre fekszik (Cs. II. 588, 682).

XLIV. 1385. II. 3 / 1385. V. 19 / 1386. V. 22: A budai káptalan előtt a néhai Ugali Pál birtokai felett Pál leányának, Orsolyának a férje, Nezdei Besenyő Mátyás mester (*magistrum Mathiam Bysseum de Nezde*) egyezségre lép Ugali Erzsébettel és Kapoli Klárával. (H. III. 219–22; hasonló tartalmú a fejérvári káptalan levele 1385. III. 5, Mária királynéé 1385. V. 19. és Bebek Imre országbíró 1386. V. 22. kelt levele. Uo. 222–39.)

XLV. 1386. VI. 22: Mária királynő Hardi István besenyőt a királynő köröshegyi birtokán levő három szőleje kilenced adója alól felmenti: ... *ad ... supplicationem Stephani Bisseni de Hord, fidelis aule nostre familiaris ... concessimus, ut ipse et sui heredes ... a solutione none partis vinorum in tribus vineis Stephani in territorio ville nostre Keureshegh presentibus et per ipsos facere debenda exempti ... habentur.* (DL 42 359.)

42^{aa} *Köröshegy* mezőváros Somogy megyében (Cs. II. 579); határában keletre besenyők birtoklásának emlékéét őrzi *Besenyő* szántó, domb, erdő és folyó neve (Pesty gyűjt.; Somogy megye földr. nevei 171); mellette keletre, Endréd határában: *Besenye* domb, erdő (uo. 162, vö. Jankó J.: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902. 57); = BM. 23. Hardra ld. Sárvidék.

XLVI. 1390. X. 27: a somogyi konvent István nádornak jelenti, hogy levele értelmében a Botykai Miklós fia István és Nezdei Besenyő János (*magistrum Johannem Bissenus de Nezde*) között egy nezdei földrészbe való iktatásra (*ad faciem portionis possessionarie dicti actoris in predicta possessione Nezde habite*) kiszállt, de Besenyő János az eljárás végrehajtását megakadályozta. (Eredeti: Erdődy lt. Vép. = Df. 262 073.) Nezdét ld. 35. alatt.

Sárvidék

(Fejér és Tolna megye)

XLVII. 1192/1374. XII. 6/ 1425. VII. 10: III: Béla [Monoszló nb.] Fulbert fia Gergely magtalan halála után birtokait a rokon Macharias comesnek és testvéreinek adja, s ezek határait leírja. A Fejér megyei Bögöd határleírásában említik a besenyők szomszédos faluját: ... *ad occidentem tenens metas cum Bissenis et sub villa Bissenorum intrat in aquam Sar ...* (Erdődy vépi lt. 79. 4290 = Df. 262 045; kiv.: Gy. II. 350, 352–53.)

43*^o *Besenyő (Aba)* Fejér megyében; 1192-ben Bögöd falu azon déli felét határolták körül, mely ma Felsőszentiván-puszta néven ismert. Ez délkelet felé a besenyők falujával volt határos, ott, ahol *Aba* falu terül el. Az *Aba* nevet besenyők is viselték; a 960-as években beköltöző *Tonuzoba*, helyesebben *Tanyz-aba*, mellett 1300 k. a besenyő *Aba* bodrogközi birtokos és megbízott a Felső-Tisza-vidéken. Maga *Aba* falu 1361-től adatolt (Cs. III. 315; Gy. II. 350); 1412-ben Abai Gál fia János Fejér megyei besenyők rokonságához tartozik (ld. alább). Az Abával délen szomszédos Sárkeresztúr határában nyugatra, a Sárviz partján *Besnyő dűlő* található (Fnt.); = BM. 44.

XLVIII. 1222/1227. VII. 10: Béla ifjabb király a zágrábi püspökségnek adományozza *Pzer* (Peszér, ma: Psarjevo) helységet Zágráb megyében, és Kochobur hatvani besenyővel iktattatja birtokba: ... *pristaldus terram assignans et metas erigens fuit Bissenus de Hotwon nomine Kochobur ...* (Zágrábi kápt. lt. I. 41/a = Df. 256 122; ed.: Tkalčić: Mon. ep. Zagr. I. 50–51; W. XI. 166; Reg. Arp. n. 568.)

44* *Hatvan* (1222, 1337, 1341, 1412) besenyők lakta falu, ma puszta Káloz határában délre (Cs. III. 331; Gy. II. 387); = BM. 33.

XLIX. 1269: IV. Béla Máté és Csutur többörzsöki besenyők kérésére nekik adja a két ekényi lakatlan, csöszök által birt Fánecs földet, hogy a besenyők szabadságával bírják: ... *Matheus et Chutur Bisseni de villa Tuburchuk ... terram preconum nostrorum, culture duorum aratorum sufficientem, Fanch nominatam, sibi dare petierunt, vacuum et habitatoribus penitus destitutum, in libertate Bissenorum possidendam ...* (Seilern lt. 2. = Df. 249 082; reg: F. VIII/5. 288; Károly: Fejér vm. I. 551; Reg. Arp. n. 568.)

45* *Többörzsök* besenyő személynévből (< török *teber* ~ *tebir* méltóságnév + *ök* képző, vö. Györffy: BM. 65; Czeglédy, MNy. 40 [1944] 186) eredő falunév; ma puszta Fejér megyében Sárbogárd és Szentágota határában (Cs. III. 354; Gy. II. 411); = BM. 34.

46^x *Fánecs* a többörzsöki besenyők által szerzett birtok Fejér megyében. Innen származik a besenyő eredetű Fánecs család, melynek levéltára a Seilern család morvaországi birtokáról (Milotice) a brünni állami levéltárba került; fényképét ld. OL. Diplomatikai fotógyűjtemény 249 082 kk.; regesztáit Fejér: CD. VIII/5. 288 skk. nyomán közli Károly: Fejér vm. I. 551–63. Fánecs ma psz. Pusztacreges határában (Cs. 327; Gy. II. 362); = BM. 35.

L. 1269 > 1383. V. 16: A veszprémi káptalan előtt Tinódi Bátor fia Péter besenyő (*Petrus filius Bator Bysseni de Tynoud*) azon birtokrészt, amelyet anyja, Gyönyörű (*Genuru*), Peszeji András comes leánya révén Peszej (*Pezey*) faluban birt, 3 márkáért eladta Veszprémi Gervasius fiainak. (Batthyány lt., Dl. 100 192; ed.: Zala II. 191.)

47* Tinód besenyők lakta falu Fejér megyében, ma *Tinódpusztá* Sárszentmiklós határában. (Cs. III. 354; Gy. II. 410.)

48* *Peszej* falu Veszprém megyében, ma *Peszej-dűlő* Felsőörs határában, Veszprém felé. (Cs. III. 247; Veszprém megye régészeti topográfiája. Veszprémi járás. Szerk.: Éry I. Bp., 1969. 90.)

LI. 1276. X. 20: A fehérvári keresztes konvent előtt a besenyők közül való Schul fiai, Máté és Chotur fáncsi földjüket elhatárolják Fáncsi Gecsk és Vasas királyi serviensek, valamint Mene(s)kei Benedek comes földjeitől: ... *Matheus filius Schul de Bissenis nomine suo et Chotur fratris sui ... super terminis et metis terre ipsorum, ... terra ... filiorum Schul hereditaria, Fanch vocata ...* (Seilern lt. [eredetileg Fáncsy lt.]; ma nem található; ed.: Kub. I. 97–98.)

LII. 1285. szept. 25: A fehérvári keresztes konvent előtt Mihály, a veszprémi püspök serviense, azt a földet, amelyet a püspöktől kapott, átadta Fáncsi Zuul fia Máténak a leirt határok között, mely szerint e föld a Sárvíz és a Bocs faluból Csatárba vezető út között terült el, s vele adta a földhöz tartozó sziget felét. Az adásvételbe Chyboz fia Chub és Cosma fia Gyune püspöki jobbágy is beleegyezett: ... *Matheus filius Zuul de villa Fanch ab una parte, magister Michael serviens ... P[etri] episcopi Vesprimiensis, Jurk et Paulus filius Petri de villa Fanch, iobagiones ... episcopi pro se, pro Gyune, pro Choub ... de eadem villa; ... terram episcopalem in Fanch existentem, quam ... episcopus ... Michaeli ... contulit ... a terra Mathey distinguendo ... Michael et ipsi iobagiones episcopi reliquerunt Matheo prenotato ...; ... Chub filius Chyboz et Gyune filius Cosme de ... villa Fanch consensus prebuerunt.* (Az írása és fogalmazata alapján hamisnak tekinthető oklevél er.: Veszprémi püsp. lt. Fáncs I. = Df. 200 035; kiv.: Gy. II. 362.)

49* *Bacs* falu Fejér megyében, ma psz. Pusztægres határában (Cs. III. 317; Gy. II. 347; Csatár falut ld. uo. 356). Fáncsot ld. az 1269. évnél; = BM. 47.

LIII. 1300. VIII. 29/ 1300. IX. 1: [Rátót nembeli] Julia comes fia, Demeter mester a Benedek veszprémi püspök birtokain, Berénden, Fajszon, Vámoson, Kálon és Deákin okozott károk, valamint Berény falubeli jobbágya tönkretétele miatt a püspök választott bírái: a hantai prépost s az alábbi ispánok: Sári Domokos, Jutasi Péter és a besenyők közé tartozó Kéri Theber (*per arbitrium proborum virorum, videlicet magistri Petri prepositi Hantensis, comitum Dominici de Saar, Petri filii Egu de Jutos et Theber de Keer in Bissenis, per ... episcopum convocatorum*), valamint Demeter választott bírái: Sárosdi Weythek comes, Lörentei István tihanyi várnagy, Chaba csobánci várnagy és Korontáli Szörös Miklós döntése alapján 100 marka kártérítésre kötelezi magát. (Veszprémi püsp. lt. Kál 2 = Df. 200 073; ed.: F. IX/7. 729.)

50* A besenyők közt egy *Kér* nevű falu feküdt, melynek neve magyar törzsnévből ered, de utóbb besenyők telepedtek meg benne, a Tolna megyei *Nemetkér* Simontornyától keletre. (Cs. III. 434.)

LIV. 1322. II. 14: A fehérvári káptalan előtt Zedregi Kajdan fia Demeter, János fia Közma, Jakab fia Mihály, Domokos fia Egyed besenyők, valamint a besenyő János fiai, László és Urkund kötelezik magukat, hogy terményeik után tizedet fizetnek a veszprémi püspöknek: ... *Demetrius filius Koydan, Cosmas filius Johannis, Mychael filius Jacobi et Egidius filius Dominici de Zedregh Bissenis et Ladislaus filius Johannis similiter Bissenis pro se et pro Vrkundino fratre suo ... confessi sunt quod de omnibus frugibus, agnis, edis et equatiis ... decime solvere consumunt, tam*

ex parte ipsorum, quam iobagionum eorundem ... (Veszprémi püsp. lt. Dec. Bud. 12. = Df. 200 107; kiv.: Veszpr. Reg. 119. sz., vö. F. VIII/7. 139.)

51* *Zedreg* (*Szedreg*) besenyők lakta falu Fejér megyében, ma *Zedregpuszta* Alsószentivány határában (Károly: Fejér vm. III. 126–37; Cs. III. 358; Gy. II. 417); = BM. 37.

LV. 1323. X. 8: A földvári konvent előtt Zedregi Kozma, Marcell és Domokos nemesek egy részről és Máté, Gergely és Mihály másrésztől egymás megsebesítése ügyében kiegyeztek Kajdan fia Domokos, Zedregi Domokos fia Egyed és Szentiványi Kilian fogott bírák előtt: ... *ab una parte nobiles de Zedregh, Cosma et Marcellus et Dominicus, ab altera vero parte Matheus et Gregorius et Michahel ... concordaverunt ... ad determinationem proborum virorum ... scilicet Demetrio filio Kaydan et Egydio filio Dominici de predicta Zedreg et Kyliano de Sancto Johanne ...* (Dl. 2183; ed.: A. II. 88.)

52* *Szentivány* egy fogott bíró (talán besenyő) lakhelye Fejér megyében; az Alsószentivány melletti Felsőszentivány pusztával azonosítható, Simontornyától keletre. (Cs. III. 347; Gy. II. 405.) Zedregre ld. az 1323. évet.

LVI/a. 1324. III. 23 /1343. IV. 21: I. Károly király [Csák nembeli] Chaak fia János összes birtokát Harsundorfi Wluingnak adományozza. A méltóságnévsorban [Drugeth] Fülöp nádor a kunok és besenyők ispánjaként is szerepel (*Philippo palatino, iudice Cumanorum et Byssenorum!, comite Scepusiensi et de Wyuar*). (Dl. 2232!; A. II. 117.)

LVI/b. 1324. V. 14: I. Károly király az ábrahám apát kérésére átírja IV. László 1273. évi privilégiumát Ábrahámmonostor (Tolna megye, Cs. III. 413; Hervay: Rep. Cist. Hung. 47) birtokairól. A méltóságnévsorban a nádor a besenyők ispánjaként is szerepel (*Philippo palatino, comite Scepusiensi et de Wiuar, ac iudice Cumanorum necnon Byssenorum*). (Esztergomi kápt. m. lt. 73. A. 2. = Df. 238 326; ed.: F. VIII/2. 511.)

LVII. 1324. VII. 26 / 1324. VIII. 30: I. Károly király a budai káptalannal kivizsgálhatja a veszprémi püspök panaszát, mely szerint Miklós fiai, Urkund és Fülöp május 8-án a püspök Fejér megyei Szentmiklós falujára törve officíálisát, két szerviént és a bíró fiát megsebesítették, sok jobbágyát elkergették, ingóságokat elvitték, Tyuan fia Domokos püspöki jobbágyot a saját földjükre telepítették, és azon besenyőket, akik a püspök birtokán telepedtek meg, földjük művelésében akadályozták: ... *episcopus Wesprimiensis ... dicit nobis, quod ... Vrkund et Philippus filii Nicolai Bissenii venientes super possessionem ecclesie sue ... Zentnyelos vocatam, in comitatu Albensi existentem, officialem ... episcopi ... et duos servientes eiusdem ... sauciassent et ... quamplures iobagiones de eodem possessione fugassent, quorum domorum ... per Paulum dictum Lamus et Benedictum filium Chobzo servientes suos ... asportari fecissent, item filium villici eiusdem domini episcopi enormiter percuti fecissent, item ... iobagionem eiusdem domini episcopi Dominicum nomine, filium Tyuan ... idem Vrkund et Philippus ad terram eorum ... transtulissent, item quosdam Bissenorum, qui se ad terram domini episcopi inclinaverant et in predicta terra sua commorantur, terras, fenetum et agros proprios colere minime permetterent ...*; a budai káptalan egy hét múlva írt átíró levelében a vádakat igaznak találva megismételte. (Veszprémi püsp. lt. Epp. Sz. Miklós 1. = Df. 200 123; kiv.: Veszpr. Reg. 149, 150. sz.)

53* *Szentmiklós*, utóbb *Besenyőszentmiklós* (1343) Fejér megyében besenyők

által is lakott falu, ma Sárszentmiklós Simontornyától északkeletre (Cs. III. 349; Gy. II. 406.); = BM. 65.

LVIII. 1326. IV. 29: A fehérvári keresztes konvent előtt Fáncsi Noter Máté és társai kiegyeznek Zedregi és Cecei besenyőkkel Zedregi Omp fia István fiának, Andrásnak Máté által történt véresre verése miatt: ... [*Matheu*]s *Noter de Fanch, Dominicus filius [Vz áthúzva] Zul, Blasius, Cosme(!), Stephanus et Paulus, filii Omp, Beke filius Ipoeh et Andreas filius Bernolth ab una parte, Michael, Gregorius et Mathe filii Jacobi de Scedreg, Matheus, Johannes, Nicolaus filii eiusdem, Mark, Paulus filius suus, Stephanus filius Laurentii, Dominicus filius eius, Andreas filius Vz, Bekus et Chepanus ac Johannes filius Andree de Cece ex altera ... super facto Andree filii Vz, Stephani filii Omp super efusione (!) sanguinis et verberatione eorumdem, quod per dictum Noter intulisse dicebant ...*; az oklevél hátoldalán: *Pro Matheo Noter, Beke filio Ipoeh et pro aliis Bissenis de Ceche contra Michaellem, Gregorium, Mathe filium Jacobi de Scedreg compositionalis.* (Seilern lt. [eredetileg Fánscy lt.] Brno I. 7. = Df. 249 085; reg.: F. VIII/5. 289; Károly: Fejér vm. I. 552.)

54* Cece besenyők által is lakott falu Fejér megyében, Simontornyától keletre (Cs. III. 324; Gy. II. 354); = BM. 40. Fáncsot ld. 1269, Zedreget 1322 alatt.

LIX. 1328. IV. 11: A budai káptalan előtt János fia Miklós és János fia Miklós fia Urkund [besenyő] eladja a Miszla birtokon lévő részét Hench fia János óvári várnagynak 40 márkáért: *Nicolaus filius Johannis et Vrkund filius Nicolai filii Johannis ... portionem ... in possessione Myzla ... magistro Johanni ... pro quatragenta (!) marcis ... vendidisset ...* (Dl. 9481; kiv.: Zs. I. 7043. sz.)

55* Miszla ma kzs. Simontornyától délre. (Cs. III. 442.)

LX. 1328. XI. 27: A fehérvári káptalan előtt [Csák nembeli] Kendertői Máté fia Miklós kiegyezik [a besenyő] Twdbegh fia Ilbegh ispán rokonságával (*comes Ilbegh filius Twdbegh pro se et pro Dominico et Nicolao fratribus suis ac Nicolao filio Petri fratris ipsorum*) az egymás ellen elkövetett erőszaktetelek miatt. (Kisfaludy lt. Dl. 68 206; kiv.: Pais, KCSA. II. 325; Gy. II. 390.)

A besenyők lakhelye nincs megadva; a Csák nembeliek Fejér megyében többfelé birtokoltak. Egy Ilbeg Szentágotán lakott, ld. 62*.

LXI. 1329. XI. 30: I. Károly király engedélyezi, hogy a veszprémi besenyő Lukács fia János fél malomhelyét Veszprémben eladja: ... *Johannes filius Luce Bysseni de Vesprimio ... dimidium locum molendini in fluvio Saar Vesprimii ... vendiderat ...* (Veszprémi kápt. m. lt. Veszprém Oppid. 17. = Df. 200 835; kiv.: Veszpr. Reg. 207. sz.)

56* Veszprém városba költözött sárvidéki besenyő a veszprémi Sár vizén malomtulajdonos. (Cs. III. 216.) Ld. még 1383. VI. 29. alatt.

LXII. 1330. VII. 17: A földvári konvent előtt Zedregi Jakab fiai, Gergely, Mihály és Máté, valamint servienseik, Iriney fia Tamás, Miklós fia Demeter és Antal Gerényből kibékölttek Cebei Pál fia Jánossal és Simonnal: ... *Gregorio filio Jacobi pro se et pro fratribus suis, Michaele et Matheo de Zederegh, Thoma filio Iriney, Demetrio filio Nicolai et Anthonio de Geren servientibus eorumdem ... ab una parte, item Johanne filio Pauli de Chebe et Symon de eadem ex altera ... ad plene pacis et concordie devenissent unionem ...* (Dl. 2616; ed.: A. I. 487–88.)

57* Gerény Fejér megyében, Szentágota vidékén feküdt; Gerényi Mihály fia Miklós besenyő (1343) esetleg azonos Szentágotai Mihály fia Miklós besenyővel (1342) (Cs. III. 329; Gy. II. 386); = BM. 43. Sárszentágota ma falu Abától délre. Zedreget ld. 1322 alatt.

LXIII/a. 1334. V. 8/ 1334: I. Károly király előtt Kajdacsi Péter fiai Joachim és János, valamint Joachim fia Konrád egyrésztől, Zsadányi János fiai, Gergely, Tamás és Mátyás besenyők másrésztől előadták, hogy Kajdacsi Péter fiai Zsadányi Gergely kajdacsi házát megtámadva két szolgáját megsebesítették; végül is úgy egyeztek ki, hogy Péter fiai a kajdacsi besenyő nemzetségtagok (Ivánka fia János, Iván fia Fábrián, Mihály fia Pál, Thaba fia János fiai Pál és Tamás, Péter fia Tamás, Senk fia Balázs, Pál fia György, Bertalan pap és Balázs fia Domokos) földjéből a szekszárdi konvent által kihatott részüket zálogba adják Gergelynek azzal, hogy a többi besenyő is Gergelynek idegenítheti el birtokát, és a lerombolt határjeleket visszaállítják. Ezzel szemben Gergely, Tamás és Mátyás az általuk elnyert kajdacsi földet nem foglalják el és nem élék, hanem visszaengedik Péter fiainak, kivéve, ha a többi besenyő e megállapodást nem tartja be. A kiegyezés zálogául a pécsi püspök levele szerint Joachim fia Konrád feleségül vette Gergely húgát. Aki e megállapodást nem tartja be 50 márkát tartozik fizetni: ... *Jowachyno et Johanne filii Petri de Kaydach ac Corardo filio eiusdem Jowachini ab una, item Gregorio, Thoma et Mathya Bissenis, filii videlicet Johannis de Sadan parte ab altera ... extitit ... relatum, quod Gregorius Bissenus ... filios ... Joachyni (!) ... in causam attraxisset, ... quod ipsi ... [ad] domum suam in Kaydach habitam potentialiter veniendo duos servientes suos vulnerassent; ... tamen ... ad talem concordiam et pacis devenissent unionem, videlicet quia quidam ex Bissenis de Kaydach, de generationibus eorundem Joachyni et Johannis portionarias possessiones eorum proprias in predicta possessione Kaydach habitas contra ordinationem et seriem privilegiorum Conventus Saxardiensis ad requisitionem eorundem Joachyni ac Johannis ac Bissenorum de ipsa Kaydach, scilicet Johannis filii Iwanka, Fabiani filii Iwan, Pauli filii Mychaelis, Georgii, Pauli et Thome filiorum Johannis filii Thaba, Thome filii Petri, Blasii filii Senk, Georgii filii Pauli, Bartholomei presbiteri et Domini filiorum Blasii emanatorum, ipsos prenominatos Bissenos ratione generationis contingentes sine permissione eorundem filiorum Petri ipsi Gregorio pignori obligassent; ... quicumque ex dictis Bissenis suam portionem possessionariam de prescripta possessione Kaydach se de iure contingentiem ... ipsi Gregorio et per eum suis heredibus vendere, impignorare et ... assignare intenderet, libere possit ...; metas autem possessionum portionarium dicte possessionis Kaydach inter filios Petri et Bissenos pretactos olym iuxta seriem litterarum divisionalium predicti Conventus [... e]rectas et [per dictos] Bissenos nunc destructas, sicut partes ... assumpserunt, renovare tenebuntur; ... Gregorius, Thomas et Mathyas Bissenis ... portiones eorundem filiorum Petri in ... Kaydach existentes non occuparent ...; insuper ... matrimonia inter Corardum filium Joachyni eiusdem et sororem Gregorii prenovati mediantibus litteris ... episcopi Quinqueecclesiensis ordinassent, ... si premissorum aliqua in toto vel in parte ... infringens refutaret parti seriem ordinationis observanti, quinquaginta marcas solvere teneretur. ... (DI. 40 667.)*

LXIII/b. 1334. [V. 8. után]: Pál országbíró előtt Zsadányi János fia, Gergely besenyő perelte Földesi Péter fiát, Joachimot és Konrád, Tamás, Beke és Miklós nevű fiait, valamint ugyanazon Joachim fivérét, Kajdacsi Jánost amiatt, hogy Gergely kajdacsi házára törtek és két szerviént megsebesítették; Péter fiai kiegyeztek Zsadányi János besenyő fiaival, Gergellyel, Tamással és Mátyással, s az országbírónak bemutatták a Károly király előtt történt kiegyezésüket tanúsító 1334. V. 8-án kelt oklevelet átírás végett: ... *Gregorius Byssenus filius Johannis de Sadan contra Corardum, Thomam, Bekem et Nicolaum filios Iwahum ac Johannem*

filium Petri de Feuldes super eo, ut iudem filii Iwahum et Johannes ... ad domum suam in Kaydoch habitam potentialiter veniendo duos servientes suos vulneraverint ... Joachynus et Johannes filii Petri ... item Gregorius, Thomas et Mathyas Bissenii filii Johannis de Sadan ... in perpetue pacis unionem devenisse asserens litteras ... regis ... demonstrarunt ... (Df. 40 667)

58* *Kajdacs* besenyők lakta falu Tolna megyében Pakstól nyugat-délnyugatra. (Cs. III. 432.) Ld. még 1334, 1399; = BM. 59.

59* (?) *Zsadány* helye vitatott; Karácsonyi a Zsadány nemzetség fészket illetően a LXXIX. sz. oklevelünk alapján Ozora tájára lokalizál (M. nemz. III. 157); Cs. III. 459 Tolna megyei *Sadan* adata helyesen *Gadan* (Z. IX. 247–48) és a baranyai Gadánnyal azonos (Gy. I. 304). *Zsadány* psz. és *Zsodány* hn. van Segesd és Böhönye érintkező határán (Somogy megye földr. nevei 336, 653, 655; vö. 1:75 000 térk. 20–XVII); = BM. 55.

60* *Földes* ma psz. Pakstól délnyugatra (Cs. III. 425).

LXIV/a. 1334. VI. 28 /1334. VII. 4: Drugeth Vilmos nádor, a kunok bírāja a földvári konventnek átír, hogy előző napi gyűlésén a besenyő Jakab fiai Gergely és Máté proscibálásától eltekintett, és ügyüket bírói útra terelte; kiküldi Hosszúfalusi (*de Huzwfolu*) Simon fia Jánost vagy Bethlen fia Lászlót a besenyők esküdtjeihez, Ilbeghez, Miklós fia Jánoshoz, Noter Mátéhoz és Kajdacs Besenyő Jánoshoz, hogy minden besenyő nevében személyesen vagy megbízottaik által jelenjenek meg a megerősítés tizenötödik napján a Gergely és Máté feletti ítélethozatalra: ... *proscriptionem Gregorii et Mathey filii (!) Jacobi Bysseni ... eisdem duxerimus indulgentum, eosdem iudicio et iustitie commitendo ... mittatis hominem pro testimonio fidedigno ... ad Ilbeg, Johannem filium Nicolai, Matheum dictum Noter et Johannem dictum Besenu de Kaydach, iuratos Byssenorum ... quod ipsi ... tam pro se, quam pro omnibus Byssenis ... contra ipsos Gregorium et Mathee coram nobis debeant comparere pro iudicio, et iustitia accipienda. ... (Brogyáni lt. = Df. 283 264.)*

61(?) *Hosszúfalu* nádori kiküldött lakhelye feltehetően a mai falu Somogy megyében, Nagyatád és Rinyabesenyő között. (Cs. II. 613.) Kajdacsra ld. az 58* számot.

LXIV/b. 1334. VII. 4: A földvári konvent jelenti Drugeth Vilmos nádornak, hogy VI. 20-án hitese emberével kiszállt Szentágotára, ahol Ilbeg lakik, valamint Nater Mátéhoz és a többi besenyő esküdthöz, és a besenyőket közösen megidézte a nádor elé, kivéve Kajdacs Besenyő János esküdtet, aki midőn a kiküldöttek a házához akartak menni, maga és a többi esküdtek a kiküldötteket nem engedték elmenni, mivel a konvent emberének lovát elvették, viszont a többi besenyőt és esküdtjeiket megidézték a nádor elé VII. 5-re: ... *Nos ... custodem, socium nostrum ... cum Ladislao homine vestro ... pro testimonio transmisimus, qui ... retulerunt, quod ... ad Sanctam Agatham, ubi Ilbeg com[m]oratur, et ad Matheum Nater ac ad alios iuratos Byssenorum accessissent, et alios Byssenos comuniter (!) insinuasent ... preter Johannem Byssenum de Kaydach, unum ex iuratis, ... cum autem ... homo vester et noster eundem Johannem de Kaydach insinuari, seu ad domum ipsius accedere debuisset, statim iudem ceteri iurati hominem nostrum et vestrum habire (!) non permiserunt, sed equum eiusdem hominis nostri auferendo et sic habere permisissent ...; ... diem [VII. 5.] ... comparendi pro termino ipsis iuratis et ceteris Byssenis sine crastinatione ac productione diei assignando ... (Df. 283 364.)*

62* *Szentágota* ma falu Fejér megyében Abától délre. (Cs. III. 346; Gy. II. 405.) Gerényt ld. az 1330., Kajdacsot az 1334. évnél; = BM. 42.

LXV. 1335. V. 14: A fehérvári káptalan előtt a besenyő Nachevr Máté comes, fáncsi nemes Fánccs és Töbörzsök faluban lévő birtokrészeit átadta Miklós, János és Balázs nevű fiainak: ... comes Matheus dictus Nachevr Bissenus, nobilis de Fanch ... portionarias possessiones suas ... in possessionibus Fanch et Thebuerchek sitas ... Nicolao, Johanni et Blasio ... filiis suis ... confessus est dedisse ... (Seilern lt., Brno [eredetileg Fánccs lt.] I. 10 = Df. 249 087; reg.: F. VIII/5. 289; Károly: Fejér vm. I. 552.)

Fánccsot és Töbörzsököt ld. az 1269. évnél.

LXVI. 1337. VII. 1 > 1409. IX. 9: A felhévizi keresztes konvent előtt Hatvani Ugrin leánya, Erzsébet, [a besenyő] Urkund özvegye 50 budai márkáért eladja Hatvan birtokot, mely férje után őt hozomány és nászajándék, leányát, Ilonát pedig leánynegyed címén illeti meg, Hench fia János fia Miklós mesternek: ... nobilis domina Elizabeth vocata, relicta condam Vrkund, filia videlicet condam Vgrini de Hothwan ... possessionem Hothwan pro dote et rebus parafarnalibus sibi devolutam, ac quartam puellarem Elene filie sue, ab eadem Vrkund progenite ... pro quinquainginta marcis ponderis Budensis ... vendidisset ... (Dl. 9481; kiv.: Zs. II. 7043. sz.)

Hatvant ld. az 1222. évnél.

LXVII. 1337. VII. 29: I. Károly király Zedregi Marcell fia Jakab fia Gergely besenyő kérésére az ő, valamint Mihály és Máté testvérei érdemeiért neki adja anyai nagyapjuk, a néhai Bodon fia Kaydan birtokait: a Somogy megyében lévő Kisberét és a besenyők közt fekvő szentmártoni birtokrészt: ... Gregorius Bissenus de Zederegh filius Jacobi filii Marcelli ... servitorum suorum meritis preclaris, que ipse ac Michael et Matheus fratres sui uterini ... exhibuerunt ... enarrando, possessionem quondam Kaydan filii Bodon avi sui, patris scilicet matris sue, Kysbere nominatam, in comitatu Simigiensi existentem, et ... portionem ... in possessione Scemmar-tun inter Bissenos existenti habitam ... sibi conferri postulavit ... (Dl. 3087; ed.: A. III. 396–97.)

63* *Szentmárton* a „besenyők között” megfelel a sárvidéki besenyők 1346–47. évi gyűléshelyének, a mai Fejér megyei *Szeredszentmárton* pusztának Sárbogárd mellett (Károly: Fejér vm. V. 348–49; Cs. III. 348); = BM. 38. Zedreget ld. 1322. Berét Somogy megyében.

LXVIII. 1338. III. 11: Pál országbíró határnapot tűz ki oklevélbemutatásra az ügyben, hogy midőn Zedregi Jakab fiai, Gergely, Mihály és Máté a fehérvári káptalannal be akarták vezetetni magukat a néhai Kaydan kisberei részébe, Somogy megyében, Tudbegh fia Domokos ellentmondott, közölve, hogy e birtokra oklevelekkel rendelkezik: ... Gregorius filius Jacobi de Zederegh pro se ... et pro Michaele ac Mathe fratribus suis ... contra Dominicum filium Tudbegh ... super premissa possessionaria portione quondam Kaydan in Kysbere, in comitatu Simigiensi habita ... contradixisset ... (Dl. 3139.)

LXIX. 1338. VIII. 31: Károly király előtt Zedregi Jakab fia Gergely besenyő és testvérei, Mihály és Máté kisberei részüket, amelyet nagyapjuktól Kaydan besenyőtől örökölték, 5 márkáért zálogba adják Ugali Pál országbírói ítélmesternek és varini várnagynak: ... magistro Paulo filio comitis Iwanka de Wgal ... ab una, Gregorio Bisseno filio Jacobi de Zederegh personaliter pro se et pro Michaele et Mathe fratribus suis carnalibus parte ab altera: ... filii Jacobi Bisseni de Zederegh

possessionariam portionem in comitatu Symigiensi in possessione Kysberey habitam, que quondam Kaydan Bissení avi ipsorum sine herede virilis sexus decedentis fuerat, ... magistro Paulo de Vgal pro quinque marcis ... pignori obligassent ... (Dl. 99 974; hasonló szövegű oklevelet adott ki Erzsébet királyné, mely azonban megcsonkult: Dl. 99 975.)

LXX. 1338. XII. 2: Pál országbíró abban a perben, melyet Zedregi Jakab fiai, Gergely, Mihály és Máté folytattak Thudbeygh fia Domokossal szemben a néhai Kaydan kisberei részéért, figyelembe véve azt, hogy 1336. IX. 9-én Thudbeyg (!) fia Domokos Bereyi Kaydan besenyő özvegyétől tíz márkáért magához váltotta e részt, 1338-ban úgy döntött, hogy Jakab fiai fizessék ki a tíz márkát Domokosnak, melyet ez az özvegy hitbérére adott, s akkor Jakab fiait iktassák birtokba: ... *Gregorius, Mychael et Mathe filii Jacobi de Zedregh Dominicum filium Thudbeygh pro eo, quia in statutione cuiusdam possessionarie portionis quondam Kaydan in Kysberey in comitatu Symigiensi habite ... in causam attraxisset ...* (Dl. 3128; ed.: A. III. 514–17.)

Zedreget ld. az 1322. évnél, Berét Somogy megyében.

LXXI. 1339. X. 6 /1353. V. 6: A fehérvári keresztés konvent előtt Igarí László fia György a Fejér megyei igari birtoka negyedrészt leányával, Klárával leánynegyedként átadta vejének, Cecei Bernold fia András besenyőnek, akiknek személyazonosságát Notyr Máté comes igazolta: ... *Georgius filius Ladizlay de Igor ab una parte, item Andreas filius Bernoldi Bissenus de Ceche parte ab altera ... de quorum notitia comes Matheus dictus Notyr nos reddidit certiores: per eundem Gregorium propositum extitit, ... quod ipse quartam partem hereditarie possessionis sue Igor vocate ... confessus est ... Andree filio Bernoldi ... sponso suo ... donasse ...* (Dl. 3261; ed.: A. III. 596.)

64* Igar falu Fejér megyében, Simontornya mellett északnyugatra (Cs. III. 234, 334; Gy. II. 388); = BM. 41. – Cecét ld. az 1326. évnél.

LXXII. 1341. IV. 18: A fehérvári káptalan előtt a besenyő Rekesztői Kunch fiai, János, Demeter, István és Balázs (*Johannes filius Kunch Bissenus de Rekeztheu, pro eodem patre suo, Demetrio, Stephano et Blasio fratribus suis uterinis*) átadják rekesztői birtokrészük hatodrészt Klára nővérük jegyajándéka gyanánt sógoruknak, Soponyai György fia János káptalani jobbagynak. (Dl. 3372; ed.: A. IV. 83.)

65* Rekesztő falu valószínűleg Szentágota mellett terült el (Károly: Fejér vm. V. 227; Cs. III. 374–75), feltehetően a Sárvíz tölcső partján fekvő Soponya (uo. 344; Gy. II. 403) irányában; = BM. 52.

LXXIII. 1341. VIII. 1 > 1409. IX. 9: A szekszárdi konvent előtt a besenyő Zsadányi János fiai, Gergely és Mátyás I. Károly király 1341. VI. 20-i parancslevele alapján Besenyő-Egres és Hatvan nevű birtokaikat, melyeket azon a jogon, hogy besenyő elődeiké voltak, a királytól adományul kérték, átengedik Hench fia János fia Miklós mesternek a simontornyai uradalomhoz való csatolás végett: ... *Gregorius Bissenus filius Johannis de Sadam (!) et Mathias frater suus uterinus ... possessiones Bessenew Egres et Hotwan vocatas cum ad se pertinentibus, nomine iuris Bissenorum predecessorum ipsorum a regia maiestati per ipsos impetratas, ... magistro Nicolao filio dicti Johannis filii Hench ... resignassent ...* (Dl. 9481; kiv.: Zs. II. 7043. sz.; hibás 1338. év alatt téves néven; Jerney: Keleti ut. I. 237, 264.)

66* Besenyő-Egres (tévesen Besenyő és Egres) ma falu Fejér megyében Sáregres néven, Simontornya mellett északkeletre (Cs. III. 423 tévesen; Gy. II. 360); = BM. 39. – Hatvant ld. az 1222., Zsadányt az 1334. évnél.

LXXIV. 1342. XI. 15: Erzsébet királyné előtt Belső László bőszi birtokrészét, a Sárret mellett, Tolna megyében, hat márkáért zálogba adta Szentágotai Mihály fiának, Besenyő Miklósnak: ... *Ladyslaus filius Walteri de Belch ab una, item Nicolaus Beseneus dictus filius Michaelis de Sancta Agatha, parte ab altera, ... per ... Ladislaum propositum extitit, ... quod ipse ... portionem in predicta Beelch ... iuxta Saarrate in comitatu Tholnensi existentem ... Nycolao Bysseno ... pignori obligavit* ... (Zichy lt. 211. A. 205 = Dl. 76 689; ed.: Z. II. 53; kiv.: Z. VII/1. 94.)

67* *Béles* falu Tolna megyében Borjad pusztától délkeletre a Sár viz keleti partján, Kajdacs táján feküdt (Z. V. 105–08; hibásan Cs. III. 417); vö. 1578: *Beocz infra Simontornya* (Maksay: Urbáriumok. Bp., 1959. 168); = BM. 58. – Szentágotát ld. az 1334. év alatt.

LXXV. 1343. V. 26: A budai káptalan előtt Gerényi Mihály fia Miklós besenyő (*Nicolao Bysseno filio Michaelis de Geren*) bérelt birtokait, a Tolna megyei Kispélt és Hodos felét a Sár mellett, 20 márkáért átadta Becsei Töttösnek. (Zichy lt. 211. A. 219 = Dl. 76 702; ed.: Z. II. 70; kiv.: Z. VII/1. 96.) – Gerényt ld. az 1330. évnél.

68* *Pél*, más néven *Kispél* falu, ma *Péll* psz. Tolna megyében, Kölesdtől északnyugatra (Lipszky: Rep. és Cs. III. 446); = BM. 54.

69* *Hodos* Tolna megyében Kölesd mellett északra feküdt (Z. I. 185; Cs. III. 429); = BM. 53.

LXXVI. 1344. I. 13: A fehérvári káptalan a királynak jelenti, hogy amikor Gerényi Iván fia László (*Ladislaus filius Ivan de Geren*) királyi emberrel Becsei Töttös ajtónállómestert varsádi részekbe akarták beiktatni, Varsádi Konrád fia Domokos és Mouka fia András [besenyő] (*Andreas filius Mouka de eadem*) [Vorsad] Becsei Töttös megbízottjától az okleveleket elkobozta. (Zichy lt. 211. A. 231 = Dl. 76 726; ed.: Z. II. 95; kiv.: Z. VII/1. 99.)

70* *Varsád* ma falu Tolna megyében, Kölesd mellett nyugatra (Cs. III. 457); = BM. 57. – Gerényt ld. az 1330. évnél.

LXXVII. 1344. III. 7: A fehérvári káptalan Lajos királynak jelenti, hogy Thetus [Becsei Töttös] ajtónállómesterrel és Szentágotai Mihály fia Miklós besenyővel szemben (*Nicolao Bissenno filio Michaelis de Scenthagata [~ Scenthagatha]*) a Tolna megyei Berencsen Lőrinc fiait, Jánost és Pétert, Buzaház, más néven Újfalú birtokon pedig Buza fia Bokoch-ot, megidézte. (Zichy lt. 211. A. 234 = Dl. 76 732; ed.: Z. II. 103, kiv.: Z. VII/1. 99–100.)

71* *Berencs* falu Tolna megyében, Kölesd és Hőgyész között fektetett (Cs. III. 417. vö. Száz. 1934. 616). – Szentágotát ld. az 1334. évnél.

LXXVIII. 1344. III. 7: A fehérvári káptalan Lajos királynak jelenti, hogy midőn Thetus [Becsei Töttös] ajtónállómester részére Varsád falu határát megjártni akarta, Varsádi Konrád fia Domokos társaival megakadályozta, mondván, hogy sem Töttösnek, sem Szentágotai Mihály fia Miklós besenyőnek (*Nicolaus Bissenus filius Michaelis de Scenthagatha*) nincs része benne, és nem menekültek előlük Kölesd faluba, ezért Domokost Varsádon megidézte, és Monka (!) fia Andrást bízta meg a beiktatással. (Zichy lt. 211. A. 235. = Dl. 76 733, hátán: *Andream filium Manha [!]*; ed.: Z. II. 103–04.)

72* *Kölesd* falu ma Tolna megyében Szekszárdtól északnyugatra (Cs. III. 437). – Szentágotát ld. az 1334., Varsádot az 1344. évnél.

LXXIX. 1344. III. 27: I. Lajos király előtt Varsádi Konrád fia Domokos, akinek nevében Monka fia András besenyő (*Andreas filius Monka Byssenus pro Dominico Corrardy de Worsad*) jár el, hozzájárul, hogy Szentágotai Mihály fia

Miklós besenyő (*Nicolaus Bissenus filius Mychaelis de Sancta Agatha*) eladja varsádi birtokrészét Teutos [Becsei Töttös] ajtónállómesternek; az alábbi királyi emberek megnevezésével: *Nicolao filio Andree de Azara, vel Gregorio filio Johannis de Sadan, aut Matheo dicto Nater, sive Nicolao filio Petri, seu Ladislao filio Juan, aut Ikerie filio Markus.* (Zichy lt. 211 A. 237 = Dl. 76 737; ed.: Z. II. 108–09; kiv.: Z. VII/1. 100.)

Ozora ma kzs. Tolna megyében, Simontornyától nyugatra (Cs. III. 405, 410); besenyő lakóiról nem tudunk. – Szentágotát és Zsadányt ld. az 1334., Varsádot az 1344. évnél.

LXXX. 1344. IV. 7: A fehérvári káptalan felszólítja Natyr Máté comest, hogy a káptalan kálozi jobbágyától elvett javakat adja vissza: ... *Capitulum ecclesie Albensis comiti Matheo dicto Natyr ... honestatem vestram presentibus petimus diligenter, quatenus res et bona Pauli et Petri ac Georgii filiorum Morkolphi iobagionum nostrorum de Kaluz, que ab eisdem ... abstulistis, ... reddere velitis ...* (Seilern lt., Brno [eredetileg Fánysz lt.] I. 14 = Df. 249 091.)

Káloz ma falu Fejér megyében, Abától délre (Cs. III. 334; Gy. II. 390). A falu neve a mohamedán *káliz* (hvárezmi vagy horezmi) nép nevéből ered. Besenyő lakóira nincs adat.

LXXXI. 1344. IV. 15: A fehérvári keresztes konvent Miklós nádor parancsára kivizsgálta és igaznak találta Töbörzsöki Domokos és fia István és Töbörzsöki Máté (*Stephanus filius Dominici de Theburchek [~ Thoborchuk] et eiusdem Dominici patris sui ac Mathei dicti Nater de eadem Theburchuk [~ Tuburchuk]*) panaszát, mely szerint [Kálozi] Markolph fiai, Örsi (*de Vrs*) András fiai és Andi (*de Ond*) Gergely fia János jobbágyaik által Istvánt megverették és házában erőszakoskodtak (*violencias in domo eius in Tuburchuk intulissent*). (Seilern lt., Brno [eredetileg Fánysz lt.] I. 16. = Df. 249 093; reg.: Fejér VIII/5. 290; Károly: Fejér vm. I. 553.)

73* *Örspuszta* Fejér megyében, Sárszentmiklós és Pusztægres között terül el (Cs. III. 341; Gy. II. 398–99); = BM. 46.

74* *And* Fejér megye délnyugati részén kereshető (Cs. III. 316; Gy. II. 346). – Töbörzsököt ld. az 1269. évnél.

LXXXII. 1344. V. 30: A budai káptalan előtt István fia János besenyő, a Tolna megyei Lukács fia Miklós veje (*Johannes filius Stephani Bissenus, gener Nicolai filii Lukachii de comitatu Tolnensi*), birtokrészét a Tolna megyei Hodoson (*Hodus*) 20 márkáért eladta Theutos [Becsei Töttös] ajtónállómesternek. (Zichy lt. 211. A. 224 = Dl. 76 743; ed.: Z. II. 114–16; kiv.: Z. VII/1. 101.)

Hodost ld. az 1343. évnél.

LXXXIII. 1344. A szekszárdi konvent előtt Zsadányi János fia Gergely besenyő hitves és Tengelic Ogh Miklós a Tolna megyei tabai részirtokuk felett meg egyeznek: ... *Elena, consors Gregorii Bissent, filii Joannis de Ladán [o: Sadan] ... ab una, partibus vero ab altera Nicolaus filius Andreae Ogh de Tengulith, intuitu certarum portionum in possessione Thaba, ... comitatui Tolnensi adiacente ... accordant.* (Reg.: F. IX/7. 49–50.)

75* *Taba* Tolna megyében, ma *Kistavapuszta* Szakály határában, Tamási felé (másként: Cs. III. 453); *Tengelic* ma kzs. uo., Kajdac mellett délre (uo. 454), Zsadányt ld. az 1334. évnél.

LXXXIV. 1345. I. 18: A fehérvári káptalan előtt a besenyő Sági Lőrinc fia Farkas Jakab a Fejér megyei Ságón levő birtokrésze felét átadta leánya, Elena

férjének, a besenyő Tölgyei András fiának, Ferencnek: ... *Jacobus dictus Farkas filius Laurentii Bissenus de Sagy et de comitatu Albeni ab una, item Ferench filius Andree similiter Bissenus de Tulge et de eodem comitatu parte ab altera, ... per prefatum Jacobum propositum extitit ... quod ipse ... cum Elena filia sua ... medieta-tem ... possessionis sue ... in dicta Saag habite ... prefacto Ferench ... sponso suo ... dedisset ...* (Seilern lt., Brno [eredetileg Fánscy lt.] I. 17 = Df. 249 094; reg.: F. VIII/5. 290; Károly: Fejér vm. I. 553.)

76* *Ság*, más néven *Besenyő-Ság* (1348, 1389) eltűnt falu, mely Fejér megye déli végén kereshető (Cs. III. 344; Gy. II. 401–02); talán azonos az 1568-ban feljegyzett *Ság-Besenyő* faluval (Schrauf K.: Magyarországi tanulók külföldön II. 216; Györffy: BM. 21); = BM. 44.

77* *Tölgye* eltűnt falu; Fejér megyében, Sárbogárd és Tinód táján feküdt. (Cs. III. 355; Gy. II. 411); = BM. 45.

LXXXV. 1345. II. 2: A fehérvári keresztes konvent előtt Töbörzsöki Zul fia Domokos besenyőnek a leánya, Ágota – kinek személyazonosságát a szentágotai plébános igazolta –, fivérének, Istvánnak 15 pensa széles bécsi dénárért eladta Tege nevű szolgáját: ... *domina Agatha filia Dominici filii Zul Bissenii de Tobercuk, consors videlicet Nicolai filii Andree, de cuius persona ... Bricius plebanus de Sancta Agatha nos reddidit certiores ... ab una, item Stephanus filius eiusdem Dominici parte ab altera, ... per ... Dominicum et Agatham ... est relatam, quod ipsa quendam servum suum, Tegue nominatum, ... predicto Stephano ... fratri ipsorum ... ob solutionem quindecim pensarum latorum denariorum Viennensium ... vendidisset ...* (Rêvay lt. Acta divers. fam. III. 4 = Df. 280 499.)

Töbörzsököt ld. az 1269., Szentágotát az 1334. év alatt.

LXXXVI. 1346. III. 8: Gergely mester, a besenyők ispánja és szolgabírái előtt Örsi György fia Miklós besenyő panaszt tett, hogy Örs nevű birtokát elfoglalták, mire az ispán Zedregi Jakab fiát, Máté szolgabíróval Miklóssal együtt kiküldte Örsre: ... *Nos magister Gregorius rector Bissenorum et iudices nobilium eorundem damus pro memoria, quod Nicolaus filius Georgii Bissenus de Wrs ... querulose significare curavit, quod dicta possessio sua Wrs ... esset occupata ...; unde nos Mathe filium Jacobi de Zedereg, unum ex nobis, cum eodem duximus transmittendos ...* (Seilern lt., Brno [eredetileg Fánscy lt.] I. 19 = Df. 249 296.) Gergely mestert „a besenyők bírása vagy kapitánya” címmel az 1346. II. 28-i oklevélben ld. XXIX. sz. alatt.

Zedreg falut ld. az 1322., Örsöt az 1344. évnél.

LXXXVII. 1346. V. 1. után > 1347. V. 10: Besenyő Gergely mesternek, a besenyők ispánjának levele szerint János fia Ábrahám és Pál fia Antal a Besenyő Gergely mester által tartott általános gyűlésen a besenyők közül felkelve előadta, hogy Bélcis birtokát [Becsei] Töttös ajtónállómester elfoglalta, amit az utóbbi officialisa, ill. ügyvédje tagadott. Besenyő Gergely a besenyők két szolgabíráját küldte ki vizsgálatra, akik 1346. III. 11-én kiszálltak, hol Töttös officialisa előadta, hogy ura e birtokra oklevelekkel rendelkezik. Midőn Besenyő Gergely mester 1346. V. 1-re határnapot jelölt ki az oklevelek bemutatására, a király perhalasztást rendelt el, ezért Gergely mester a nádor elé utalta az ügyet: ... *Abrahaam [!] filius Johannis pro se personaliter, pro Anthonio vero filio Pauli cum procuratoriis litteris magistris Gregorii Bysseni, comitis Bissenorum ... litteris [!] dicti magistris Gregorii Bysseni comitis Bissenorum ... in se continentes presentavit, in quibus inter cetera vidimus contineri, quod Abram filius Johannis et Anthonius filius Pauli in congregati-*

one generali ipsius magistri Gregorii Bysseni de medio universorum Byssenorum exurgendo proposuissent eo modo, quod quendam particulam terre ipsorum in possessione Belch vocata habitam magister Tutus indebite occupasset; ... quibus auditis Gregorius Byssenus duos iudices nobilium Byssenorum ad exequendum et videndum premissa ... transmisisset ... (Emléti Miklós nádor 1347. V. 10-én kelt oklevelében: Zichy lt. 211. A. 280 = Dl. 76 837; ed.: Z. II. 245–247, kiv.: Z. VII/1. 114. Miklós nádor 1347. V. 10-én kelt levele szerint.)

Bécs falut Tolna megyében ld. az 1342. évnél.

LXXXVIII. 1346. V. 15., Szentmárton: Gergely mester, a besenyők birája és négy szolgabirájuk elhalasztják azt a pert, amelyet Örsi György fia Miklós Örsi Guepse és társai, valamint Tatárfalvi Bodor ellen indított: ... *Nos magister Gregorius rector Byssenorum et quatuor [iudice]s nobilium eorundem: ... causam quam Nicolaus filius Georgii contra Guepse, Dominicum et Stephanum filios suos, Jacobum fratrem File et Thomam dictum Vyz de Wrs, Byckule de eadem et Budur de Tatharfahua ... movere habebant ... duximus prorogandum ... Datum in villa Scenmartun.* (Seilern lt., Brno [eredetileg Fáncsy lt.] I. 18 = Df. 249 095; a hátíraton a *Guepse* név olvasata esetleg *Guenepse*; reg.: F. VIII/5. 290; Károly: Fejér vm. I. 553–54.)

78* *Tatárfalva* Fejér megye délnyugati vidékén feküdt (Cs. III. 353); Örsöt ld. az 1344. évnél.

LXXXIX. [1346] XI. 11. után: Gergely mester, a besenyők ispánja és szolgabíráik igazolják, hogy előző levelük értelmében Örsi György fia Miklós, valamint fiai, András és Antal, személyenként három hasonló nemessel Szentmártonban esküt tettek, hogy Byckule fia János hét ménesbeli lovat nem lopták el: *Nos magister Gregorius, comes Byssenorum et iudices nobilium eorundem damus pro memoria, quod ... Nicolaus filius Georgii de Wrs, Andreas et Anthonius filii eiusdem ... in villa Scenmartun coram nobis contra Johannem filium Byckule sacramentum prestare debuissent super eo, quod ... Andreas et Anthonius in subtractione septem equorum equatium ... innocentes ... fuerint ...* (Seilern lt., Brno [eredetileg Fáncsy lt.] I. 20. = Df. 249 097.)

Szentmártont ld. az 1337., Örsöt az 1344. évnél.

XC. 1347. IV. 7: A szekszárdi konvent előtt Szentágotai Péter fia Mihály besenyő (*Michael filius Petri Bissenus de Sancta Agatha*) tiltja Peturke fia Dénes fia Jánost a Tolna megyei Kövesznye (*Kauznia*) és a Baranya megyei Karakó (*Korkou*) elfoglalásától. (Zichy lt. 211. A. 278 = Dl. 76 833; ed.: Z. II. 243, kiv.: Z. VII/1. 113.)

79* *Kövesznye* Tolna megye középső vidékén kereshető. (Cs. III. 438.)

80* *Karakó* Baranya megyében, a mai Szebény határában feküdt (Cs. II. 500; Gy. I. 322.); Szentágotát ld. az 1334. évnél.

XCI. 1347. XI. 9., Szentmárton: Gergely mester, a besenyők ispánja és szolgabírái Igarról, Zedregről stb. igazolják, hogy elvégezték Gyulaörse birtokrész elválasztását oly módon, hogy három egyenlő részre osztották, melyből az egyiket Örsi György fia Miklós besenyő, a másik kettőt az Örsi nemések kapják: [Az oklevél a jobb szélén hiányos!]: *Nos magister Gregorius comes Bissenorum et iudices nobilium eorundem ... significamus ... [... ..] compositionum inter Nicolaum filium Gergii (!) Bissenum de Wrs ab una, item Bychkele filium Petri, Johannem filium eiusdem, Guepse, Dominicum et Stephanum filios suos [... ..] Thomam filium Pauli dictum Wz similiter de Wrs parte ab altera, ... [... ..] ... ad faciem portionarie*

possessionis Gyula Vrse vocate accedere et portionem ... Nicolai filii Georgii ... [...] ... a portionibus ... predictorum nobilium ... distinguere et ... Nicolao filio Georgii ... statuere [... ...] ... Nicolaus filius Georgii, Bychkele et alii supradicti nobiles cum Georgio de Igor, Johanne filio Nicolai de Sce[... Mathe filio] Jacobi de Zederegh iudicibus nobilium ... ad faciem ... possessionis Gyula Vrse vocate accessissent ...] ... et metalli distinctione in tres partes equales divisissent ... [... ..] ... et ipse Nicolaus sessionem Gyula avi sui sibi recepisset [... ..] portionarie possessionis Gyula Vrse cum sessione Gyula avi sui ex parte meridionali existentem cum piscina Gyulata (!) dicta, aquis arundinetis [... ..] ... Datum in Scemmartun ... (Seilern lt., Brno [eredetileg Fánecy lt.] = Dl. 249 098; reg.: F. VIII/5. 290; Károly: Fejér vm. I. 554.)

Zedreget ld. az 1322., Szentmártont az 1337., Igart az 1339., Örsöt az 1344. évnél.

XCII. 13[4]8. VII. 21: A fehérvári káptalan előtt Igari Éliás fia Gergely besenyő nemes (*Gregorius Bissenus filius Elie nobilis de Igor*) igari birtokrészét 40 márkáért eladta a szintén nemes besenyő Bacsí Ipacs fia Beke bajvivó (*Beke pugil filius Ipoeh similiter Bissenus nobilis de Boch*) részére. (Dl. 3997; ed.: A. IV. 214–15.)

Bacs falut ld. az 1285., Igart az 1339. évnél.

XCIII. 1348: Említésből ismert oklevélben szerepelnek Besenyő-sági besenyők Fejér megyében: ... *Bisseni de Besenew Saag* ... (Butykai József lt. alapján Cs. III. 344.)

Ságot ld. az 1345. évnél.

XCIV. 1349. II. 25., Buda: Pál országbíró előtt Zsadányi János fia Gergely, a besenyők ispánja (*magistro Gregorio filio Johannis de Sadan comite Bissenorum*) a Baranya megyei Lota-birtok ügyében, amelyet a királytól hű szolgálataiért kapott mint az örökös nélkül elhalt Lotai Máté birtokát, egyezsége lép e Máté özvegyével és e Máté nővérének fiával, Bedeghi Péter fia János fia Miklóssal abban a perben, amelyet ellenük indított; ennek értelmében Gergely a pécsi káptalan előtt mindkettejüknek 20-20 budai márkát, az özvegynek ezenfelül még négy ökröt is fog adni. (Esterházy lt. = Dl. 87 234.)

81* Lota ma psz. Nemetboly határában délkeletre. (Cs. II. 503; Gy. I. 337.)

XCIV. 1349. V. 11: Miklós nádor, a kunok bírása, a Somogy megye részére Somogyvárt tartott gyűlésen a margitszigeti apácák Teleki (*Teleky*) falubeli birtokáért folytatott perben kiküldi a Gergely, a besenyők comese által delegált János besenyővel (*una cum Johanne Bysseno, per magistrum Gregorium comitem Bysse-norum hominem regium [...] sue persone [ad hoc] specialiter deputato*) Péter mestert, a fehérvári Szent Miklós egyház rectorát. (Dl. 4040.)

Teleki falu Somogy megyében, Karádtól északra fekszik (Cs. III. 650). Besenyő lakóira nincs adat.

XCVI. 1349. VI. 21: Miklós nádor ítélőszéke a Pozsony megyei nádori gyűlésen Treutel Miklós pozsonyi ispánnal, Gergellyel, a besenyők ispánjával és Pozsony megye tisztségviselőivel és nemeseivel (*una cum magistris Nicolao dicto Treutel Posoniensi, Gregorio Bysse-norum comitibus, necnon vicecomite, iudicibus nobilium iuratisque assessoribus ac ceteris nobilibus comitatus Posoniensis*) itélkezik a Pozsony megyei Sáp egykori várbirtok ügyében. (Dl. 3965.)

Sáp Pozsony megye csallóközi részén feküdt (Lipszky: Rep.); besenyő lakóiról nincs tudomásunk.

XCVII. 1351/XVIII: Miklós nádor Tolna megye gyűlésén a megjelent Besenyő

Gergely mester, a besenyők ispánja (*magister Gregorius Byssenus, comes Byssenorum*) ellenében visszaitéli Görbő (*Gurbeu*) birtokot az ábrahámi apátnak. (1721. évi átirata: Dl. 36 758; ed.: F. IX/2. 121–123.)

82⁺ *Görbő* Tolna megyében, Dombóvár mellett. (Cs. III. 426–27.)

XCVIII. 1352. V. 18: A pécsi káptalan előtt [Becsei] Töttös és Vesszős mesterek elültjék [Lackfi] István bánt, hogy ez Vaszar birtokát (Tolna megye) elcserélje a besenyő Gergely mesterrel, a besenyők ispánjával (*cum magistro Gregorio Bissenno, comite Bissenorum*). (Zichy lt. 211. B. 361 = Dl. 77 028; ed.: Z. I. 483.)

83⁺ *Vaszar* Tolna megyében, ma Kisvaszar Baranyában. (Cs. III. 457)

XCIX. 1352. I. 9/ 1399. XII. 23: I. Lajos király alapi Tombo fia Tamás és rekesztői Kanch János Fejér megyei besenyők kérésére az összes Fejér megyei nemes besenyőket az országos nemesek sorába fölveszi, és Fejér megye joghatósága alá helyezi: *Ludovicus Dei gratia Hungarie [etc.] ... rex ... ad universorum notitiam ... volumus pervenire, quod Thomas filius Tombo de Olop et Johannes dictus Kanch de Rekezteu, Bisseni de comitatu Albensi in suis, et universorum nobilium Bissenorum in dicto comitatu Albensi existentium personis ... supplicarunt, ut ipsos nobiles Bissenos, in dicto comitatu existentes, in cetum, numerum et catervam verorum nobilium regni nostri ... agregare dignaremur. Nos itaque ... universos nobiles Bissenos in dicto comitatu Albensi existentes ex regia clementia in cetum, numerum et catervam verorum nobilium regni nostri duximus agregandos; volentes ut iidem nobiles Bisseni in prenotato comitatu Albensi existentes eadem libertatis prerogativa, qua regni nostri veri nobiles gaudent, fruuntur et potiantur, et nichilominus iudicio et iudicati comitis Albensis pro tempore constituti more nobilium in eodem comitatu existentium debeant subiacere ...* (Átirta: Zsigmond király 1399. XII. 23; elveszett ered.: Batthyány cs. lt. Memorabilia n. 7.; ed.: Károly: Fejér vm. I. 564–65; reg.: Zs. I. 691. l., 6208. sz.)

84* *Alap* falu Fejér megyében, Sárbogárdtól délkeletre (Cs. III. 316; Gy. II. 345); = BM. 48. – Rekesztőt ld. az 1341. évnél.

C. 1353. V. 6: A fehérvári keresztes konvent előtt Cecei Bernold fia András besenyő (*Andreas filius Bernoldi Bissenus de Cheche*) átiratja 1339. X. 6-án kelt oklevelét Igar birtokról. (Dl. 3261; kiv.: A. III. 597.)

Cece falut ld. az 1326., Igar az 1339. évnél.

CI. 1355. IX. 1: A fehérvári keresztes konvent előtt Töbörzsöki Nather Máté négy fiával, valamint Domonkos fia István két fiával töbörzsöki birtokát két egyenlő részre osztotta, kivéven az ottani Szűz Mária-egyház kegyuraságát; a választóhatár egy helyen, István gyümölcsöskertjénél a nagy útig halad: ... *Matheus dictus Nather de Theberchuk pro se et Nicolao, Johanne, Petro et Blasio filii suis ... ab una parte, vero ab altera Stephanus filius Dominici de eadem similiter pro se, Johanne et Gregorio filii suis ... ad perpetuam, ... unionem devenissent, ... ita videlicet, quod omnes sessiones ad ipsos pertinentes in dicta possessione de Theberchuk equaliter divisissent ... sine patronatu ecclesie Beate Virginis; ... quedam particulam terre que est incipiens a viridario predicti Stephani Gumulchkert vocato usque magnam viam ... divisissent ...* (Seilern lt., Brno [eredetileg Fánecs lt.] I. 32 = Df. 249 103; reg.: F. VIII/5. 291; Károly: Fejér vm. I. 554–55.)

Töbörzsököt ld. az 1269. évnél.

CII. 1367. IV. 27: A fehérvári keresztes konvent előtt János hardi (*de Hord*) plébános, fehérvári alesperes, Szentágotai Miklós fia Demeter deák (*litteratus*), Igar (*de Igar*) János fia Mátyás, Tinódi (*de Tynod*) Opsa fia Miklós, Szentágotai

(*de Zenthagata*) János fia Mihály, Zsadányi (*de Sadan*) János fia János, Töbörzsöki (*de Theberchuk*) Gergely fia János, Pederi (*de Pedur*) „Pethe” fia András, Töbörzsöki „Pethe” fia János, továbbá „Maynody” (?) fia János vallották, hogy Ajáni (*de Ayan* ?) Móric fia Miklós úgy végrendekezett, hogy 4 lovat nővére, Klárára, Tatártelki Márkus fia Istvánnéra, 2 gabonásdedény búzát (*garletas urne frumentis*) és másikat rozssal (*ali- de siligine*), 2 ökröt, 1 tehenét és 1 disznaját másik nővére, Katára, Gancyl (?) fia András özvegyére hagyta. A hatvani egyházra — (?) , a Szent Miklós-egyházra 6 forintot hagyott kehely készítésére; a zedregi egyházra 2 ökröt, az alapi egyház felszerelésére 2 ökröt, a cecei egyházra 2 forintot hagyott palást (*casula*) vásárlására, továbbá János hardi plébánosnak tehenet és juhot, Zedregi Gergely fiainak, Gergelynek és Tamásnak 2 tehenet és 10 juhot juttatott, a Kerk [Kanc?] (dictus) Jánostól járó 6 pensa-dénár tartozást János plébánosra ruházta; Szentmártoni Tamás fiaira, Péterre és Jánosra 2 ökröt, 2 tehenet, 1 disznót és 10 juhot hagyott, továbbá nénjének, Péter fia János özvegyének 1 tehenet és 10 juhot adott; a fehérvári Szent Ferenc-kolostorra 1 ökröt, a Szent Máté (σ: Márk)-kolostorra 1 ökröt, a [keresztesek] Szent István király-templomára 1 ökröt hagyott. Összes ingó és ingatlan javait Fáncsi Mátyus fiaira, Miklósrá és Jánosra, nővére, Erzsébetre, Gegh özvegyére, és Tatártelki Márk fiára, Istvánra hagyta. (F. IX/7. 560–62.)

85* *Hard* falu Fejér megyében feküdt (Cs. III. 331; Gy. II. 387); ma *Alsó- és Felsőhard* puszta a Tolna megyei Németkér határában (Hnt. 56; Fnt.).

86* *Peder* Fejér megyében, a besenyő falvak között feküdt. (Cs. III. 342.)

Ajan (?) ismeretlen, valószínűleg elírt helynév; a többi a fentiekben többször előfordul.

CIII. 1383. VI. 29: Szécsi Miklós országbiró előtt [a besenyő] Lukács fia Jánosnak a fia, Veszprémi György veszprémi, bozsoki és káldi birtokának felét, mely utóbbi a besenyők közt, Szentágota, Hőrcsök és Hatvan között fekszik, a veszprémi püspökségre hagyja: ... *Georgius [filius Johannis filii Luca nobilis de Wesprimio] ... medietatem portionis ... sue in Bosok ... et ... medietatem possessionis sue seu terrarum suarum, eodem modo hereditariarum, Kaald vocatarum, inter Byssenos, in commanentate villarum Zenthagata, Hurchuk et Hatwan existentium ... ecclesie Wesprimiensi et suo episcopatu ... dedit ...* (Veszprémi kápt. m. lt. Veszpr. oppid. 35 = Df. 201 043; kiv.: Veszpr. Reg. 790. sz.) Ugyanez a *Johannes filius Luce, Bysseni de Wesprimio* szerepel 1329. XI. 30. mint veszprémi malomtulajdonos. (Uo. Veszpr. Oppid. 17. = Df. 200 835; kiv.: Veszpr. Reg. 207. sz.)

87* *Bozsok* falu, hajdan Veszprém, olykor Fejér megyében, ma psz. Enying mellett, északnyugatra. (Cs. III. 224.)

88* *Káld* eltűnt falu Fejér megyében, Szentágota, Hatvan és Hőrcsök, részben besenyő falvak között. (Cs. III. 333.)

89* *Hőrcsök* falu Fejér megyében, ma psz. Káloztól délre. (Cs. III. 331; Gy. II. 388.)

CIV. 1389. II. 9: Mária királyné az esztergomi káptalan, az Esztergom-szigeti apácák és az esztergomi polgárok között az Esztergom városi vásárvám feletti perben a káptalan javára dönt, és beiktatásra kiküldi Hardi Miklós besenyőt, a Csepel-sziget ispánját (*magister Nicolaus Bissemus filius Nicolai de Hord ... comes Magne Insule*). (Esztergomi kápt. magán lt. 41. 3. 18 = Df. 237 238; kiv.: Zs. I. 923. sz.)

Hardra ld. 1367; a nagyszigeti ispánokat ld. Cs. III. 296–97.

CV. 1399. XII. 23: Zsigmond király Hardi Miklós és több szeredi besenyő kérésére I. Lajos király 1352. I. 9-én kelt privilégiumát megerősíti és tizenegy igazi besenyőt, akiknek elei a Tolna megyei Tökösszeg, Végfalu, Középfalu, Bélc, Kaptáros, Kajdac és Pártásdorog faluban laktak, és maguk is ott laknak, az ország igazi nemesei közé felvesz, elrendelve, hogy nemesek módjára a tolnai ispán bíraskodása alá tartozzanak: *Sigismundus Dei gratia Hungarie [etc.] rex ... Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod fideles nostri magister Nicolaus de Hard, Anthonius filius Beke, Demetrius filius Stephani, Nicolaus litteratus, Bychkele, Dombo filius Thome et Stephanus filius Ladislai de Zereth, nobiles Bissenii nostri comitatus Albensis, in suis et ceterorum nobilium Bissenorum nostrorum dicti comitatus personis, nostre maiestatis accedendo in presentiam, exhibuerunt nobis quasdam litteras privilegiales ... Ludovici ... regis ... quibus mediantibus ... Ludovicus rex universos Bissenos in dicto comitatu Albensi existentes in cetum et cateram verorum nobilium regni Hungarie ... dinoscitur agregasse ... undecim personas ex veris Bissenis, quorum progenitores ... primarie in possessionibus Thukuszegh, Wegfalu, Kwzefalu, Belch, Kaptharus, Kaydach et Parthasdorogh vocatis, in comitatu Tholnensi habitis descensum et personales incolatus fecisse et habuisse perhibentur, et qui nunc in dictis possessionibus residere dinoscuntur, simulcum heredibus eorundem [in cetum ... verum nobilium regni nostri duximus aggregandos, volentes ut ...] iudicio et iudicatu comitis Tholnensis ... more nobilium in eodem existentium debeant subiacere. ... (Batthyány cs. lt. Memorabilia 7. [elveszett]; hiányos kiad.: Károly: Fejér vm. I. 565–66; reg.: Zs. I. 6208. sz.)*

90* Szered Fejér megyében, ma Szeredszentmárton puszta – mely Szered és Szentmárton egyesüléséből alakult – Sárbogárd és Töbörzsök között (Károly: Fejér vm. V. 348–49; Cs. III. 350); = BM. 51.

91* Tökösszeg elpusztult falu Tolna megyében Kajdac és Nagydorog vidékén (Cs. III. 455); 1578: *Theokosség*h infra Simontornya (Maksay: Urbáriumok 169); = BM. 60.

92* Végfalu eltűnt falu Tolna megyében, Bélc mellett, a Kajdac alatti Hidvég psz. vidékén (Z. V. 106, 108; Cs. III. 457); Bélc possessióval is azonosítják (Cs. III. 417); = BM. 61.

93* Középfalu Tolna megyében, a Sár keleti oldalán, Kajdac helyén kereshető (Z. V. 105–08; Cs. III. 438); = BM. 62.

94* Kaptáros Tolna megyében az előbbi Középfalu mellett feküdt (Z. V. 108; Cs. III. 433); = BM. 63.

95* Pártásdorog más néven Dorog az előbbieket mellett (Cs. III. 423), a mai Nagydorog (Hnt. 56); = BM. 64.

CVI. 1412. II. 8: A fehérvári keresztes konvent előtt Hardi Miklós besenyő fiai, István pécsi kanonok, a fehérvári Szent Miklós-egyház prépostja, György, Miklós és László (*Stephanus canonicus ecclesie Quinqueecclesiensis alyas (!) prepositus ecclesie Beati Nicolai confessoris de Alba, ac Georgius, Nicolaus et Ladislaus filii Nicolai Bysseni filii Nicolai de Hord, pro se personaliter necnon magistris Paulo et Petro Byssenis filiis Pauli de Ezdege ac Stephano dicto Saphaar de Berench*) átengedik And és Udvarnokföldje nevű földrészeit (*particulas terre Vnd et Oduarnakfelde nominatas in comitatu Albensi*) Abai Gál fia János és Cecilia nevű neje, Hatvani Márk fia Péter leánya (*Johannes filius Galli de Aba pro se personaliter ac pro nobili domina Cecilia vocata, consorte sua, filia scilicet Petri filii Marci de Hathwan*) részére. E földek Andi Path fia Vida birtokai voltak, és a király mint

örökös nélkül elhalt birtokát Gál fia Jánosnak, valamint Péter fia Ferencnek és Gergelynek adta, de Miklósék Gálék beiktatásának ellentmondtak, mivel János, Ferenc és Gergely részéről leánynegyed illetve Miklós besenyő anyját, Path fia Vida leányát; végül Miklósék 120 aranyforint fizetése fejében Gálékát bebocsátották And és Udvarnokföldre birtokába, egyben Gál fia János elengedte Miklós besenyő fiainak a Hardi Donát leánya, Anna, valamint Ágota, Cecília anyja után az úrnöknek járó hitbért és jegyajándékot. (Pest megye levéltára. Oklevelek IV. 71. 19. sz. = Df. 280 091.)

Abát ld. 1192., Hatvant 1222., Andot 1344., Hardot 1367. év alatt; Berencs és Özdöge Nyitra megyében feküdt.

96° *Besenyő-itó* (-itató) Tolna megyében Fadd határleírásában nyugaton; az 1211. évi oklevél fogalmazványában *Beseneu Itu!* (Pannonhalmi r. lt. Tihan I. 51!); a hibás tisztázati példányban *Beseneytu* (P. X. 417, 511). A mai Fácánkert falu körül kereshető; = BM. 70.

97° *Besenyőháza* Tolna megyében a Sár mellékén említik a XVI. században; 1578: *Beseneo haza infra Simontornya* (Maksay: Urbáriumok 169); 1546, 1552: *Besenyőháza* kis lélekszámú falu az anyavári náhieban; Hidvég és Bélc között sorolják fel (Dávid G.: A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp., 1982. 256). Nevét besenyő birtokosáról vehette.

98° *Besenyő* 1495-ben Gerencsér vár tartozéka (1495–97: *Bessenew* Cs. III. 306, 319; Gy. II. 350). A vár alatt, Fejér és Komárom megye határán kereshető; = BM. 67.

Duna–Dráva–Száva-vidék

(Baranya, Bács-Bodrog, Valkó, Szerém megye)

99° *Besenyőút* a régi Solt-székben, a Kalocsa melletti Halom és Szakmár uradalmának északkeleti határán: + 1061//1390: *Beseneu uth* (Dl. 42 446; Fraknoi: Szekszárd 62; DHA. n. 49). A Patajról Kecelre vezető úttal azonosítható. (Vö. Gy. II. 342, 424.)

100° *Besenyő* Bodrog megyében az Aranyán-Apáti (apatini) uradalom része + 1055 [1350 k.]: *villa Besenev* (P. X. 391; DHA. I. n. 43/II); + 1092 [1324 k.] // 1399: *in partibus Bodrog in villa Beseneu* (P. X. 499; DHA. I. n. 96); 1211, 1267/1297: *Beseneu* (P. X. 509, 526). Az uradalom mellett északra fekvő Hetes határleírásában 1338/1439: *Beseneufeu* szerepel. (Gy. I. 706, 719.); = BM. 75.

101° *Besenyő* falu a régi Bodrog megyében, 1324//1407: *Bessenew* (Gy. I. 711); 1391: *Besene* ~ *Bessenew* (Z. IV. 465); 1410: *Besenyew de districtu Saarkewz* (Zs. II. 7710. sz.). Ma *Nagybesenyő* puszta Sükösd határában Nyugatra (Fnt.). (Cs. II. 194; Gy. I. 711.)

CVII. 1196/1454: Imre király a cikádori apátságot megerősítve birtokaiban, elrendeli, hogy az egyház észeki vásárján és a vámjain izmaeliták, besenyők vagy mások vámot fizessenek: ... *statuimus etiam, ut Hismaelite vel Bysseni, vel cutuscumque conditionis homines sint, in foro Ezeek et in omnibus portubus eorum ... tributum ... persolvant* ... (Dl. 4157; ed.: F. II. 303, vö. Gy. I. 300; Reg. Arp. n. 168.)

CVIII. 1292–97: A pécsváradi konvent a Baranya megyei Füzesden történt hatalmaskodás ügyében sok tanú közt besenyőket sorol fel: ... *Joanka filius Opa,*

Oliverus frater suus, Beke filius Lochk, Ité filius Itemer et Isaak Bisseni ... (Dl. 47 743; W. VIII. 332; ÓMO. 107.) Baranya megyei besenyőkről lehet szó. vö. 105°.

CIX. 1341. VIII. 30: A pécsi káptalan jelentésében a Baranya megyei Csabagáta birtok ügyében tanúként szerepel Budméri Besenyő János (*Johanne Bysseno dicto de Budmer . . . nobilibus comitatus de Barana*). (Dl. 3380, A. IV. 130; ugyanő ugyanez ügyben szerepel még 1342. VII. 11: Dl. 3482, A. IV. 213; továbbá 1334. I. 18: *Johanne Bysseno de Budmer*, ill. *Johanne Bysseno* néven Dl. 99 995.)

102° *Budmér* falu Baranya megyében, Siklóstól északkeletre; előzőleg a nem besenyő Budmér nemzetség fészke volt. Ma *Kisbudmér* és *Nagybudmér* kzs. uo. (Cs. II. 473; Gy. I. 290); = BM. 73.

103° *Besnyő* a szekszárdi apátság birtoka a Tolna (hajdan Baranya) megyei Bata (szék) táján, 1349: *possessio Beseneu que est in Bata, in comitatu de Barana* (Cs. II. 473). Ma *Besnyőhát* határnév Alsónyék Pilis felé eső szélén (1858. OL. Vallásalap térk. 304. sz.; 1864: *Besnyőhátombja* Pesty gyűjt.; *Besnyő-hát* Kovách A.: Besenyőtelepülések Tolna megyében. Szekszárd, 1925. 23; Tolna megye földrajzi nevei. Bp., 1981. 502); = BM. 74.

104° *Besenyő* határnév az egykor Baranya megyei Vörösmart (ma: Zmajevac) határában (Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu XIV/2. 650).

105° *Besenyé* határnév a Baranya megyei Tésény határában északnyugatra. (Baranya megye földrajzi nevei. Pécs, 1982. I. 1003.) Vö. CVIII. okl.

106° *Besenyő* eltűnt falu a régi Valkó megyében; Berzété-monostorhoz tartozott. 1396: *villa Beseno* (Zs. I. 4298. sz.). A későbbi Szerém megyei Nuštar vidékén feküdt (Cs. II. 295); = BM. 77.

107° *Besenyő* plébániás falu Szerém megyében, 1338–42: *Besseneu* (Vat. I/1. 241). Ma *Bešenovo* Mitrovicától északkeletre (Cs. II. 241); = BM. 78.

Buda-vidék

(Pest-Pilis és Esztergom megye)

108° *Besenyő* eltűnt falu Pest megyében Óbudával szemközt, + 1214/1334: *predium . . . quod est circa Budam, Beseneu nomine* (F. III/1. 159; Reg. Arp. n. 295); 1245/1278: *villa Beseneu* (Dl. 291; W. VII. 197); 1268: *villa Beseneu iuxta insulam Beate Marie Virginis* (HOKl. 54); 1480: *possessio Zenthlazlo ex opposito civitatis Veteris Budensis* (Pest m. 280). A templomáról utóbb *Szentlászlónak* nevezett falu Budapest XIII. kerületében, az Árpád híd pesti hídfője táján feküdt (Györffy–Kubinyi, Bp. tört. I. 310, II. 32); = BM. 79 (téves helyen).

109° *Besnyő* Pest megyében Dabas irányában, 1264/1393/1466: *Bessenew* (Str. I. 513); 1272: *Beseneu* (uo. 594). Pesty gyűjt.: *Besnyővára* Ócsa, ua. és *Besnyő Sári* határában; ma *Alsóbesnyő* és *Felsőbesnyő* psz. Dabas határában északra (Fnt.), (Cs. I. 25); = BM. 87.

110° *Besnyő* Pest megyében Gödöllő irányában, 1348: *possessio Bessenew* (Dl. 38 487, kiv.: Bakács I.: Iratok Pest megye történetéhez. Bp., 1982. 178); 1352: *possessio Beseneu* (Bártfai Szabó L.: Pest megye 60); ma *Máriabesnyő* psz. Gödöllő mellett keletre (Cs. I. 25); = BM. 80.

111° *Besnyő* a Csepel-szigeten és Fejér megyében, 1306: *possessiones in Magna Insula existentes, videlicet Besseneo et Eursziget* (F. VIII/1. 200); 1327/1336: *possessionem . . . Haholdeurzigethe* (r javításom d-ből) *vocatam iuxta fluvium Danobii*

... *absque preiudicio ... possessionis nostre Bheseneu* (Dl. 2412; A. II. 277); 1405/1405: *possessionis Ewrzigeth vocate in comitatu Albensi inter possessiones Erchy et Besenew vocatas penes fluvium Danubii* (Zs. II/1. 4263. sz.) Besenyő Órszigettel a XIV. századig a Csepel-sziget nyugati oldalánál feküdt, majd a Duna medrének változásával átkerült a Fejér megyei oldalra, ahol a XVI. századi defterek (Káldy-Nagy Gy.: A budai szandzsák 1559. Bp., 1977. 52 és uő.: A budai szandzsák 1546–1590. Bp., 1985. 124, 471) is számon tartották. Ráckeve határához ma is tartozik a Nagy-Dunánál *Besnyő* sziget és kaszáló (Károly: Fejér vm. I. 170, 181; Pesty gyűjt.: részben nem ide tartozó adatokkal Hajdú M.: A Csepel-sziget helynevei. Bp., 1982. 166–67); Makád határában *Besnyő hegyi szőlő* (1884. Pest vm. földmiv. mértföldlapjai, Glaser Lajos közlése), mely besenyőiek szőlőbirtokának emléke lehet. – A Dunántúlra került Besenyő 1800 körül *Kis-Besnyő* néven psz. a Duna partján Ercsi és Adony között (II. kat. felv. 1878; Hnt. 1913); = BM. 82.

112° *Besnyő* Fejér megyében Ercsitol délnyugatra, 1332: *Besenev* (Kub. II. 107) Zapakon (= Rácszentpéter) falu határosa. A budai szandzsák defterei szerint a Duna-parti Besnyő lakói használták a Besnyői Széplak és Baracskai Széplak nevű réteket (Káldy-Nagy: i. h.), a török kor után kihallgatott tanúk szerint éppenséggel Besnyő régi neve Széplak volt, és a Duna-parttól ide költözők hozták át nevét (Károly: Fejér vm. III. 204), ez azonban nem áll, mert a XIV. század elején megkülönböztették a csepeli Duna-parti és a dunántúli Besenyő falut. Ma *Alsóbesnyő* Pusztaszabolcs és *Felsőbesnyő* Besnyő határához tartozik (Hnt. 1973.). (Cs. III. 319; Gy. II. 350.)

113° *Besnyő* pusztja Pest megyében Cegléd irányában, melynek pusztái közé tartozott a XV. században, 1434: *predium Besseneweghaz* (Dl. 12 595, kiv.: Bakács i. m. 410); 1458: *predium Besenew* (Pest m. 218); újabban Nagykorós (Hnt. 1944), majd Törtel (Hnt. 1973) pusztája. Korábbi megkülönböztető neve: *Nyilasbesnyő* (Hnt. 1926); = BM. 83.

114° *Besenyőkút(a)* határnév Esztergom megyében, 1326: *Beseneukutha* (Str. III. 83); 1333: *Beseneukuth* (uo. 229); Kesztlőc határán Esztergom irányában feküdt (Gy. II. 304); = BM. 85.

CX. 1300. V. 18/ 1300. IX. 2/ 1419/ XVIII: A budai káptalan előtt Váci Csama fia István besenyő (*Stephanus Byssenus filius Chyama de Wachya*) bemutatta és átíratva István alországbiro levelét, amelyben Csimá (!) fia István váci besenyő (*Stephanus filius Chyma de Wachya Byssenus*) képviselte Kinizsi János comest Rádon lévő birtokért folytatott perében. (XVIII. századi másolata: Dl. 74 566.)

115° *Vác* város, hajdan Nógrád, ma Pest megyében. (Cs. I. 93.)

CXI. 1321. I. 20: István visegrádi várnagy és János budavári bíró, akiket a király Pest, Fejér, Esztergom megyébe és a besenyők ispánságába küldött ki itélkezni (*Nos magister Stephanus, castellanus de Wysegrad, et magister Johannes, iudex castris Budensis, in comitatu Pestiensis, Albensi, Strigoniensi et Byssenorum per dominum Karolum ... regem Ungarie, vice et nomine persone sue maiestatis iudices deputati*), egy Mány falubeli perben halasztást rendelnek el. (Dl 2029; A. I. 595.)

Mány falu Esztergom megyében, Fejér és Pest megye összeshögellésénél feküdt, de besenyő lakóiról nincs tudomásunk. (Gy. II. 299.)

CXII. 1342. I. 22: I. Károly király utasítja Beke besenyőt, Csepel-sziget ispánját (*Beke Bysseno comiti de Insula Maiori*), hogy védje a margitszigeti apácák jobbágyait. (Dl. 3460; ed.: F. VIII/4. 557; kiv.: Pest megye 51; Bakács: i. m. 166.)

Nyugati Felvidék

(Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars, Hont, Liptó, Árva megye)

CXIII. 1256: A pozsonyi káptalan egy csallóközi tanúkihallgatás eredményét jelenti IV. Béla királynak. Az oklevél hátoldalán ugyanazon kéz a tanúk neve közé egy padányi besenyő nevért írta: ... *Primus Bissenus de Padan* ... (Amadé It. = DI. 48 508; ed.: H. III. 20; CDES. II. 339.)

CXIV/a. 1265//1299. VII. 5/XVIII.: IV. Béla padányi besenyő tárnokai (*Saul et Saulus filii Salomonis de villa Padan, Theber, Elias et Ilareus filii Joka de eadem, tauernici nostri, qui filii Bissenorum dicuntur*) kérésére őket és rokonaikat a nemesek sorába emeli, azzal, hogy a királlyal tartoznak hadba menni (*Salomon, Saul et Saulus filii ipsius, ac ipsorum cognati de villa Padan existentes, videlicet dicti filii Joka, Pyrimus, Jeke, Chenkeu, Jakou et Kopesh ... inter regni nostri nobiles perpetuo computentur, et nobiscum et non cum aliquo [o: alio] exercituare teneantur ...*) (F. IV/3. 262; Reg. Arp. n. 1464; XVIII. századi másolata: Df. 285 429.)

CXIV/b. 1270//1299. VII. 5/XVIII.: V. István a Padányi nemesek (*Saul et Saulus filii Salomonis, Teber et Ilareus filii Joka, Thomas et Petrus filii Pyrimus de villa Padan*) kérésére átírja IV. Béla 1265-i oklevelét. (Df. 285 429; ed.: F. V/1. 47; Reg. Arp. n. 2038.)

CXV. [1286] VI. 17//1299. VII. 5/XVIII.: IV. László visszaadja a Padányi nemeseknek Padány földet (*terram Sauli, Bodou, Thank et Barnabe ac cognatorum eorum, nobilium de Padan, Padan vocatam*), melyet Salamon fia Péter foglalt el. (Df. 285 429; ed.: F. V/3. 407; Reg. Arp. n. 3405.)

CXVI/a. 1290. VIII. 9//1299. VII. 5/XVIII.: Az esztergomi káptalan a Padányi nemesek (*Saulus filius Salomonis, Barlabas filius Lathus, Theek filius Pyrimus de Padan de Chollokus nobiles*) kérésére átírja a fenti okleveleket. (Df. 285 429; ed.: F. VI/1. 171.)

CXVI/b. 1291. X. 13//1299. VII. 5/XVIII.: Az esztergomi káptalan ugyanazon Padányi nemesek (*Saul et Saulus, filii Salomonis, Petrus filius Pirim[us], Sandur filius Sauli, Barlabas filius Latus, Borthol frater eius, Teek filius Sud [o: suus?], Bodou filius Benedicti, Benedictus filius Pynk, Abraham filius Husvet de villa Padan de Chollokus*) részére átírja az előző oklevelet. (Uo.)

CXVII. 1299. VII. 5/ XVIII.: III. Endre átírja a Padányi nemesek (*Saulus, Sandur, Benedictus filius Pynk, Petrus filius Nolcha, Nicolaus filius Chenke ... de villa Padan*) előző okleveleit. (Df. 285 429; ed.: F. VI/2. 208; Reg. Arp. n. 4249.)

116* Padány falu Pozsony megyében, a Csallóköz közepe tájt (Hnt. 1944; Teleki-Szabó 198); = BM. 86.

117* Besenyő határnév a régi Győr megye Dunán inneni, csilizközi részén, Kulcsod (1948-tól: Klučovce) határában északra, ahol az 1252. évi határleírás csószók földjéről (*terra preconum*) tesz említést; 1858. kataszt. felv.: *Besenyősziget, Magla Besenyő dűlő*; 1860. évi határtérkép: *Besenyői osztály*. (Gy. II. 607.)

CXVIII. 1216/1397. X. 19: II. Endre a Nyitra megyei [Nagy-] Kosztolány földet a besenyők faluja mellett [Hontpázmány nembeli] Sebes mesternek adja, határát leírva: ... *terra incipit ab aqua Dwdwag, ibi tenet metam cum terra Bissenorum...*, *cum villa Byssenorum et villa Ben* ... (DI. 82; ed.: W. XI. 135; CDES. I. 163; Reg. Arp. n. 307.)

118* Besenyő (*Pecsenyed*) falu Nyitra megyében a Dudvág mellett, 1216: *villa Byssenorum* (i. h.); 1254: *villa Beseneu* (DI. 102 712; Reg. Arp. n. 1024); újabb

nevén *Besenyőpetőfalva* ~ *Pečeňady* (Hnt. 1926). (MVV. 117; Fügedi, Századok 1938. 283); = BM. 88.

CXIX. 1265 > 1357. IV. 12 > 1512. IX. 5: A nyitrai káptalan előtt a Besenyő faluból való Zoloch besenyő nyitrai polgár, fia, Myko beleegyezésével Besenyő nevű földjét [Hontpázmány nembeli] Iwanka fia András bányai ispánnak zálogba adta 3 márkáért, majd fia halála után 3 márkáért eladta neki: ... *Zoloch Bissenus, civis Nitriensis, quondam de villa Besseneu, terram suam totam Bessenew vocatam, vivente Myko filio suo, magistro Andrea filio Iwanka, comiti de Bana, comiti de Bana, pro tribus marcis argenti pignori obligasset, ... postmodum presente comite Andrea idem Zaloth (!) post obitum filii sui ... acceptis aliis tribus marcis plenarie ab eodem comite Andrea eidem comiti supradictam terram vendidisset ...* (Dl. 75 766).

119* *Besenyő* Nyitra megyében Nyitrától északnyugatra, 1265 > 1512: *villa Bessenew* (uo.); 1359/1405: *sessionem ville habitatoribus destitutam Besenew* (A. VII. 613–15); 1510: *Besenyé* (Fügedi, Századok 1938. 503); ma Alsórécsény határában psz.: *Besenyőmajor* (Hnt. 1913); = BM. 89.

CXX. 1328. VI. 2/XVI: A sági konvent előtt Csösz (Csúzi ?) Iván fia Mátyus besenyő Szül (?) földet Csulaföldével Pozsony és Nyitra megye határán 60 márkáért zálogba adta Nagyszombat városnak: ... *Mathius filius Iwan Bissenus de villa Chwz ... totalem portionem terre Zwl et silve Varach versus orientem se extendentem, et aliam quoque terram versus aquilonem, Chulafelde vocatam, in comitatu Nitriensi et Posoniensi existentes habitas, simul cum pascuis et fenetis ad duo aratra se extendentibus Marcello iudici de iuratis civibus civitatis Tirnavensis ... pro sexaginta marcis denariorum antique simplicis monete ... impignoravit ...* (XVI. századi más.: Nagyszombat város lt. Átátny okresný archiv v Trnave, Dipl. 7 = Df. 279 567.)

120* A Csösz vagy Csúz olvasat közül az előbbi részeltettük előnyben, számitásba véve a Fejér megyei besenyő telepek melletti Csösz falut (Gy. II. 358, III. 412), de mivel a csösz szolgálat és név kapcsolható a besenyőkhöz, gondolhatunk a Nyitra megyei Csösz falura is, Nagysurány mellett Nyugatra (Str. I. 516), Tolmács falu (ma puszta) mellett. Az eladott földek Nagyszombat mellett keletre kereshetők.

CXXI. 1372. V. 12: Opuliai László nádor a Trencsén megyei Gó (Horóc) határjárásához többek között *Ithriche*-i Besenyő Tamást (*Thomas Byssenus de Ithriche*) küldte ki királyi emberként. (Szulyovszky lt. = Dl. 72 843.)

121* *Sztrice* (?). A név azonosításában Fekete Nagy (Trencsén megye 222) nem foglalt állást. Engel Pál Sztricit javasolja, mely Bán alatt fekszik, noha ezt 1193–1524 között 30 ízben csak *Strece*-féle alakban írták (uo. 189). Egy *Ichriche* olvasat esetén nem zárható ki a régi igric telepet sejtető, de csak 1471-től adatolt és a lednicai várudalomhoz tartozó *Ihrište* (1913: *Igricke*) sem (uo. 128).

122* *Besenyő* (*Pecsenyéd*) falu Trencsén megye déli csücskében, Bán alatt, 1323: *Besenyev, Bezenew*; 1416: *Bessenew* (Fekete Nagy: Trencsén megye 167); újabb neve *Bánpecsenyéd* ~ *Pečeňany* (Hnt. 1926); = BM. 90.

CXXII. 1075//1217: I. Géza a garamszentbenedeki apátságnak adja a besenyők Tazsar nevű faluját a Zsitva mellett és az udvardi besenyők faluját szintén a Zsitva mellett: ... *dedi etiam villam Bissenorum ad arandum nomine Tazzar super Sitoa, cum terra XX aratorum et magnam silvam versus orientalem et meridionalem plagam cum pratis et pascuis ... Insuper vero dedi aliam villam Hudwordiensium Bissenorum ad arandum super eandem aquam Sitoua cum terra septuaginta duorum*

aratorum ... (Esztergomi kápt. m. lt. 9. 3. 3. = Df. 235 997; ed.: Str. I. 54; DHA. I. n. 73/II.)

123* *Taszár* falu az egykori Bars megyében, újabb nevén *Barstaszár* ~ *Tesárske Mlyňany* (Gy. I. 480); = BM. 91.

124*° *Besenyő* falu Bars megye délnyugati sarkában, Udvard mellett, 1075//1217: *villa hudvordiensium Bissenorum* (i. h.); 1209: *villa Bescene* (Str. I. 190); 1214: *villa Beseneu* (Reg. Arp. n. 290); újabb nevén *Zsitvabesenyő* ~ *Besenov* (Gy. I. 435); = BM. 92.

125° *Besenyő* falu Bars megye északkeleti részén, a Garam völgyében, 1464: *possessio Bessenew*; 1490: *possessio Besenw*; újabb nevén *Felsőbesenyő* (Hnt. 1913.), ill. *Hronská Dubráva* (Nehring K.: Comitatus Barsiensis. München, 1975. 38); = BM. 93.

126° *Besenyő* (*Bösönyő* ~ *Besnyő*) hegy és patak neve Hont megyében, a Börzsöny hegységben, Kemence határában délkeletre; a helynév a XVIII. század óta adatolt (Studia Comitatus. Bp., V. 596; Gy. III. 159.)

CXXIII. 1286. VII. 9: IV. László [Toboli] Ilarius fiai Miklósnak és Marcellnek új adományul adja a liptói Medekuspotaka földet. (W. IV. 282; Reg Arp. n. 3415; vö. uo. 2059, 2940, 3460.)

CXXIV. 1331. IX. 29/ 1394/ 1501: I. Károly király a Zaah nembeli Felicián rokonaitól, Bors fiaitól elkobzott Palást birtokot János fia Gergely besenyőnek s Tamás és Mátyás nevű fivéreinek (*Gregorio Bissenno filio Johannis, fideli et familiari aule nostre servitori ... et ... Thome et Mathie fratribus*) adta, átírva az esztergomi káptalan 1331. III. 2-i iktató levelét. (Palásthy lt. = Df. 281 835; ed.: Kub. II. 103-05.)

127* *Palást* falu Hont megyében (*Plástovce*). (Gy. III. 226.)

CXXV. 1347. VII. 13: I. Lajos király Gergelyt, minden besenyők bíráját, valamint fiait, Mátyást és Tamást (*Gregorium Bissenum, comitem universorum Bissenorum, Mathiam et et Thomam filios eiusdem*), továbbá Marcell fia Andrászt kiveszi Liptó megye minden bírói hatósága alól. (Pongrácz lt. = Df. 94 420; kiv.: TT. 1896. 508.)

CXXVI. 1391. IX. 13: Bubek Imre országbíró registumba foglalja Marcellfalvi Marcell fia András fiait, István és Tamás kérésére 1286., 1291. és 1341. évi okleveleiket Medekuspotakáról. (TT. 1902. 163.)

CXXVII. 1399. VIII. 15: Zsigmond király Marcellfalvi Besenyő Tamás fia Mihály, és István fiait, András, Tamás és János kérésére (*Michaelis filii Thome necnon Andree, Thome et Johannis filiorum Stephani Bissenorum de Malcerfalva* [!]) megerősíti I. Lajos 1352. XI. 18-i oklevelét a liptói Szent Mihály-egyház papválasztásáról. (Esztergomi prim. lt. n. 38 = Df. 249 002; kiv.: Zs. I. 6014. sz.)

CXXVIII. 1408. III. 21: Liptó megye szolgabírái előtt Marcellfalvi Besenyő Mihály (*Michael filius Thome dictus Bechenew de Marcellfalva*) tanúskodik zálogosításról. (Madocsányi lt. = kiv.: Zs. II. 6019. sz.)

128* *Marcellfalva* más néven *Marcelháza* vagy *Mitosháza* (*Mitossini*) 1800-ban puszta Liptó megyében Szentmihállyal szemben, *Besenyőháza* mellett (Lipszky: Rep.), melyek *Bešenová* néven egyesültek. Vö. még 1342: *Marcellfalva* (Str. III. 481).

129* *Besenyőfalva* Liptó megyében, Rózsahegy és Liptószentmiklós között fekszik; 1454-ben Besenyő Tamás magszakadása után V. László Szentmiklósi Pongrácnak adta (TT. 1896. 518); ma *Bešenová*; = BM. 95.

CXXIX. 1391. IX. 13: Liptói Registrum 37. §: Marcellfalvi Besenyő István és Tamás három oklevelet mutatott be 1387. IV. 9, IV. 23. és VII. 15. dátummal, amelyek az Árva megyei *Zaszkalica* (1892–1902: *Zászkal*, 1907–13: *Sziklahát*, 1920–: *Zaskalie*) birtoknak Zsigmond király által Besenyő András fia Tamás részére való adományozását, Zaskalica Márton özvegye hitbérének kifizetését és Besenyő Istvánnak és Tamásnak Zaskalicába való bevezetését foglalták írásba: ... *Super Zaskalicha in Arva existente. Item Stephanus et Thomas dicti Bissenii de Marcellfalva exhibuerunt nobis ... tres litteras ... super donatione possessionis Zaskalicha ... Thome filio Andree dicti Bessenew de Marcellfalva ... date ... [etc.]* (TT. 1902. 213.)

130° *Besenov* falu Árva megyében, a Szkalica nevű sziklánál az árvai várnagyok 1408/1409. évi oklevélben szerepel Mokrágy határleírásában: ... *per fluvium Arwa ad villam Bessenow ... super quendam petram vulgo dictam Scalicza ... supra villam Bzyna ... mete de Cublin ...* (Zs. II/2. 6224. sz.). A szl. *skala* 'szikla' szóból kicsinyített *skalica*, ill. *za skalica* 'szikla mögé' nevű birtok a Besenyő család birtoklásra révén kapta új nevét. A *Bešenew* név végződését a helyi szláv lakosság birtokosragnak érezte, és *Bešenov*-nak nevezte a falut, ezt azonban kiszorította az eredeti *Zaskalica* elnevezés. Az újkorban *Zászkal*, ma *Zaskalie* a neve.

Tisza-vidék, Keleti Felvidék

(Csongrád, Szolnok, Heves, Nógrád, Gömör, Borsod, Szabolcs, Szatmár megye)

CXXX. 1075/1217: I. Géza király a garamszentbenedeki apátságnak adta a Füzegy (*Fizegi*) víz melletti földet; körülírt határa Besenyőd kertjén megy át (*per ortum Besenendi [o; Beseneudi]*). (Str. I. 56; DHA. I. n. 73/II.) Bizonyára egy Besenyőd nevű birtokosról van szó.

131^a *Füzegy* a Zagyva mellékága volt a Heves megyei Apc és Zagyvaszántó táján (Gy. III. 41); a föld az utóbbi körül kereshető.

132e *Besenyő* puszta Csongrád megyében, 1453: *praedia Dancshaz communiter Bezenew ... in Chongradiensi* (Haan: Diplomatarium Békésiense. Pest, 1870. 65), Szentés környékén. Ma *Besenyő halma* Szentés mellett, az Ikere partján (1801: OL. Károlyi lt. térk. 39, 111, 113), ill. *Besenyő* uo. (1830: OL. Htt. tk. 11. 61. sz.; Fnt.) (Cs. I. 685 Hékedei család alatt; Gy. I. 884.); = BM. 96.

133* Tonuzoba besenyő vezér a beköltözéséről szóló krónikaadat (ld. 109. l.) szerint a Tisza-parti *Abád* (ma Abádszalók) révénél kapott szálláshelyet; az *Abád* név az *Aba* személynév magyar képzővel ellátott alakja (Gy. III. 64); = BM. 97.

134^a *Besenyőtelek* Heves, utóbb Szolnok megyében, 1521: *Besenyethetek* (Gyárfás III. 747); Kunhegyes határosa északon; Bedekovich 1763. évi térképén *Kis- és Nagy-Besenyőd Halom* (Kisújszállás város története. Kisújszállás, 1987. II. 309), ott, ahol ma Tomaj puszta terül el (Gy. III. 72–73); = BM. 98.

CXXXI. [1067 k.]/1267: [Aba nembeli] Péter comes az általa alapított százdi apátságnak adja Szihalmot, melynek határa a besenyők kútjaig és a besenyők sírjaig terjed; e birtokon, továbbá Szürnyeg és Hortobágy birtokon 104 szolga mellett 30 lovas élt: 20 magyar és 10 besenyő: ... *possessionem in Scenholm ... monasterio subdidi, cuius marchia ... pervenit ... ad puteum Bissenorum et tendit ad viam positam in transversum, per quam venit ad sepulturas Bissenorum; ... Sump-*

ma totius concluditur calculo videlicet CIII mansus servorum; XXX equites, XX Ungari et [X] Bisseni ... (Dl. 7; W. I. 24–25; DHA. I. n. 58.)

135* Szihalom birtok Borsod megyében, melynek délnyugati negyedét utóbb Apáti-nak nevezték; ennek határán állottak a besenyők sírhantjai és a besenyők kútja. Valószínűleg itt élt a 10 besenyő lovas is, mert a zempléni Szürnyegen és a szabolcsi Hortobágyon nincs rájuk nyom (Cs. I. 179; Gy. I. 807); = BM. 100.

CXXXII. 1238. I. 29/1377, III. 1: IV. Béla király felsorolja a johannita kereszteseknek adott birtokokat, köztük Nyárádon a besenyők földjét azzal, hogy a besenyők szabadságuk szerint éljenek: ... *concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bisseni in terra de Narrag ipsosque Bissenos de beneplacito et voluntate sua eidem Domui dimisimus iuxta libertatem ipsorum servituros* ... (Dl. 106 180; F. IV/1. 104; Reg. Arp. n. 637.)

136* Nyárád falu Borsod megyében (ma Mezönyárad), melynek déli, besenyők lakta felé keresztes birtokosairól *Mezőkeresztes* nevet kapott. (Gy. I. 781, 794.)

CXXXIII. 1278. VI. 10: IV. László a magtalanul elhalt Tekme besenyőnek Besenyő nevű földjét Botiz testvérének, Botondnak adományozza: ... *terram Beseneu vocatam, que quondam per Tekme Bissenum sine herede decedentem habita fuerat* ..., *Botond, sicut fratri suo Botyz contuleramus* ... (Dl. 1002; ed.: HOkl. 84; vö. pápens páriját: Borsod megye lt. = Df. 210 789; Reg. Arp. n. 2868–69.)

137* Besenyő falu Heves megyében, Tekme besenyő birtoka, 1292/1380; *Beseneu*; 1322: *Beseneu* (Gy. III. 72) alakban szerepel, s azonos a mai *Besenyőtelek* kkel, a középkori *Botond* falu (Cs. I. 59) szomszédságában (Cs. I. 58; Gy. III. 72–73); = BM. 102.

138* *Besenyőtelek* eltűnt helység Heves megyében, 1347: *Beseneutelek* (A. V. 154); 1371: *Besneuteluky* (Dl. 5946), és *predium Beseneutelek* ... *intra metas possessionis Bachanad* (Dl. 5947) Boconád és Fogacs között feküdt. (Gy. III. 72–73; Cs. I. 58 tévesen a mai *Besenyőtelek* kkel azonosítja.)

139* *Bogorbesenyő* falu Heves megyében, melyet a kácsi apát az Örsúr nembeliekkel együtt 1292-ben eladott Dorman fiainak 1292/1372/1388: *Bogurbeseneu* néven (Dl. 98 409, hibásan: Kandra K.: Adatok az egri egyházmegye történetéhez I. 366, vö. Gy. III. 72); a falu az 1372-i átiratban már *Dormanhaza* néven szerepel (Kandra: i. h. 369), s megfelel a mai *Dormánd* falunak (Cs. I. 58; Gy. III. 73); = BM. 103.

CXXXIV. 1248/1402. IV. 18/ 1483. XI. 24: Az egri káptalan előtt Péter éneklőkanonok (Eger-) Szalók egy részét Kocs mellett, ahol határos Becsenek földjével is (*commetando unacum Becenek*), eladta. (Egri kápt. m. lt. 12. 3. 1. 8; kiv.: Kandra: i. m. I. 39; Gy. III. 132–33.)

CXXXV. 1256: Az egri káptalan előtt Saji Becsenek és fia, Velpret (*Becenegh de Sew et Welpreth filius eiusdem* ~ *Bechenegh* ~ *Beceneg*) öröklött kocsi földjüket eladták. (Kiv.: Kandra: i. h. 41; Gy. III. 108.)

CXXXVI. 1261: Az egri káptalan előtt Becsenegh és fia Velpereth vásárolt kocsi földjüket eladták Szalók nembeli Pálnak és Achillesnek. (Kiv.: uo.)

CXXXVII. 1262: Szalók nembeli Pál és Achilles a Becsenektől és fiától, Velpret-től vett kocsi részbirtokukat (*particulam terre Koch a Bechenek et Velpreth, filio eiusdem emptam*) eladják rokonaiknak, Benedeknek és Lodomérnak (kiv.: Kandra: i. m. I. 42–43. jegyz.)

140* Kocs ma puszta Heves megyében, Egerszalók határában, hol Becsenekföldét 1337-ben említik: ... *particulam terre* ... *Bechenukfelde* ... *de possessione*

Egurzalouk in comitatu Heuesuar existente decisam... (Z. I. 513). A *Becseneq* névre ld. Gombocz, Turán 1918. 215 (Gy. III. 71); = BM. 104.

141° *Besenyőbérc* helynév Nógrád megyében, a Kócs-völgy felett, Mátranovák határában. (Fnt.) Meglehet, hogy neve összefügg a Kocson birtokos Becsenekével.

142° *Besenyő* (?) feltehetően Borsod megyében, az aradi prépostság birtokát képező Bodol falu határosa északon. [1177/1202-3]/XV: *villam Bissenam* (Reg. Arp. n. 202.; Borsa, LK. 1962. 213). A Bodol folyó révénél fekvő Bodol e néven utóbb nem szerepel, és szomszédai sem határozhatók meg biztosan. Amennyiben Bodolt a Borsod megyei Boldvával azonosítanók, amelynek vidékén az aradi prépostság birtokkal rendelkezett (ld. VR. 290. § 262. 1.), a szokatlan *villam Bissenam* névalak (esetleg *villam Bissenorum* elírása) a mai Ziliz területére esne, de egy-egy *Besenyő* falu ettől északra és délre csak a harmadik határban található. Lehet, hogy e vidék faluneveinek kicserélődése a mohi csatára felvonuló tatárok pusztításával magyarázandó.

143° *Besenyő* falu Borsod megyében, 1291/1388: *Besenew* (Gy. I. 758), Miskolc mellett északkeletre; az 1800 k. egy faluból álló *Besenyő* (Lipszky) utóbb *Sajóbese-nyő*, a mellette fekvő Alsókelecsény pedig *Szirmabesenyő* nevet kapott (Fényes 1851; Hnt. 1913); ma falu *Szirmabesenyő* néven (Cs. I. 169; Gy. I. 758); = BM. 105.

144° *Besenyő* falu Borsod megyében Edelénytől északnyugatra, 1293: *Besenew* (Gy. I. 758), ma *Ládbesenyő* néven (uo.). Határában van *Besenyő puszta* is (1: 75 000. térk. 12-XXIII.); = BM. 106.

145° *Besenyő* kaszáló Gömör megyében, Almágy határában. (Pesty gyűjt.)

146° *Besenyő* puszta Zemplén megyében, az Abaujvár megyéhez tartozó Regéc határában, az erdőhorvátí völgyben, 1550 > XIX: *praedium Bessenyo*, *Cottus Zemplén*; 1583 > XIX: *praedium Besenyő* (Vécsey lt. elenchusa. Lócse áll. lt.); 1784. évi térk.: *Besenyé* (OL. Kamarai lt. 151. sz.); *Besenyé* (Pesty gyűjt.).

CXXXVIII. [1298. X. 4]: A leleszi konvent III. Endre királynak jelenti, hogy Aba besenyővel (*Aba Bysseno homine vestro*) Buzitán megidézte Péter fiait, Mihályt és Petőcöt. (Soós lt. = DL. 57 990; ed.: F. VI/2. 272.)

CXXXIX. [1300 k.]: Az egri káptalan III. Endre parancsára Aba királyi embert (*coram quo Aba homo vester*) küldte ki a Bocskai András fia András által elköve-tett hatalmaskodás kivizsgálására. (Soós lt. = DL. 57 987; ed.: Reg. Arp. n. 4408.)

CXL/a. 1306. II. 23: A leleszi konvent előtt [Baksa nembeli] Tamás fia László az O[modeus] nádor előtt [Aba nembeli] Budun fia Dénes és Besenyő Aba (*Abam dictum Byssenum*) ellen kezdett per folytatását servienseire bízta. (Soós lt. = DL. 57 235; ed.: RDES. I. 188, hibával.)

CXL/b. 1306. IV. 19: A leleszi konvent előtt a fenti Tamás fia László által Besenyő Aba ispán (*contra comitem Abam dictum Byssenum*) ellen indított perben Bocskai András közbenjárásával Abát tisztító esküre kötelezik. (Soós lt. = DL. 57 236; ed.: RDES. I. 189, hibásan.)

147° *Besenyő* Aba ispán nevét egyrészt *Abaháza* puszta tartotta fenn a Zemplén megyei Szentés falu határában, Lelesztől és Bocskától nem messze délnyugatra (Lipszky: Rep.; Cs. I. 340), másrészt a *Besenyő* helynév a Szentessel szomszédos Véke határában (Szatmáry I.: Királyhalmec ... környéke helynevei. Bp., 1987. 50).

CXLI. [1327 k. > 1414-15 k.]: A leleszi konvent előtt Zombor fia János besenyő (*Johannes Bissenus filius Zombor*) 20 márkáért megvásárolja a Zemplén megyei Gödény birtok (*Geuden in comitatu Zempliniensi*) részét. (Garai Miklós

nádor 1414–15 körül kiadott ítéletlevelében, melynek csak jobb fele maradt meg, így tartalma csak hézagosan ismert. – Dl. 48 271.)

Gödény neve *Gödöny* alakban mint Garány melletti malomhely szerepel. (Cs. I. 348; Lipszky: Rep. I. 212.)

148° *Pecsönyeg* Bereg megyében, Borzsova határában (Sipos Zsigmond: Borzsova monográfiája. Beregszász, 1911. 118); 1784: *Becziniek* uo. a Borsa és Vérke összefolyásától keletre fekvő erdős terület neve (I. kat. felv. Col. XXIX. Sect. 10; Reuter Camillo szíves közlése).

149° *Besenyöd* falu Szabolcs megyében, Levelek mellett, 1214/1550: *villa Beseneud* (VR. 298. §. 179. l.); 1305: *Beseneud* (Z. I. 110); ma a falu mellett *Kis Besenyöd* puszta és *Besenyöd erdő* is van (Cs. I. 511; Mező A.–Németh P.: Szabolcs-Szatmár 34); = BM. 107.

CXLII. 1181/1366/XV: III. Béla a cégényi monostor birtokainak összeírásában Szekeres falu (Szatmár megye) határleírásában keleten „Bozan”-i besenyőket említ: ... *Terminus predii nomine Zekeres incipit cum Bezeny de Bozan* ... (Reg. Arp. n. 133.)

150*° A Szekeres falutól (Cs. I. 486; Maksai F.: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 213) keletre elterülő *Bozan* ~ *Bosan* falu azonosítása bizonytalan; az adat feltehetően kapcsolatban áll a Szekerestől kb. 8 km-re keletre fekvő következő helynévvel: *Besenyő* szántó és kaszáló Ricse határában (Pesty gyűjt. Szatmár megye); és *Besenyő* helynév a szomszédos Gacsály határában északra (Fnt.).

151° *Besenyő* határrész, hajdan erdő Szatmár megyében, Mátészalka határában délkeletre. Csaholy felé. (Pesty gyűjt.; Fnt.)

CXLIII. 1261; István ifjabb király Balkun-Dob földet Szatmár megyében, mely azelőtt besenyők földje (*terra Bissenorum*) volt, Apor comesnek adományozza. (Reg.; Szirmay A.: Szatmár vármegye. Buda, 1810. II. 140; F. VII/3. 41; Reg. Arp. n. 1782.)

152° *Balkun-Dob* megfelel a mai Szatmár megyei *Dob* falunak a *Balkány-patak* (Lipszky: Rep.: *stagnum*) partján (Cs. I. 473; Maksai: i. m. 129); = BM. 108.

Körös-vidék

(Békés, Bihar, Szilágy, Zaránd megye)

CXLIV. 1326. VI. 15/1365/XVIII: I. Károly megerősíti IV. Béla adományát a hajdan besenyők által lakott Nadányegyháza pusztáról Barsa nembeli Ugod és Apaj részére, Pál szolnoki ispán (1245–47) iktatólevele alapján: ... *Bela rex in litteris ... Pauli comitis de Zolnok intellexisset, ut de mandato suo Ugod et Oper [ø: Opey] de genere Borsa statuisset quandam terram vacuum Nadany nomine, que fuisset quondam in comitatu Bekes Bissinorum [ø: que fuisset quondam Bissenorum in comitatu Bekes] sitam, quam ipse Bela rex pro rato habuisset et firmo eundem percepisse, quatenus eos nullus super dictam ecclesiam deberet molestare* ... (Dl. 69 947, 74 575; vö. Vadász Pál: Bíkis-besenyő megye. Túrkeve, 1925. 34–35.)

153° *Nadány* puszta Békés megyében azonos a mai Körösladány faluval (Cs. I. 653; Gy. I. 511); = BM. 109.

154° *Besenyő-tó* Békés megyében Ecseg (ma Ecsegfalva) határleírásában Ványa felé, 1476: *piscinam Bessenyeuwo* ~ *Bessenyeito* (Haan: Békés vármegye II. 93); az Ecseg és Bucsa közti határt ábrázoló 1779. évi térképen *Besenyő tó* uo. a

Ködmönös-laponyag mellett van feltüntetve (OL. József nádor lt. Met. Conv. 15. n. 20). Ködmönös ma Ecségfalva és Dévaványa határán található (Fnt.). Összefügg vele az Ecség, Ványa és Bucsa közti határperben 1799-ben említett *Besnyő* (Győrffy I., MNy. 1920. 53); 1864: *Besnyő* lapályos szántó, hajdan nádas (Pesty gyűjt. Heves megye, Dévaványa); *Besnyő*-t Dévaványa határában É-ra jelöli Balla 1830. évi, OL. Htt. 11. 61. sz. térképe; uo. a *Besnyő-part* és *Besnyő-halom* mellett faluhely van (Rég. Top. VI. 36, 68); = BM. 110–111.

155° *Besnyő-ér* Szolnok megyében, Mezőtúr határában, a várostól déli irányban a békési határ mellett (vö. Pesty gyűjt. Heves megye, Mezőtúr); helyére ld. I: 75 000 térk. 18–XXIII., hol hibás *Besenyi ér* olvasható; = BM. 112.

156° *Besenyődomb* Békés, Bihar megye és a Nagykunság érintkező határán; a Szerep és Bucsa közti határperben Egri János 78 éves ladányi pákász vallotta 1772-ben, hogy apja: *Besenyő domb tetejében ürvén bottyát, rá akasztván kerék kalapját, és annak csekély árnyékában fekvé beszellette, hogy azon a dombon hármas halom lett volna, jól lehet már a békás emberektől szíjjel hányattak* (OL. József nádor lt. Met. Conv. 5. n. 36. Győrffy I. kijegyzése). *Besenyődomb* rétségen halom Szerep határában (Pesty gyűjt. Bihar megye; Fnt.); = BM. 122.

157° *Besenyő* puszta, hajdan falu Bihar megyében, 1291–94: *Beseneu* (MNy. 1926. 301); 1391: *Bessenew* (Bánffy okl. I. 434); később előfordul *Wajda Besenyew* és *Nagybesenyő* néven is (Jakó Zs.: Bihar megye 211). Berekböszörmény határában *Besenyő* helynév őrizi emlékét (Pesty gyűjt., Bihar megye), (Cs. I. 604; Gy. I. 600–01); = BM. 114.

158° *Besenyő* puszta Bihar megyében, Váradtól délnyugatra; kérdésesen vonható ide 1226/1550: *Beseneu* (VR. 341. §. 288. I.); biztosan erre vonatkozik 1273/1382/1477: *terra Beseneu* (ZW. I. 123); tartozéka volt *Besenyőtelek* 1319/XVI: *Besnyő thelek*; 1374/1500 k.: *Beseneu cum terra Resenthelek* [vö. *Besenthelek*] (Gy. I. 600); mindkettő a váradai püspökségé (Bunyitai V.: A váradai püspökség, II. 247–75; Jakó: i. m. 211; Gy. I. 600–01); = BM. 115–16.

159° *Besenyő(tó)* elpusztult falu Bihar és Szatmár megye határán, 1169//1525 k.: *Bessenewtho* (Bp. Egyet. Kt. Cod. Lat. 115, p. 62; F. VII/1. 162) a szentjebbi apátság birtoka Szent László adományából; 1316: *Kysbeseneu* (Károlyi okl. I. 45) Reszege határosa; 1366: *Bessenew* néven Irinnel és Mezőpetrivel határos (uo. 270, ld. még 312); 1411-ben még a szentjebbi apátság birtoka (P. XII/B. 145); 1864: *Nagy-* és *Kisbesenyő* nevű szántók Érdengeleg határában (Pesty gyűjt. Szatmár megye); az I: 75 000 térképen (15–XXVI) hibás *Beseny tag* néven (Gy. I. 600–01); = BM. 117.

160° *Besenyő* határnév Szilágy megye érmelléki részén, Pele határában. (Petri: Szilágy vármegye IV. 231.)

161° *Besenyő* puszta Bihar megyében, Fugyivásárhely határában, 1715. évi összeírás (Stat. Közl. U. F. XII. 1896. 316); = BM. 118.

162° *Besenyő* puszta uo., Izsópallaga és a vele szomszédos Mezőtelki határában, 1720. évi összeírás (i. h. 316–17); = BM. 119–20.

163° *Besenyőtelek* eltűnt helység Bihar megyében, a Berettyó mellett, Kismarja környékén, 1327: *Beseneuteluk ... circa fluvium Berukyo* (Dl. 29 115; Jakó: i. m. 211; Gy. I. 600–01); = BM. Pótlás.

164° *Besenyő-rét* a Bihar megyei Érsemjén határában, a falutól északkeleti irányban, Érmihályfalva felé egy dülő neve (a néhai Sass Kálmán érmihályfalvi esperes, Tökés András értarcsai lelkész és egy semjéni lakos szíves közlése); = Uo.

165° Besenyő-ér Bihar megyében, Bihardiószeg határában Gacsály felé (Nyelvör 1900. 533); az 1 : 75 000 térképen hibás *Beseny ér* alakban (16–XXVI); = BM. 123.

166° Besenyő Zaránd megyében az aradi prépostság birtoka, [1177/1202–3]/XV: *ad villam ... Bessenew, ... villa tavarnicorum que dicitur Bessenew* (Reg. Arp. n. 202; Borsa, LK. 1962. 213–14). Az Árpád-kori Szentkirály faluval keleten, Bárd faluval nyugaton volt határos; a mai Pankota és Kurtakér között feküdt. Azonos Besenye pusztával, mely 1730 k. a borosjenő-pankotai uradalommal együtt Rajnald modenai herceg birtokába került (Jerney: Keleti ut. I. 244–45); = BM. 132.

Maros-vidék

(Csanád, Arad, Temes, Krassó-Szörény megye)

CXLV. 1232: II. Endre visszaadja [Csák nembeli] Miklós comesnek a Béla ifjabb király által elvett egykori várfeleket, köztük a besenyők faluját: ... *meta* [terre] *Bissenorum de castro Cenadiense excepte* ... (Dl. 61 127; ed.: H. I. 12; Reg. Arp. n. 494.)

167** Besenyő falu Csanád megyében 1230-ban *villa Besseneu* néven ismeretes (H. VI. 25). Jára és Egres között feküdt (Gy. I. 848); = BM. 124.

CXLVI. 1332/1572: A csanádi káptalan [Csanád nembeli] Vejtehi Miklóst és Jánost a besenyők piacán (*in foro Byssenorum*) megidézi. (Dl. 322, 33. §; kiv.: Borovszky: Csanád megye II. 54.)

CXLVII. 1332–37: Pápai tizedjegyzék: *De archidiaconatu Chanadyensi ... Nicolaus sacerdos de Ensseuis [o: Bissenis], ... Nicolaus de Byssenis (2 ×) ...* (Vat. I. 147, 156, 158.)

CXLVIII. 1345. XII. 16: A bácsi káptalan előtt [Csanád nembeli] Csanád esztergomi érsek és unokaöccsei tiltakoznak az ellen, hogy Csanád megyei hat öröklött birtokukat Besenyő Gergely [a besenyők ispánja] kérte azzal, hogy azok, mint a régi módon hadakozni tartozó besenyők földjei, a besenyők többi földjéhez csatoltassanak: ... *Blasius Magnus in personis ... Chanadini ... archiepiscopi Strigoniensis ... per modum protestationis nobis significare curavit, quod ... possessiones infranominate, videlicet Veresdub, Kocha, Demeuar, Kengelus, Sulumus, Keralyfaya vocate in comitatu Chenadiensi existentes, ... Gregorius Byssenus filius Johannis ... a ... Lodovico ... rege ... nomine terrarum Byssenorum ad terras Byssenorum antiquo more exercituare debentium recaptivare et ad alias terras Byssenorum applicare postulavit* ... (Dl. 29 138; A. IV. 554.)

CXLIX. 1369. VIII. 4/1414. I. 15: I. Lajos király a besenyői nemesek (*Johannes filius Thome et Petrus filius D[ominici de] Beseneu, suis et proximorum suorum de eadem in personis*) kérésére megtiltja a csanádi káptalannak, hogy a besenyői nemeseket (*nobiles de Beseneu*) nemesi címük (*tituli nobilitatis*) sérelmére, tized fizetésére kényszerítse, mivel az ország szokásai szerint a jobbágyokkal rendelkező nemesek tizedet fizetni nem tartoznak (*nobiles regni nostri, iobagiones habentes, decimas non debere solvere de consuetudine regni nostri perhibentur*), hanem ha tizedet akar, hajtsa be a besenyők jobbágyain, mint az általában véve szokásos. (Esztergomi prim. lt. U. 181. = Df. 279 049; kiv.: Borovszky: i. m. II. 55.)

CL. 1369. VIII. 7/ 1390. VII. 21: I. Lajos a besenyői nemes besenyőket több Csanád megyei birtokukra nézve, melyeket Károly király adományozott nekik,

királyi pártfogás alá veszi, s kivéve őket a nádor, az országbíró és Csanád megye hatósága alól, ügyeiket egyenesen a király törvényszéke elé utasítja: ... *fideles nostrí Bissení, nobiles de Bessenew, in possessionibus Saap, Domewar, Weresdob, Kocha, Tompawalkan, Hegeswalkan et Vegwalkan vocatis, iuxta Harangoth in comitatu Chanadiensi habitis et existentibus, per ... Karolum regem ... ipsis perpetuo collatis, ... promittimus ... protegere, conservare, tueri et per omnia expedire. ... Si qui ... questiones moverint adversus eosdem, ... extunc tales ad nostram regiam presentiam transmissatis ...* (1390-i átirata Szlovák áll. lt., Zichy vedródi lt., Dobsa lt. = Df. 282 545; 1495-i átiratból Gyárfás: Jász-kunok tört. III. 504–05.)

CLI. 1390. VII. 21: Zsigmond király a nagybesenyői besenyők (*Paulus filius Jacobi et Johannes filius Beke fideles nostrí Bissení nobiles de NaghBessenew, suis ac universorum nobilium nostrorum de eadem NaghBessenew in personis*) kérésére átírja és megerősíti I. Lajos fenti kiváltságlevelét. (Hiányos eredetije: Szlovák áll. lt. i. h. = Df. 282 545; ed.: Jerney: Keleti ut. I. 238–39.)

CLII. 1392. II. 7: A budai káptalannal a nagybesenyői nemes besenyők (*Paulus filius Jacobi ac Benedictus filius Johannis et Gregorius filius Petri, Bessení nobiles de Nagh Bessenew, suis ac universorum aliorum Bessenorum nobilium de eadem Nagh Bessenew in personis*) átíratják Zsigmond király fenti megerősítő levelét. (Jerney: i. m. 239–40.)

CLIII. 1405: Zsigmond király a nagybesenyői nemes besenyők kérésére (*Benedictus filius Anthonii et Thomas filius Johannis ac Blasius filius Jacobi necnon Petrus filius Nicolai fideles nostrí Bessení nobiles de Nagh Bessenew, suis ac universorum aliorum nobilium Bessenorum nostrorum de eadem Nagh Bessenew in personis*) átírja I. Lajos és a budai káptalan fenti okleveleit. (Uo. 240–41.)

CLIV. 1409: Rozgonyi Simon előtt meg nem jelent Csanád megyei pereskedők lajstroma: ... *nobilis domina Ilka vocata, consors Johannis filii Benedicti de Bessenew, ... ítem [- - - - -] Bissenus de Besenew ...* (Df. 26 019; kiv.: Zs. II/2. 7246. sz.)

CLV. 1414. I. 15: Zsigmond király a besenyői nemesek (*nobiles de Bessenew comitatus Chanadiensis*) részére átírja a besenyők 1369. VIII. 4-i kiváltságlevelét, miután a csanádi káptalan 1413-ban újra megkísérelte a tized behajtását rajtuk, de a pert elvesztette. (Esztergomi prim. lt. U. 181. = Df. 279 049; kiv.: Borovszky: i. m. II. 55.)

CLVI. 1495. XI. 15: II. Ulászló király a nagybesenyői besenyők (*Thomas Litteratus, Petrus Bakó, Jacobus Rowazdy, Gregorius Feyer de Nagh Bessenew*) kérésére átírja I. Lajos és Zsigmond király kiváltságlevelét. (Jerney: i. m. I. 241–43.)

168* *Besenyő*, más néven *Nagybesenyő* helység régen Csanád, utóbb Torontál megyében. Itt őrizték a besenyők Magyarországon legtovább népi különállásukat. Úgy látszik, utóbb *Bottalütő Besenyőnek* is nevezték. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyvében szerepel 1502-ben *Benedictus de Bothalnezhebesene* nevű tanuló (Schrauf K.: Magyarországi tanulók külföldön IV. 155). A név elírás *Bothaluethebesene* helyett, ugyanis 1632-ben és 1633-ban Telegdi János kalocsai érsek rokona *Stephanus Besseniej de Bottal úteo Besenie* és *Stephanus Besseniej de Bottal cõtü Besseniej* (Jakubovich, MNy. 1921. 120). A Nagybesenyővel való azonosítás mellett szól, hogy ez az egyetlen Besenyő nevű helység, ahol régi módon harcoló (*antiquo more exercituare debentes*) besenyők éltek, akik kiváltságukat a középkor végéig megújították. A név művelődéstörténeti magyarázatát ld. Jaku-

bovich, i. h. Azonos a Harangod, mai Aranka-patak melletti Óbesenyő (*Beszenova*) helységgel Makótól délre (Cs. I. 694 hibásan; Borovszky: i. m. II. 54–59; Milleker B.: Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1915. 163; Gy. I. 877); = BM. 125.

169^x *Valkány* falu a régi Tompa-, Hegyes- és Végvalkány helyén, uo. Óbesenyőtől délnyugatra fekszik (Cs. I. 706; Borovszky: i. m. II. 616; Gy. I. 875–76); = BM. 126.

170^x *Veresdob* az előbbiekkal együtt szerepel 1345. és 1369. évben; az előbbiek mellett fekehetett (Cs. I. 706; Borovszky: i. m. II. 624; Gy. I. 877); = BM. 127.

171^x *Kocsa* a fentiekkel együtt fordul elő; valószínűleg azonos az 1256-i oklevélben említett *Kocsegházzal* és a Besenyőtől nyugatra fekvő *Kocsóhát* pusztával (Borovszky: i. m. II. 302; Gy. I. 861); = BM. 128.

172–175^x Demevár, Sulymos (*Sulumus*), Kengyeles (*Kengelus*), Királyfája (*Keralfaya*) és Sáp (*Saap*) falvak helye közelebről nem ismert; Besenyőtől délre és nyugatra kereshetők (Borovszky: i. művének térképe nem megbízható; vö. még Gy. I. 849); = BM. 129.

176^x *Besenyő* Temes megyei helység Temesvártól északnyugatra, 1332: *Beseneu* (Cs. II. 27), újabb neve *Újbesenyő* ~ *Beszenova Nouă*, ill. *Dudești Noi* (annak, hogy Mosnicát valaha *Besenyő*nek hívták volna, mint Lipszky: Rep.-ben áll, nincs nyoma; vö. Suciu I. 212, 409); = BM. 130.

177^x *Besenyő* aradi várföld, 1213: *Ioubagiones Orodensis castrī ... impetierunt Geruasium de genere Chenad pro terra castrī nomine Beseneu ...* (VR. 158, § 176. l.) Arad megyében fekehetett; helye ismeretlen (Gy. I. 173); = BM. 131.

178^x *Pecsineska* a középkori Temes megyében, 1540: *Pechenezka* (Pesty: Szörény II. 439–40; Suciu II. 32; újabb neve *Csernabesenyő* ~ *Pecenışca* Krassó-Szörény megyében; vö. Lükő G., Ethn. 1935. 91); = BM. 133.

179^x *Pecsiniağa* helynév Mörül határában (Pesty: Szörény II. 7); *Valea Peceneaga* a régi Krassó-Szörény megyében, a Karánsebes felől, a Bisztra patak völgyéből a Déli-Kárpátok felé vezető völgy neve Mörül (Almafa) község határának délkeleti végén (I : 75 000 térk. 24–XXVII); = BM. 144?

180^x *Székás* Krassó megyében, melyet I. Lajos király 1357-ben Besenyő János mester érsomlyói (verseci) várnagynak adott; újabb neve: *Krassószékás* ~ *Secayeni*. (Cs. II. 107; Gy. III. 495.)

Erdély

CLVII. 1224/1317. V. 25: II. Endre az erdélyi német vendégek szabadságait megállapítja azzal, hogy egy nép legyen [Szász-] Várostól Barótig, a [szász-]sebesi székelyek földjét és Daróc földet is beleértve; csak a szebeni comes joghatósága alá tartozzanak, továbbá nekik adja az oláhok és besenyők erdeit és vizeit az oláhokkal és besenyőkkel közös használatra: ... *hospites nostrī Theuthonici Ultra-silvani uniuersī ... conquerentes ...; eis reddidimus libertatem, ita tamen quod uniuersus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sūt populus et sub uno iudice censeantur ...; siluam Blacorū et Bissenorū cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus ...* (Zimmermann-Werner I. 34–35; Reg. Arp. n. 413.)

CLVIII. 1250. VI. 23/XVII: IV. Béla megújítja azon adományt Szolona (Slanje) Varasd megyei földről, amelyet apja, II. Endre tett [Türje nembeli] Gece fia Joachim szebeni ispán (*Iwachino comiti Scibiniensi ... filio comitis Beche [Geche]*) részére, aki az Aszen Boril bolgár cár (1207–18) segítségére küldött hadjáratban szász, oláh, székely és besenyő segédszerepekkel (*associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis*) harcolt. (XVII. századi másolata Dl. 36 224; ed.: Reg. Arp. n. 926; reg.: Barabás S.: Székely oklevéltár. Bp., 1934. 3–4; Doc. Val. 22–24; Györffy, TSz. 1964. 5.) A hadjárat 1210-ben zajlott le; a szebeni ispán nyilván a Nagyszeben körül lakó népelemeket vezette, szebeni szászokat, (szász-)sebesi székelyeket, Talmács vidéki besenyőket és Lator (Lotru)-völgyi vagy fogarásföldi oláhokat (vö. Karácsonyi, Száz. 1912. 292–94).

181*^o *Besineul* hegy a Szebeni-havasokban (1 : 75 000 térk. 23–XXX). A szebeni szászok által elnyert „erdő” a Szebeni-havasokkal azonos, mely nagyrészt utóbb is birtokukban volt. Ennek nyugati és déli lejtőin laktak „blakok”, keleti lejtőin, Talmács körül pedig besenyők, akik a szebeni ispán seregében harcoltak = BM. 143; 134 tévesen (a rákosi és lázárfalvi besenyőket említő oklevelek Kemény József hamisítványai).

CLIX. 1548: a) Ödönffy László görgényi várnagy, székely alispán elrendeli, hogy tartsanak Torjavásárhelyen (Kézdivásárhelyt) tanúvallomást az iránt, hogy a Jenő nem [Bessenyő ágát] illető lófősegi tisztség Szép Péter márkosfalvi örökségéhez tartozik-e, vagy Domokos Mihály csernátóni jóságához: ... *officium primipulatus generis Jenew...* (Az eredeti *genus Jenew* kifejezéseket egy kéz kitörölte, s ehelyett *genus Bessenyew*-et írt. Valójában ez a Jenő nemnek egy ága, ld. a következőt.) (Székely okl. III. 288–89.) b) Ugyanő igazolja, hogy márkosfalvi Török Mátyás neje az alcsernátóni Domokos Mihály elleni pörtől eláll a Besenyő ág lófőségét illetően: ... *primipulatus ad ramum Bessenijew ag pertinentis* ... (Uo. III. 294.)

182° A székely Jenő nem *Besenyő ága*, úgy látszik, a régi Kézdi-szék nyugati oldalán, Csernátón és Márkosfalva vidékén volt birtokos, és neve feltehetőleg kapcsolatban áll a nem messze délnyugatra fekvő *Besenyő* helység nevével (A székely nemekre és ágakra ld. Németh Gy., Száz. 1935. 144 skk.; Györffy, Száz. 1958. 83–85 és fentebb, 71. l.); = BM. 137.

183° *Besenyő* helység a régi Kézdi-székben, Háromszék megyében, a *Besenyő patak* partján. 1332–37: *sac. de Besenczsed ~ Besenzd* (Vat. I/1. 106, 134); 1484: *in Besenyw* (Székely okl. I. 253); 1514: *de Bezenew* (uo. III. 184) (vö. még Orbán B.: A Székelyföld III: 182–84; a patakra uo. 180); = BM. 138.

184° *Besenyő-patak* a régi Szepsi-székben Nagybacónnál folyik az Uzonkába s ezzel együtt a Baróti patakba (1 : 75 000 térk. 21–XXXIII; vö. Orbán: i. m. I. 219, III. 3); = BM. 135.

185° *Besenyőfalva* 1455: *Siculi de Bezenijofalwa* alakban (Székely okl. I. 169); az egykori Udvarhely megyei Firtosváralja község régi neve (Ferenczy S.: Firtosváralja ősbibb neve Besenyőfalva. Erdélyi Múzeum, Ú. F. IX. [1938]. 222–23.) = BM. 139.

186° *Besenyő bükk* 1802: erdő a Székelyföld Maros-széki részén, a Kis-Küküllő és Nyárad közén fekvő Szővérd határában (Magyar Népryelv IV. 1942. 421). Valószínűleg a Jenő nem Besenyő ága birtoklásának emléke, noha a XVI. századi Maros-széki nem- és ágnevek ezt nem ismerik, de van a Jenő nemnek Új ága (Székely okl. II. 78–81).

187° *Besenyő* falu Küküllő megyében (1349: *Beseneu* A. V. 297–98), újabb néven *Búzásbesenyő* ~ *Bişineu*, majd *Valea Izvorului*, Kerelő mellett, a *Besenyő-patak* partján, a *Besenyő-hegy* alatt (1 : 75 000 térk. 20–XXXI), (vö. Orbán: i. m. V. 31, 37; Cs. V. 869–70; Gy. III. 584); = BM. 140.

188° *Besenyő* falu Alsó-Fehér megyében (1509: *Bezenew* Suciú II. 113; 1620: *Oláhbesenyő* Székely okl. IV. 206), a Székás patak partján, újabban *Székásbesenyő* ~ *Secaşel* néven (Suciú i. h.); = BM. 142.

189° *Besenyő* falu Beszterce-vidék, ill. Beszterce-Naszód megye területén; német neve *Heidendorf* (latin fordítással 1332–37: *villa Paganika* ~ *villa Paganica* Vat. 1/1. 57, 104, 118, 129); 1430: *Hayhdarff* (Schrauf K.: i. m. II. 257); 1432: *in monte Besenew alias Heidendorff* (Zimmermann–Werner–Gündisch IV. 478). *Besenyő*, románul *Beşineu*, újabban *Viişoara* Besztercéhez csatolva (Gy. I. 557); = BM. 141.

190° *Besenyet* középkori határnév Kolozs megyében, Szomordok 1315/1418. évi határleírásában: *Bechenyt* [a XV. században *Bechenyeth*-re javítva] Teleki I. 35; 1427: *Bechnyet* uo. 498. (Cs. V. 415; Gy. III. 375.)

Milyen eredményeket szűrhetünk le a fenti adattárból?

Régebben elterjedt az a nézet, hogy ahol *Besenyő* helynevet találunk, ott az Árpád-korban besenyő lakosság élt. Konkrét példák arra mutatnak, hogy a *Besenyő* elnevezésű helyek, főként ahol határrész nevéből van szó, sok esetben besenyő származású vagy *Besenyő* ragadványnevet viselő birtokosok tulajdonai voltak. Megmutatkozik ez a Dunántúlon ugyanúgy, mint a Felvidéken (ld. pl. 15, 23, 34, 38, 42, 128–130, 147).

Besenyő lakosságot elsősorban a korai *Besenyő* nevű falvakban kereshetünk, de ott is nyitott kérdés, hogy a besenyők a falu lakosságának mekkora hányadát tették ki. Egy esetben rendelkezünk *Besenyő* nevű falu lakóinak név szerinti felsorolásával és határának leírásával: 1211-ben a tihanyi apátság Bodrog megyei Besenyő falujában 14 jobbágy, 22 lovász, 11 szekeres, 10 halász és 24 szántó szolgáló nevét sorolják fel, de ezek között egyetlen jellegzetesen török nevet sem találunk, ugyanúgy, mint ahogy a határleírás közel 10 határneve is jobbára magyar (P. X. 509–10). Igaz, hogy e hely története 1079-től követhető; Aranyán-Apáti volt a falu első neve, és valószínű, hogy *Besenyő* Aranyánnak csak ikertelepülése volt, s 1211. évi nevének ez adta. Aranyánnak volt nemesek által lakott része is, és ezek között egy birtokos *Uturbur* török nevet viselt (1340: Gy. I. 707); e névben ugyanaz a képző rejlik, mint a besenyő *Kocsobur* és *Inabur* személynévben.

E példa láttán valószínűbb, hogy a besenyők beköltözésük után nem kerültek a felszabad rab cselédek (udvarnokok, szántók, halászok, szőlősök stb.) sorába, hanem zömük a társadalom fegyveres-lovas középrétegében helyezkedett el, amint ez a több esetben mutatkozó tárnoki és csözi beosztásuk alapján igazolható. A százdi apátság három falujában számszerűen is megfogható az 1067 körüli állapot; a 104 rab cseléd rétege felett 30 lovas helyezkedett el, közülük 10 volt besenyő, s ezekről Szihalmón két határnév is tanúskodik, latinra fordított *puteus Bissenorum* és *sepultura Bissenorum* formában.

Ezek láttán valószínű, hogy a *Besenyő* falunév nem jelenti azt, hogy a falu

össztlakossága besenyő volt, hanem egy olyan, többségében felszabad köznépi falura utal, amelynek kisebb számarányú lovas-fegyveres rétegét besenyők alkották. Szerkezetében tehát az összetétel hasonlít a magyar törzsnévvvel nevezett falvakéhoz, amelyeket a lakosság 1/3 – 1/4 részét kitevő harcos jobbágyok törzsi tudata és megkülönböztetése után neveztek el. De egyezik ez a székely nem- és ágnevek szerepével is. Ma már tudjuk, hogy a székely nem- és ágnevek nem a közszékelyek, hanem az *ágszáz*nak is nevezett lófők neveit és ágait jelölték, és e rétegben található *Jenő*, *Kürt* és *Besenyő* ágnevek a középréteg vegyes etnikai eredetére mutatnak.

Besenyők emellett bekerültek a főurak rétegébe is. A Taksony fejedelem korában bevándorolt Tonuzoba besenyő vezér fiától, Urkundtól, Géza fejedelem kortársától ered a Szent István kori ős, Tomaj nemzetsége. Szállásbirtokuk a Tisza-parti Abád környéke lett, itt azonban besenyő lakosságot, török hely- és személynéveket nem találunk, csupán *Tomaj* falut, melynek egyik részét nevezte a szomszédság *Besenyőnek*, utóbb, pusztásodása után *Besenyőteleknek* (ld. 134°). Nyilvánvaló, hogy Tonuzobát e helyen magyar köznép urává tették. Néhány besenyő eredetű és *Besenyő* családnévet viselő nemes család az Anjouk korában emelkedett a nagybirtokosság alsó rétegébe.

Ami a besenyők területi megoszlását illeti, úgy látszik, hogy az államszervezéskor tudatosan széttelepítették őket, úgy, hogy minden megyébe jutott belőlük. Van néhány Árpád-kori megye, ahol nem ismerünk *Besenyő* falut; ennek oka az lehet, hogy nem népiségüket jelző faluban laktak (mint pl. Árpáson vagy Padányban), de néhány ilyen megyében (mint pl. Bács, Nógrád, Szeben) a *Tolmács* ~ *Talmács* falunév rejtheti őket. Noha két *Talmács*ról valószínűsíthető, hogy besenyők laktak benne (bizonyára annak a *Talmács* besenyő törzsnek a népe, amely kiszakadt a besenyők közül, és Magyarországra költözött), számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy egy-két esetben a magyar *tolmács* közszó, vagy ez mint személynév vált helynévvé.

A legnagyobb besenyő településlánc a Fejér és Tolna megyei Sárvíz bal partján húzódott, Abától le Kajdacsig. Ennek a letelepítését a X. század harmadik harmadára teszem, és a trónkövetelő Koppány Somogyországának körülzárásával magyarázom. Noha itt besenyő köznép is feltehető, a XIII. századtól elinduló forrásaink főként a „besenyő szabadság”-gal rendelkező rétegről szólnak, mely 1352-ben beolvadt az országos nemességbe. Mindamellett megfigyelhető, hogy e tájon közrendű besenyők mint jobbágyok a szomszédos egyházi birtokon is éltek, mint ahogy Besenyő családnévű jobbágyok a XV. században a Tisza-vidéken is előfordulnak, pl. 1426: *Thomam Besenew ... Anthonium Besenew* a Csongrád megyei Szentgyörgyön (Dl. 35 946).

A történeti köztudat Nyugat-Magyarországon, Moson, Sopron és Vas megyében tart számon besenyők által sűrűn lakott vidékeket. Mint Kniezsa István kimutatta, e feltevések megalapozatlanok.

A forrásszerűen igazolt besenyő telephelyek legsűrűbben a kiterjedt sárrétek peremén mutatkoznak, ami kapcsolatban állhat a besenyők nagyállattenyésztő voltaival. Téli szállásaik megválasztásában a víz közelségének szerepe lehetett. Hogy nyaranta állataikkal felvonultak-e erdős hegyek völgyeibe, az feltehető,

sőt valószínű, de a helynévanyagban konkrétan alig fogható meg. A hegyvidéki *Besenyő* helyek zöméről azt tartjuk, hogy azok gyeptűörök települései; ez általában indokolt feltevés, zsákutcába vezető völgyek esetében azonban vitatható (ld. pl. 141, 145, 179).

A szabad besenyők téli-nyári szállásváltásának a kérdése ugyanúgy megoldatlan, mint a magyar harcos középrétegé. A fő kérdés, hogy ezek mennyiben követték főnökeiket nyári legelőre kísérő katonák módján, és mennyiben legeltették állataikat a téli szállás környékén lévő legelőkön, rétségeken, hasonlóan a köznép félnomád életmódjához.

Az az életmódbeli különbség, ami a X–XI. századi magyarok és a közéjük települt besenyők között fennállt, a XII. században bizonyára elenyészett. A besenyők beleolvadtak a magyar társadalom azon rétegeibe és csoportjaiba, amelyekbe az államszervezés ideje tájt kerültek: nagyjából a királyi udvar népei közé, tehát a nádorispán hatósága alá, mint 1224. évi szabadságlevelük az árpásiakról elárulja, ezenkívül lovas szolgálatuk révén bizonyára a főlovász és a csöszök (hírvivők) ispánja alá. Egyes vidékeken bekerültek a várszervezetbe is (pl. Arad és Csanád megyében), némely határvármegyében, amilyen Sopron és Moson, pedig a határispán (*comes confiniorum*, *marchio*) fennhatósága alá.

Ami a „besenyő szabadság”-ot illeti, ez lényegében azt jelentette, hogy olyan lovas és ezzel kapcsolatos szekeres vagy őri szolgálatot láttak el, ami fegyverviselésre is jogosította őket, és képessé tette hadba vonulásra. Ez mentette meg őket a felszabad szolgáló népek és a rab eselések közé való süllyedéstől. Ez a szabadság nagyjából egyezett a közszekelyek szabadságával, akikkel egy sorban harcoltak 1116-ban és 1124-ben a magyar sereg elővédjeként.

A besenyők török nyelvüket valószínűleg a népeket összekavaró tatárjárás évszázadáig őrizték; zömmel a XIII. század folyamán hagyták el a török személyneveket, és lett általános a keresztény nevek használata.

Népi öntudatuk megtartásához vagy inkább felélesztéséhez hozzájárult, hogy a beköltöző, velük nyelvileg is rokon kunok saját vezéreik, majd a kun vezérekkel rokonságban álló egy-egy főméltóság, végül a nádor bíráskodása alá kerültek, úgy, amint ez a besenyők egy korai csoportjáról kimutatható (1224).

A szabad besenyők legnépesebb, sárvidéki csoportjának sikerült elérnie az Anjouk alatt, hogy ispánságot alkothattak (1321), és a kunok bírása, a nádor lett az ő bírójuk is (1324), majd a Károly királynak és Nagy Lajosnak személyes szolgálatokat tevő Zsadányi Besenyő János fia Gergely személyében vérükből való főbírókaptak (1346–52). A besenyő öntudat XIV. századi feléledésére jellemző, hogy a bihari (Vajda-)Besenyő melletti Tobolról származó Ilarus fiai, Marcell és Jakab besenyő tárnokok 1268-tól két nemzedéken át csak mint nemesek szerepeltek, de utódaik a XIV. század közepétől ismét „besenyőnek” vallották megukat.

A besenyő tudatot legtovább a Csanád megyei „bottal ütő besenyők” nemesi csoportja őrizte; kiváltságait 1495-ben újították meg utoljára; alighanem láttukon jellemezte Bonfini őket azzal, hogy mindegyikük zászlót hord magával, nyírják szakállukat, hosszúra növesztik bajszukat, lósörényes süvegük van, a perzsák módján bő selyemköpenyt viselnek, és odavannak a gyors lovakért.

A BESENYŐK NYELVE

Egy eltűnt nép nyelvéről a következő források nyújthatnak felvilágosítást: *a)* egykorú írók megjegyzései az illető nyelv hovartartozására vonatkozóan; *b)* összefüggő szövegmaradványok; *c)* glosszák; *d)* személynevek; *e)* szomszédos népek nyelvébe került jövevényszavak; *f)* földrajzi nevek az illető nép egykori lakhelyén.

Mindezek közül a legnagyobb értékűek az összefüggő szövegek. Teljes bizonyossággal besenyő nyelven írott szövegek eddig nem kerültek elő. Németh Gyula besenyőnek tartotta a nagyszentmiklósi kincs feliratait¹; a görög betűkkel írt szöveg valóban török nyelvű, de a kincs besenyő eredetére felhozott érvek a kutatókat nem győzték meg.²

Nem foglalkozunk a *besenyő* népnévvel, melynek magyarázati kísérletei³ történetileg nem értékesíthetők, valamint más nyelvekben található besenyő eredetű jövevényszavakkal sem, ugyanis biztosan nem állapítható meg, hogy egy „kipicsaki típusú” török jövevényszó melyik nomád törzs nyelvéből ered. Ligeti a *csösz* szavunkat sorolja ide,⁴ amit hazai besenyők „csösz” szolgálata valószínűsíteni látszik, de nem zárható ki korábbi, „kazár kori” eredete sem.

A) Egykorú írók megjegyzései

A besenyők nyelvére vonatkozólag három régi írónál találunk megjegyzést.

I. Mahmúd al-Kásgari „*Diwān luyāt at Turk*” című művében (1077) a Noétól származtatott 20 türk törzs között első helyen említi a besenyőket mint a rómaiakhoz (bizánciakhoz) legközelebb eső törzset.⁵ A továbbiakban felsorolja

¹ A nagyszentmiklósi kincs feliratai. M. Nyelvtud. Társ. kiadv. 30. sz. Bp., 1932.

² László Gy. – Rácz I.: A nagyszentmiklósi kincs. Bp., 1977; Bóna L.: Magyarország története tíz kötetben. Szerk.: Pach Zs. P. Bp., 1984. 1/2. 1600.

³ EtSz. I. 379. és itt irodalom; Gombocz, MNY. 1915. 282; Túrán 1918. 209; Bang, Túrán 1918. 436; vö. TESz. I. 288.

⁴ Török képes. 255.

⁵ Brockelmann fordítása szerint (KCsA. I. 36): „Der den Rhomäern nächste Stamm sind die Pāčānāg, dann Qjčāq, dann Ouz, dann Jāmāk, Bašjirt” etc. Brockelmann *Pāčānāg*nek olvassa, de Kásgari adata (*Diwān*, I. 27 utolsó sor; 30, 14; II. 56, 15 stb.) *Bāčānāg*nek is olvasható, ami valószínűbb.

az egyes törzsek nyelvét. Ezek szerint pl. a kirgizek, kipcsakok, oguzok stb. tiszta török nyelven beszélnek, közel áll hozzájuk a jemekek és a baskirok nyelve. A bulgar, szuvar és a rómaiak közelében lakó besenyő nép nyelve is török, mindezek azonban egyformán romlottak.⁶

Ha a bulgar és szuvar⁷ nyelv alatt bolgár-törököt kell értenünk, ez azt jelentené, hogy a besenyők nyelve hasonló csuvasos sajátosságokat mutatna fel, mint a bolgár-török, ez azonban a besenyő nevekre és szavakra általában nem áll; egyetlen rotacizmust feltüntető szó, a *boro* ~ köztörök *boz* 'szürke' kivételével. Ez lehet bolgár-török jövevényszó a besenyőben, de nincs kizárva, hogy a besenyők „tarka lovú” összetevőiben csuvasos nyelvűek is voltak.

2. Idrisi szicíliai arab geográfus szerint (1150 körül) a besenyők nyelve eltér a rúzok és a bašdzirtok nyelvétől.⁸ Idrisi idevonatkozó értesüléseit régebbi írók műveiből merítette; adatának nincs komoly értéke.

3. Anna Komnéné „Alexius” című művében (1148) megjegyzi, hogy a szkíták (ti. besenyők) és kománok ugyanazt a nyelvet beszélik.⁹ Tekintve, hogy a komán-kunok nyelve a Codex Cumanicus anyagából pontosan ismeretes, következnék, hogy a besenyők is ugyanazt a kipcsaki török nyelvet beszélték. Mivel azonban Anna Komnéné megjegyzésének filológiai értéke kérdéses, az „egynyelvűség” kifejezés takarhat kölcsönösen megérthető, de nyelvjárásilag eltérő török dialektusokat, lehet azonban egyazon nyelvjárás kifejezője is.

B) Glossza

A besenyő nyelvmaradványok közt egy szót találunk, amelynek jelentése meg van adva, amelynek tehát glosszaértéke van.¹⁰

A „De administrando imperio” 37. fejezetének utolsó szakasza lefordítva a következőképpen hangzik: „Tudnivaló, hogy a besenyőket kangarnak (Κάγγαρο) is nevezik, de nem mindet, hanem csak három tartomány népét: a Ἰαβδιητι-τ, Κουαρτζιτζουο-τ és Χαβουξιγγυλά-τ, mert ezek a többinél bátrabbak és nemesebbek.”¹¹ Mert ezt jelenti a kangar (Κάγγαρο) elnevezés.”¹²

⁶ KCSA. I. 38: „Die Sprache der Bulgar, Suvar und Pācānāg in der Nähe der Rhomäer ist türkisch, aber in ein- und derselben Weise verstümmelt”.

⁷ „Szuvar” alatt a volgai bolgárok egyik törzsét kell értenünk. KSz. XVIII. 31. 4. jegyz.; *Zeki Validi Togan*: Ibn Faḍlān's Reisebericht. Leipzig, 1939. 74–75.

⁸ *Jaubert, A.*: Géographie d'Édrisi II. Paris, 1840. 457.

⁹ CB. I. 404, 15; ed. *B. Leib*. II. 142; vö. *Moravcsik*: BT. I.² 221.

¹⁰ A Skylitzes–Kedrenosnál (CB; 558) található κόμμεντον glossza nem tekinthető besenyő szónak. (*Moravcsik*: BT. II.² 163.)

¹¹ ἀνδραγαθότεροι καὶ εὐγενέστεροι (*Moravcsik Gy.*: Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp., 1950. [röviden: BK.] 170; görög szövegkiadása azonos a *Jenkins* angol fordításával kiadott DAI. szövegével).

¹² Uo. 170–71.

Káγγα (6) BK. 170; vö. BT. II.² 145.

~ középtörök *qnyr* 'sheel, schielend' (sanda, sandán) (Kāšy. – Brock.); csagatáj *qnyr* 'halsstarrig, entschlossen, tapfer' (nyakas, eltökélt, bátor) (Zenker: Šeiḫ Süleimān, ed. Stambul 250); komán *kingir* 'crum' (CC. faksz. 58^y); toboli, karaima, krími *qnyr*, *qnyr* 'schief, krumm, gebogen, eigensinnig, tapfer; verkommen' (ferde, görbe, hajlott, makacs, bátor; elsatnyulni) (Radloff: Wb.; Kowalski: Kar. Texte 229).

~ ? Hn.: *Kingert* (1360: *Kyngert*) helység a régi Csanád megyében Temerkény mellett (Cs. I. 698), mely szn.-ből eredhet.

Ir.: Először Vámbéry vetette össze egy „kirgiz *kangir* = serény, kóborló, vitéz” (?) szóval; pontos csagatáj megfelelőjét ld. Németh Gy. KCsA. II. 279–80; itt és BT. II.² 145 irodalom.

A név Konstantin által adott értelmezése lehet helyes, de az is meglehet, hogy ő egy török népetimológiát közvetített, és ennek nyomán azonosította a nevet a török 'bátor' jelentésű szóval, s valójában egy hasonló alakú, ismeretlen eredetű népnév rejlik mögötte. Marquart „Über das Volkstum der Komanen” (1914) c. művében többször felvetette, hogy a besenyő *Káγγα* név előzménye az orchoni feliratokban említett *Kängäräs* népnév lehet, amellyel 720 táján egy Nyugat-Szibériában élt népet jelöltek (vö. Malov: Pamjatniki 41, 393). A névmagyarázat egy mongol -s többessel ellátott alak átvételének feltevésével komolyan számba vehető.

C) Törzsnévek

A következőkben először azokat a forráscsoportokat tekintjük át, melyekben besenyő törzsnévek fordulnak elő. Ennek befejeztével rátérünk az egyes törzsnévek nyelvészeti és művelődéstörténeti vonatkozásainak vizsgálatára.

I. *Konstantinos Porphyrogenetos* „De administrando imperio” c. (948 és 952 között készült) művének 37. fejezetében a besenyők 8 törzsének nevét három ízben sorolja fel. Az első két felsorolás [A és B] a törzsnéveket rövid formájukban adja. Ez a rész magyar fordításban a következőképpen hangzik: [A] „Tudnivaló, hogy egész Besenyőország nyolc tartományra oszlik, s ugyanannyi nagy fejedelme van. A tartományok a következők: az első tartomány neve Erdim, a másodiké Csúr, a harmadiké Jula, a negyediké Külbej, az ötödiké Karabaj, a hatodiké Talmács, a hetediké Kapan, a nyolcadiké Csaban. [B] Abban az időben pedig, amikor a besenyőket tulajdon földjükről kiűzték, fejedelmeik voltak: Erdim tartományban Bajcsa, Csúrban Küel, Julában Korkutaj, Külbejben Ipa,¹³ Karabajban Kaidum, Talmács tartományban Koszta, Kapanban Jazi, Csaban tartományban pedig Bota. Ezek halála után az uralmat unokatestvéreik vették át. Ugyanis náluk az a törvény és régi szabály volt érvényben, hogy nem áll hatalmukban méltóságukat fiaikra és testvéreikre átszármaztatni, hanem az is éppen elég, ha azok, akik azokat viselik, életük fogytáig uralkodnak, haláluk után pedig vagy unokatestvérüket vagy unokatestvéreik fiait teszik meg

¹³ Moravcsiknál: *Ipaon*.

azzá, nehogy a méltóság kizárólag a nemzetség egyik ágán szálljon tovább, hanem az oldalágiak is örököljék és elnyerjék a tisztséget; idegen nemzetségből azonban nem csúszik be senki és nem lesz fejedelem. A nyolc tartomány negyven részre oszlik, és vannak kisebb fejedelmeik is.” (BK. 167.)

A harmadik felsorolás a törzsneveket hosszabb alakjukban adja: [C] „Tudnivaló, hogy a besenyők négy törzse, azaz Küerescicsúr tartomány, Szurukülbej tartomány, Borutalmács tartomány és Bulacsaban tartomány a Dnyeper folyón túl fekszik a keletibb és északibb részek felé s Úzia, Kazária, Alánia, Cherszón és a többi klíma-vidék felé néz. A többi négy törzs a Dnyeper folyón innen fekszik a nyugatibb és északibb részek felé, azaz Jazikapan tartomány Bulgária közelében van, alsó Jula tartomány Turкия közelében van, Karabaj tartomány Oroszország közelében van, Javdierdim tartomány pedig Oroszország földjének adóköteles területeinél ...” (BK. 169.)

Ezek közül hármat még egyszer említ hosszabb alakban: [D] „Tudnivaló, hogy a besenyőket kangarnak is nevezik, de nem mindet, hanem csak három tartomány népét, Javdierdimét, Küerescicsúrét és Kavuksinjuláét, mint akik a többieknél vitézebbek és nemesebbek; mert ezt jelenti a kangar elnevezés.” (BK. 171.)

Látszólag a rövidebb, egyelemű [A, B], és a hosszabb, kételemű [C, D] névsorok feljegyzése között időbeli eltérés mutatkozik. A rövidebb B) felsorolás bevezető szavaiban a régmúltra való hivatkozás: „Abban az időben pedig, amikor a besenyőket tulajdon földjükről kiűzték, fejedelmeik voltak ...” arra mutat, hogy a császár művében olyan feljegyzést használt forrásul, amely nem sokkal a besenyők Volgán túli hazájukból való kiűzése után készült. Mivel pedig a besenyőket a mű írása előtt 55 évvel, tehát a 893–897 közötti években, pontosabban 893-ban űzték ki, s ezek 895-ben foglalták el Etelköz, ill. Levédia területét, a B) felsorolás forrása 900 körül készülhetett. Ezzel szembeállítható az a hosszabb, kételemű névfelsorolás [C], amely jelen időben, látszólag a mű írása idején szól a besenyő törzsek elhelyezkedéséről.

Ez a kronológiai megkülönböztetés, amelyet magunk is elfogadtunk,¹⁴ mindemellett vitatható. Egyrészt az eredetibb **Baj* törzsnév az egyelemű A) és B) felsorolásban is kételemű *Karabaj* alakban szerepel, tehát a rövidebb és hosszabb névalakok felsorolása nem választható egyértelműen szét. Másrészt a nevek sorrendjében és alakjában sincs olyan lényeges eltérés, ami eltérő idők állapotát rögzítő különböző feljegyzőkre mutatna. Történeti szempontból meggondolandó, hogy a császár műve 38. fejezetében kifejezetten megmondja, hogy a besenyők a magyaroktól elfoglalt Levédia-Etelközben szálltak meg, és valószínű, hogy a besenyő törzsek 900 táján már felosztották az ország vidékeit egymás közt.

Számos bolgár történész szerint Havasalföld, sőt Moldva területét is bolgárok birtokolták a 895. évi magyar–besenyő uralomváltás előtt és után. Ezt a nemzeti érzéstől fűtött nézetet nem csupán az egykorú források cáfolják, amelyek Etel-

¹⁴ Vö. *Manojlović*, Rad Jugoslavenske Akademije 187 [1911]. 58–60; *Györffy*: BM. 44.

köz, majd Besenyőország délnyugati határát a Dunánál jelölik meg, hanem az erőviszonyok is. Simeon bolgár cár ugyan 895-ben csapatokat küldött a Dunától északra és harcolt a magyarok ellen, de a magyar és besenyő „népvándorlást” nem állíthatta meg, és a bolgároknak vissza kellett vonulniuk a Duna vonala mögé. – Célzatos történész írásokban felteszik, hogy Erdély a X. században részben vagy egészben bolgár uralom alatt maradt. Ezt cáfolják a X–XI. századi források és leletek adatai mellett az erőviszonyok is; az Európát bekalandozó és két nyugati királyság mellett Bizáncot adóztató magyarokról nem tehető fel, hogy az erdélyi sóbányákat a kivert ellenség kezén hagyták volna, s várait támaszpontnak egy Alföldre lezúduló támadásra.

II. *Ioannes Skylitzes*nek Kedrenos világkrónikájába is átvett története a besenyők törzsszervezetére vonatkozólag becses megjegyzéseket tartalmaz: „A besenyők nemzetsége szkita, az ún. királyi szkítáktól származik; nagy és népes, ... 13 törzsre oszlik, melyeket együttesen közös névvel besenyőnek neveznek, azonban van mindegyiknek saját neve is, amelyet őseitől és vezérétől nyer.” A továbbiakban egy 1050 körül lejátszódott besenyő belháborúval kapcsolatban két törzset meg is nevez, ezek: *Belerman* (Βελερμανίς) és *Bajuman* (Παγουμανίς).¹⁵

III. A XIV. századi magyar krónikacsaládban egy 1068 körül lejátszódó besenyő betöréssel kapcsolatban a következő kitétel találjuk: *princeps militie paganorum, nomine Oslu* (~ *Osul*), *qui fuit serviens Gyule ducis Cunorum*. Ezek szerint *Osul* vezér *Gyula* alattvalója volt. *Gyula* azonosítható a méltóságnévből keletkezett besenyő *jula* ~ *jyla* (-γύλα) törzsnévvél;¹⁶ valószínűleg a törzs *jula* méltóságot viselő fejről van szó.

I. A nyelvészeti tárgyalás alapját a Konstantinnál található törzsnevek képezik. A törzsnevek összes felsorolásban előforduló második elemét „Méltóságnevek”, a *C*) és *D*) felsorolásban feltűnő első elemét „Színnevek” néven tárgyaljuk, Németh *Gyula* idevonatkozó vizsgálataiból kiindulva.¹⁷

¹⁵ Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Rec.: *J. Thurn*. Berolini, 1973. 455; vö. *Moravcsik*: *BT*, II. 2 89, 239.

¹⁶ SRH. I. 367; vö. *Gyárfás* II. 178.

¹⁷ MNy. 1922. 2 skk.; KCsA. I. 219 skk.; UJb. X. 27 skk. A besenyő törzsnevek magyarozatával különben a magyar tudomány már régóta foglalkozik. Jerney kísérelte meg először e nevek megfejtését „Keleti utazás” c. 1851-ben megjelent művében (ld. 74–80), az akkori divat szerint a magyar nyelvből. A törzsneveket ezek szerint a következőképpen kell értelmezni: Βοροτάλιαι = Vár-ótalma; Βουλκτιζοσπόν = Előcsapat; Χαβουξινγυλά = Havasi *Gyula*; Χαροβή = Kárónó; Γιστιχοπόν = Jász-csapat; Ήβδιερτιμ = Hadiérdem; Κοουαρτιζούρ = Harci-sor, sor vagy csűrhe; Συρουκάπη = Szuró-kópiás; Βελεμανίς = Előmenő; Παγουμανίς = Hátümenő; Κάγγα = kan kar. Szabó Károly két év múlva (Uj Magyar Múzeum 1853. III. 601 skk.) rámutat Jerney „olvasatainak” tarthatatlanságára s több törzsnevet magyar helynevekkel vet össze. Pl. Τζούρ = Súr, Τζοπόν = Csöpöny, Χοπόν = Apony stb. A *Havasi Gyula* olvasatot azonban ő is elfogadja. Fejlődést jelentenek a kérdésben Vámbéry magyarozatai. Ő a fenti neveket török szavakkal veti össze. A sok kalandos összevetés mellett több elfogadható is akad. Ezeket az egyes szakaszok végén idézzük.

Méltóságnevek

1. *Ertim* ('*Ἡρότιμ* [2], -*εργτίμ*, -*ηγτί* BK. 168, 170; BT. II.² 134–135).

~ türk *ärdäm* 'bátorság, érdem; bátor', 'Mannhaftigkeit, Mut, Trefflichkeit, Verdienst; trefflich, tapfer' (Radloff; Inschr. III. L., 353, 391, 406; NF. 163; Le Coq. Thomsen-Festschrift 149 stb.); ujur *ärdäm* 'erény, érdem, hatalom', 'Tugend, Verdienst, Macht' (Müller: Uig. II. 14, 95; Bang-Gabain, UJb.-VIII [1929]. 249, 4); komán *erdem* 'virtus' (CC, faksz. 66'); kipcsek *Erdem* 'személynév' (Houtsma: Gloss. 29); jövevénytűző a magyarban *érdem*, régi *irdem* stb. (Ligeti, NyK. XLIX. 217; TESz. I. 781.)

~ Hn.: *Ertemlak*, Somogy vm. (1268: *Lak*; 1464 > 1469 > 1486: *Erthemlak*, Z. XI. 7; Cs. II. 603, 624); *Értény* falu, Tolna vm. (1530: *Erthen*, Héderváry oklt. II. 27); *Értém* puszta, Pest vm., Cegléd mellett (Hnt. 1926; Fnt.). A középkori adatok besenyő szn.-re mehetnek vissza.

Ir.: Jerney hozza először kapcsolatba a magyar *érdem* szóval (Nyelvkinccsek 48; Kei. ut. I. 77); Vámbéry felveti az ötletet, hogy az „ujgur-mongol *ertem*” szóval volna azonos, de más magyarázat mellett dönt. Végül Németh valószínűsíti a türk *ärdäm* szóval való egyezését. MNy. 1922. 2. stb. Vö. még EtSz.; Pesty: Mo. hn. I. 94; Tagányi, FE. II. 231; Tóth P.: i. m.

2. *Čur* (*Τζούρ* BK. 168, 170; BT. II.² 165).

~ türk *čur* 'méltóságnév' (Thomsen, MSFOu. V. 155; Chavannes: Documents, index: Teh'ouo); ujur *čur* 'méltóságnév' (Thomsen: Saml. Afh. III. 222, a2; Müller; Ein Doppelblatt 39; A. Preuss. A. W. Phil.-hist. 1915. Nr. 3. 34; Pelliot, T'oung Pao 1914, 451).

~ Hn.: *Csür*, Komárom vm. (1391: *Chur*, Cs. III. 497); *Csür*, Szabolcs vm. (1220: *Sur*, VR. 266. l. 8. jegyz.; 1463: *Chur*, Cs. I. 512; Lipszky: Rep.); *Csür* puszta, Veszprém vm. (Lipszky Rep.). *Sür* helyneveink nem vonhatók ide, vö. Györfly, Arch. Ért. 1970. 221.

Ir.: Gombocz, MNy. 1916. 282; Turán 1918. 210; Németh, MNy. 1922. 3; UJb. X. 28; *Sür* helyneveinkkel összevetette Szabó K., Új M. Múz. V. 608; ld. még Gombocz, MNy. 1924. 24.

3. *Jula* ~ *Jyla* (*Γύλα* [~ *Gyula* ld. fentebb] BK. 168, 170; BT. II.² 232).

~ óbolgár *Dulo* 'uralkodóház neve' (Dunai bolgár fejed. lajstrom: Mikkola, JSFOu. XXX. 33; *Julá*-val összevetette Németh, MNy. 1922. 4 skk.); türk-kirgiz *Jula* 'férfinév' (Donner, MSFOu. IV. 66. XXXVII. felirat, 64–67. betű; Németh: HMK. 45. l. 6. jegyz.); ómagyar *džila*, ill. *γυλα* 'méltóság' (Ibn Ruszta, Gardízi és Konstantinos Porphyrogenetos: BT. II.² 115); XIV. századi oláh személynév (TT. 1909. 2, 3); altaji *Džula* 'személynév' (Katanov: Alf. Ukaz. II. 33; Németh: i. h.); vö. még *Jula* 'egy tő neve a Türk Birodalom területén' (Ramstedt, JSFOu. XXX/3. 28; "Süd" 6. sor, 81–84. betű).

~ Hn.: Magyarországon a középkorban számos *Gyula* nevű személy és helység volt (ld. Acta Hist. Szeged. XLIV [1973]. 56–57); ezeket okleveleink néha írják *Julá*-nak is (pl. Cs. I. 647, II. 487; Fehértói: Árpád-kori kis szótár. Bp., 1983. 148). Hogy ez az írásmód mennyiben jelöl *j* és mennyiben *d'* (*gy*) hangot, az vitatható. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a magyarországi besenyők közt találunk *Gyula* nevűt (vö. XCI. okl.), de kétséges, hogy lenne olyan *Gyula* helynevünk, amely besenyő törzsnévi eredetű.

Ir.: A besenyő *Góla* nevet a magyar Gyulával összevetette Jerney (Kel. ut. I. 77) és Szabó Károly (Új M. Múz. V. 609). Belső-ázsiai példákkal összevetette Németh, MNy. 1922. 4 stb. Ld. még Melich; HonfMg. index; Marquart, UJb. IX. 83–84.

4. *Kül-bej* (Κουλίπη [2], -καλίπη BK. 168; BT. II.² 294).¹⁸

~ a) türk *kül* 'méltóságnév-alkotórész' (*Kül-tāgin*, *Kül-ür*, Thomsen, MSFOu, V. 73. 155; *Küç-kül-tutuk*, *Kül-tudun*, Radloff; Alttürk. Inschr. NF. 435, 436); ujjgur *kül 'ua'* (*Kül-bilgā-kayan*, Ramstedt, JSFOu, XXX. 3. 13; *Kül-sangun*, Thomsen-Festschrift 148; *Kül-tarkan*, Le Coq; Manichaica III. 45. I. Nr. 33; *El-kül-šad-baya-išpara-qayan*, Pelliot T'oung Pao XXVI. 210); karluk *kül 'ua'* (*Kül-irkin*, Diwān I. 99; Barthold; 12 Vorl. 90; ugyanitt a *kül* név eredetére [*<*kür 'szilárd, bátor', 'fest, tapfer'*]. Vö. még Thomsen, MSFOu. V. 73); b) türk *bäg* 'nemes', 'noble' stb. (Thomsen, MSFOu. V. IE 3, IE 6. stb.); ujjgur *bäg 'ua'* (Thomsen: Saml. Afh. III. 235, 246; Caferoğlu: Uyg. sözl. 27); komán *beg* 'fejedelem, főember', 'princeps', *bey* 'báró', 'baron' (CC. faksz. 45'; *beymis* 69'); csagatáj, keleti török stb. *bäg* 'tisztviselő', 'Beamte'; oszmánli *hái* 'fejedelem, megtisztelő cím', 'Fürst, Ehrentitel'; kazak, kirgiz *bī* 'fejedelem, király, úr, bíró, békebíró, bölcs', 'Fürst, König, Herr, Richter, Schiedsrichter, Weise' stb. (Radloff: Wb.).

~ Hn.: *Kölpi* (*Kürpé*), Bács vm. (1235–70 > 1343: *Kurpee*; 1411: *Kwlpí*, *Kwlpý*, Cs. II. 156); *Kulpy*, Valkó, ma Szerém vm. a mai Ilok mellett (TT. IX. 62; Tagányi, FE. II. 231).

Az östörök *bäg*-nek a besenyőben *bej* és *bey* felel meg. Ezt az alakot egy helynevünk tükrözi: *Bő* puszta, Heves vm., Besenyő és Tepély mellett (1446, 1466: *Bew*, *Bey*, Cs. I. 59. 76).

Ir.: Németh, MNy. 1922. 5; Marquart, UJb. IX. 84; Németh, UJb. X. 28. Ld. még Tagányi, FE. II. 231–32.

5. *Baj* (-βόν BK. 168; BT. II.² 340).

~ türk, ujjgur, oszmánli, kirgiz stb. *bai* 'gazdag; gazda, férj, hős, vezér', 'reich; Wirt, Ehemann, Held, Anführer' (Radloff: WB.; Bang-Gabain: An. Ind.); Altaj vidéki nyelvjáráások *pai 'ua'* (Radloff); baskír *bay* 'gazdag', 'riche' (JA. 1927. CCX. 207); jakut *bai 'ua'* (Böthl.); esuvas *pujan 'ua'* (Paas.); vö. *Ata-Baj* 'turkomán törzs', *Bölük-Baj* 'kirgiz törzs' (Vámbéry: A török faj 472, 321); *Baj* 'baskír nemzetség', *Bajlar* 'baskír törzs' (Mijatev, P.: Baskír törzsnevek 14).

~ Hn.: *Baj*, Bihar vm. (Cs. I. 510; Gy. I. 597); *Baj*, Krassó vm. (Cs. II. 98; Gy. III. 478); *Baj*, Bodrog vm. (1426: *Bay* Besenyővel, Miskével stb. hozható kapcsolatba, Cs. II. 193); *Baj*, Komárom vm. (Cs. III. 494); *Báj*, ill *Baj*, Szabolcs vm. (Cs. I. 510; Lipszky: Rep.); *Baj* erdő, Nyitra vm., Elecske mellett (1357); *Bay*, Fügedi, Száz. LXXII. 277, 503); *Baj* puszta, Heves vm., Hatvan mellett (Hnt. 1913); *Baj* puszta, Heves vm., Recsk mellett (1 : 75 000 térk. 14–XXII). Mint személynév is használatos volt; 1228: *Boy* libertinus (W. I. 251). Vö. FNEsz. I.⁴ 138.

Ir.: Vámbéry: Magyarok eredete 122; ld. még Gombocz: ÁTSzn. 45; Németh, MNy. 1922. 6; Marquart, UJb. IX. 84.

¹⁸ Neumann, Byz. Zschr. 1894. III. 374 skk. Két bizánci oklevélben (1075 és 1088) idegen eredetű zsoldos csapatok közt Κουλίπηγγοι szerepel; a Kül-bejjelel való azonosítás esetén a szóvégi -γγ[ot] nincs megmagyarázva. Egyébként a normann *kylfingar* névvel is összevethető: Marquart, UJb. IX. 84; vö. Thomsen: Saml. Afh. I. 386; Györffy, Száz, 1958. 575–78.

Ir.: A besenyő Γούλα nevet a magyar Gyulával összevetette Jerney (Kel. ut. I. 77) és Szabó Károly (Új M. Múz. V. 609). Belső-ázsiai példákkal összevetette Németh. MNy. 1922. 4 stb. Ld. még Melich: HonfMg. index: Marquart, UJb. IX. 83–84.

4. *Kül-bej* (Κουλίπη [2], -καλίπη BK. 168; BT. II.² 294).¹⁸

~ a) türk *kül* 'méltóságnév-alkotórész' (*Kül-tügin*, *Kül-čur*, Thomsen, MSFOu, V. 73. 155; *Kül-kül-tutuk*, *Kül-tudun*, Radloff: Alttürk. Inschr. NF. 435, 436); ujjur *kül* 'ua' (*Kül-bilgä-kayan*, Ramstedt, JSFOu, XXX. 3, 13; *Kül-sanqun*, Thomsen-Festschrift 148; *Kül-tarkan*, Le Coq: Manichaica III. 45. I. Nr. 33; *El-kül-šad-baya-išpara-qayan*, Pelliot T'oung Pao XXVI. 210); karluk *kül* 'ua.' (*Kül-irkin*, Dīwān I. 99; Barthold: 12 Vorl. 90; ugyanitt a *kül* név eredetére [*<*kür* 'szilárd, bátor', 'fest, tapfer']. Vö. még Thomsen, MSFOu. V. 73); b) türk *bäg* 'nemes', 'noble' stb. (Thomsen, MSFOu. V. IE 3, IE 6. stb.); ujjur *bäg* 'ua.' (Thomsen: Saml. Afh. III. 235, 246; Caferoğlu: Uyg. sözl. 27); komán *beg* 'fejedelem, főember', 'princeps', *bey* 'báró', 'baron' (CC. faksz. 45'; *beymis* 69'); csagatáj, keleti török stb. *bäg* 'tisztviselő', 'Beamte'; oszmánli *bäi* 'fejedelem, megtisztelő cím', 'Fürst, Ehrentitel'; kazak, kirgiz *bī* 'fejedelem, király, úr, bíró, békebíró, bölcs', 'Fürst, König, Herr, Richter, Schiedsrichter, Weise' stb. (Radloff: Wb.).

~ Hn.: *Kölpi* (*Kürpé*), Bács vm. (1235–70 > 1343: *Kurpee*; 1411: *Kwipi*, *Kwlpj*, Cs. II. 156); *Kulpy*, Valkó, ma Szerém vm. a mai Ilok mellett (TT. IX. 62; Tagányi, FE. II. 231).

Az őstörök *bäg*-nek a besenyőben *bej* és *bey* felel meg. Ezt az alakot egy helynevéünk tükrözi: *Bő* pusztá, Heves vm., Besenyő és Tepély mellett (1446, 1466: *Bew*, *Bey*, Cs. I. 59. 76).

Ir.: Németh. MNy, 1922. 5; Marquart, UJb. IX. 84; Németh, UJb. X. 28. Ld. még Tagányi, FE. II. 231–32.

5. *Baj* (-βόη BK. 168; BT. II.² 340).

~ türk, ujjur, oszmánli, kirgiz stb. *bai* 'gazdag; gazda, férj, hős, vezér', 'reich; Wirt, Ehemann, Held, Anführer' (Radloff: Wb.; Bang-Gabain: An. Ind.); Altaj vidéki nyelvjárások *pai* 'ua.' (Radloff); baskír *bay* 'gazdag', 'riche' (JA. 1927. CCX. 207); jakut *bāt* 'ua.' (Böthl.); csuvas *pujan* 'ua.' (Paas.); vö. *Ata-Baj* 'turkomán törzs', *Bölkük-Baj* 'kirgiz törzs' (Vámbéry: A török faj 472, 321); *Baj* 'baskír nemzetség', *Bajlar* 'baskír törzs' (Mijatev, P.: Baskír törzsnevek 14).

~ Hn.: *Baj*, Bihar vm. (Cs. I. 510; Gy. I. 597); *Baj*, Krassó vm. (Cs. II. 98; Gy. III. 478); *Baj*, Bodrog vm. (1426: *Bay* Besenyővel, Miskével stb. hozható kapcsolatba, Cs. II. 193); *Baj*, Komárom vm. (Cs. III. 494); *Báj*, ill *Baj*, Szabolcs vm. (Cs. I. 510; Lipszky: Rep.); *Baj* erdő, Nyitra vm., Elecske mellett (1357); *Bay*, Fügedi, Száz. LXXII. 277, 503); *Baj* pusztá, Heves vm., Hatvan mellett (Hnt. 1913); *Baj* pusztá, Heves vm., Recsk mellett (1 : 75 000 térk. 14–XXII). Mint személynév is használatos volt; 1228: *Boy* libertinus (W. I. 251). Vö. FNEsz. I.⁴ 138.

Ir.: Vámbéry: Magyarok eredete 122; ld. még Gombocz: ÁTSzn. 45; Németh, MNy. 1922. 6; Marquart, UJb. IX. 84.

¹⁸ Neumann, Byz. Zschr. 1894. III. 374 skk. Két bizánci oklevélben (1075 és 1088) idegen eredetű zsoldos csapatok közt Κούλιπγοι szerepel; a Kül-bejjelel való azonosítás esetén a szóvégi -γγ[oi] nincs magyarázva. Egyébként a normann *kylfingar* névvel is összevetethető: Marquart, UJb. IX. 84; vö. Thomsen: Saml. Afh. I. 386; Györffy, Száz. 1958. 575–78.

6. *Talmač* (Ταλμάτ BK. 168; BT. II.² 97; vö. Τουλμάτζοι, Ταλμάτζιοι BT. II.² 318).¹⁹

~ ujjur *tlmči* 'tolmács' (Müller: Uig. II. 19, 9; A. Preuss. A. W. Phil.-hist. 1915. Nr. 3. 33); komán *telmac* 'torcimamanus' méltóságok közt felsorolva (CC. faksz. 45^v); *tolmač* 'ua.' (CC. faksz. 61^r, 63^r); kipesaki mameluk *talmač, tálmač* 'ua.' (Zajaczkowski: Manual Arabe 49); keleti tör. *tylmač* 'ua.' (Ibn Mühenna; Malov: Zap. Koll. Vost. III. 238); oszm. *dilmadž* (Redhouse). Egyéb alakjait ld. Radloff: Wb. III. 1205, 1334, 1389, 1390, 1770. Jövevényszó a magyarban: *tolmács*.

~ Hn.: *Tolmács*, Bars vm. (1075/1217: *Talmach*, Str. I. 54; Gy. I. 481); *Tolmács* puszta, Nyitra vm., Nagysurány mellett (1156: *Tulmacic*, Str. I. 108; 1240: *Tulmach*, W. VII. 103; 1245/1327: *Tolmach*, uo. 195); *Tolmács*, Nógrád vm. (1274: *Tulmach*, W. IX. 92; ld. még Cs. I. 109); *Talmács*, Bihar vm. (1429: *Tolmach*, Cs. I. 746; Jakó: Bihar megye 360); *Tolmács*, Bács vm. (Cs. II. 166), Bács vidékén feketett; *Tolmács*, Zala vm. (1235: *Tolmac*, W. VII. 7; Cs. III. 116); *Talmács* (Kis- és Nagy-), Szeben vm. (1319: *Tolmach*, ZW. I. 342); *Tolmács* hegy, Hont vm., Nagyörzsöny határában, *Koppány* hegy mellett (1: 75 000 térk. új 4852); *Talmacs* halma, Jászdósa határában (1745-i térképen. Fodor F.: A Jászság életrajza. Bp., 1942. 14); *Talmács* döllő, Heves vm., Maklár határában, keletre (Pelle I. 180); régi szihalmi családok között *Talmács* nevű szerepel (Györffy I. feljegyzése).

Ir.: Németh, MNy. 1922. 5-6; UJb. X. 28. A helynevekre ld. Tagányi, FE. II. 230-31; Melich: HonfMg. 342; Acta Hist. Szeged. XLIV [1973]. 21; Kiss: FNESz. II.⁴ 660.

7. *Qapan* (Χοπόν BK. 168; BT. II.² 112).

~ türk *qapγan* 'méltóság' (ZDMG. NF. III. 172); avar *carcamus* 'ua.' (Marquart. UJb. IX. 84-85); bolgár *κωκάνος, κωχάνος, κωχάνης* 'ua' (uo. és Moravcsik: BT. II.² 157; Marquart: Chronologie d. alttürk. Inschr. 40; Pohl, W.: Die Awaren. Wien, 1988. 302 kk.).

~ Hn.: Magyarországon számos *Koppány* helynév található; ezek levezethetők Árpád-kori *Koppány* (*Čupan*) nevű személyek nevéből, de határnévben eredhetnek a szl. *kopan* 'árok' szóból is; besenyő törzsnévből alig eredeztethető.

Ir.: Marquart, UJb. IX. 84-85; Németh, UJb. X. 29; FNESz. I.⁴ 142.

8. *Čaban* (Τζοπόν BK. 168; BT. II.² 98).²⁰

~ középtörök *ču(o)pan* 'kisbíró', 'Gehilfe des Dorfvorstehers' (Kāšy.-Brock.). A foglalkozásra vö. ugyanitt a *tuđun* nevet, mely 'falunagy és vizesztó', 'Dorfvorsteher und Wasserverteiler' jelentésben fordul elő. A *tuđun* az avaroknál, törköknél és kazároknál jól ismert méltoságnév. (Gombocz, MNy. 1916. 98-100; Németh: HMK. 213.) Vö. színokoreai *ču-p'an* 'főméltóság titkára', 'secretary of a minister' (Ramstedt: Turkin kielen alkuperästä. Kny. 78). Ld. még csagatáj *čopan* 'őr, pásztor', 'Wächter, Hirt, Schäfer' (Šejx Sül. Kúnos);

¹⁹ Konstantinos Porphyrogenetos „De cerimoniis” c. művében (CB. 579, 664, 667) 950 körüli eseményekkel kapcsolatban mint bizánci szolgálatban álló hajósokat és katonákat említi. Vö. Neumann, i. h.: Györffy. Száz. 1958. 575-77.

²⁰ Németh Gy. a nagyszentmiklósi kincs egyik edényén (21. sz.) található feliratot a fenti névvel vetette össze és *Čaban*-nak olvasta (i. m. 8-9); ebben a kutatók többsége az avar eredetű (?) szláv *čupan* méltoságnév változatát látja.

oszmán, krími stb. *čoban* 'pásztor', 'Hirt' (Radloff: Wb.); mint személynév *Čoban* (Houtsma: Gloss.) és *Čapan oğlu*, *Čapan Sultan* alakban (Köprülü, KCsA. I. kieg. 344. l. 4. jegyz.); a nyugati türköknél kínai feljegyzés szerint volt *Šu-ni-se č'u-pan* és *Ko-šu č'u-pan* törzs. (Vö. Chavannes: Documents 60; Németh HMK. 73; szláv kapcsolataira ld. Pohl: i. m. 305.)

~ Hn.: *Csabony*, Pest vm. (1364; *Chobon*, Cs. III. 321; Lipszky; Rep.: *Csaban*); *Csopány* hegy, Pest vm., Szabadszállás mellett (1 : 75 000 térk. 18–XX); *Csapánzug*, Heves vm., Tiszafüred mellett (Hnt. 1913; 1 : 75 000 térk. 15–XXIII). Nincs kapcsolatban a besenyő törzsnévvél.

Ir.: Németh, MNy. 1922. 6; EtSz.: *Csobán*; Marquart, UJb. IX. 85; Németh, UJb. X. 29; Fuad Köprülü, KCsA. I. kieg. 343–44. összeveti a szóban forgó besenyő törzsnévet az *yšbara* méltóságnévvél és a *čapar* 'hős, harcos, lovag', 'Held, Krieger, Ritter' szóval. Ez az összevetés nem meggyőző.

A nevek összevetéséből kitűnik, hogy az első törzs, a vezértörzs kivételével méltóságnévvel van dolgunk. Az ilyenfajta törzsnevek keletkezésére Németh Gyula vizsgálatai vetettek fényt.²¹ Ezek szerint egyes törzsek vezetőjük méltóságáról kapták nevüket. Ezt igazolják azok a kínai adatok,²² amelyek szerint a kínaiak a nyugati türköket „a *jabyu* türkjeinek”, „a *jabyu* törzseinek” vagy röviden „*jabyunak*” nevezik. Alátámasztja ezt Skylitzesnek fentebb idézett adata, mely szerint minden besenyő törzsnek van saját neve, amit „őséről és vezéré-ről nyer”.

Számos példánk van méltóságnévből keletkezett törzsnévre; találunk azonban olyan teljesen hasonló esetet, amikor egy törzsszövetségben, ill. törzsben minden egyes törzsrészt méltóságnévvél neveznek az illető törzsrész fejének címéről. A belseimongol *Xorčin ayimay* (törzs) a következő hat *qosiγun*-ra (törzsrészre) oszlik:²³

1. <i>Tušetu wang</i> feje:	<i>ts'in wang</i>
2. <i>Jastu wang</i> feje:	<i>kiun wang</i>
3. <i>Su kong</i> feje:	<i>tchen kouo kong</i>
4. <i>Darčan wang</i> feje:	<i>ts'in wang</i>
5. <i>Bingtu wang</i> feje:	<i>kiun wang</i>
6. <i>Bō wang</i> feje:	<i>kiun wang</i>

A *wang* és *kong* kínai eredetű, a törzsnevek első alkotórészei pedig mongol eredetű méltóságnévvel.²⁴

²¹ HMK. 44–48; UJb. X. 30.

²² Uo. és Chavannes: Documents 95. 3. jegyz.

²³ Ligeti: Rapport préliminaire 15.

²⁴ 1. Keleti mongol *tušetu* 'méltóság' (*Rudnev*: Materialy po govoram vostočnoj Mongolii. St. Peterburg, 1911. 131) ~ ir. mong. *tüšjetü* (uo. és Kow. III. 1913; *tüšie*); 2. kel. mong. *fastu* 'ua.' (*Rudnev*: i. m. 88) ~ ir. mong. *jasaytu* (uo. és Kow. III. 2269); 3. ir. mong. *suu* (Kow. II. 1377) ~ kalmük *sü* (*Ramstedt*: Wb. 339); 4. kel. mong. *darčan* (*Rudnev*: i. m. 82) ~ tör. *tarqan* (*Gombocz*: ÁTSzn. 48.; Németh, HMK: 255 skk.); 5. kel. mong. *biγtu* (*Rudnev*: i. m. 70).

Színnevek

1. *Javdy* (Тъждѣ BK. 168, 170; BT. II.² 134–35) 'fényes'.
 ~ csagatáj *javdu* 'fény, fényes', 'lumière, splendeur; brillant, lumineux' (Pavet de Court., Zenker); kazáni *jaqti* 'fényes, világos; fény, világ' (Bálint); keleti török *jaqtylyq* 'minden fényt adó dolog' (Ibn Mühenna–Battal 84); a csag., oszm., kaz., tar., karaima *jaq-* 'meggyújtani', 'anzünden' (Radloff: Wb.) igetőből.
 A fenti bizánci béta dentolabiális vagy bilabiális spiráns *v*-t tükröz.
 Ir.: Németh, KCsA. I. 220.
2. *Küärči* (Кюарчи BK. 168, 170; BT. II.² 165) 'galambszürke'.
 ~ oszmánli *güvârdžin, güjârdžin* 'galamb', 'Taube' (Radloff: Wb.); komán *kug(er)čin* 'ua.' (CC. faksz. 71*); kipcsak *kürčin* 'ua.' (Houtsma: Gloss. 99); kazáni, miser *kügürčön* 'ua.' (JSFOu. XXI. 1 f. 35, XIX. 2. f. 38); kirgiz *kügüršük, kögüršin* 'ua.'; karakirgiz *kögürčön, kögürčön* 'ua.'; altaji *köyörčün* 'ua.' (Radloff: Wb.); csuvas *kavacardžân* 'ua.' (Paas.) ~ ír. mongol *kegürdžigene* 'ua.', 'la tourterelle' (Kow. III. 2500), *kögüldžirgene* 'ua.'; kalmük *kögldžigamä* 'ua.' (Ramstedt). Jövevényszó a magyarban *kököres, kökörös*, ld. Gombocz: BTLw. 102–03.
 A *-čin* és *-či* képzőt különösen színnevekkel kapcsolják, ld. Palló Margit, NyK. XLVI. 154–58; különösen 156. jegyz.
- Ir.: Németh, KCsA. I. 220–21; UJb. X. 31.
3. *Kovukšin* (Ковушѣ BK. 168, 170; BT. II.² 232) 'fakó sárga'.
 ~ kun CC. *kov* 'sápadt, halvány', 'bleich' (Grönbech); altaji, teleut, szagáj, kacsinc, kirgiz *kū* 'ua.' (Radloff: Wb.). A név utolsó szótagjában kétségtelenül a török *-čin, -čen, -šin* színnévképző rejlik (vö. Palló, NyK. XLVI. 154). A denominális *-q* képzőre ld. pl. *qovv* 'üres', 'hohl' – *qovvq* 'ua.' (Käšy. – Brock.); színnévvvel kapcsolatlan *ala* 'tarka' – *alaqčyn* 'ua.' (Németh, Ethn. 1937. 103, 106).
 Ir.: Németh, i. h. a török *qabyq, qabug* 'fakéreg', 'Schale, Rinde' szó *-čin* képzővel ellátott alakját látja benne 'fakéregszínű', 'baumrinddefarbig' jelentéssel. Ilyen alakú és jelentésű szóra azonban példánk nincs (vö. ugyanígy Menges és Ligeti, i. h.). A fenti magyarázatot ld. Györffy, Ant. Hung. II [1948]. 166.
4. *Suru* (Συρου BK. 168; BT. II.² 294) 'szürke'.
 ~ kazáni *sorg* 'szürke', 'grau'; teleut, toboli, kurdak *sur* 'kékesszürke', 'blaugrau' (Radloff: Wb.).
 Ir.: Németh, MNy. 1922. 5.
5. *Kara* (Χαρα, Χαρο BK. 168; BT. II.² 340) 'fekete'.
 ~ türk, ujur stb. *qara* 'fekete'; komán *chara, cara* 'ua.' (CC. faksz. 46*, 60*); baskír *qara* 'ua.' (JA. CCX [1927]. 207); csuvas *çura* 'ua.' (Paas.); jakut *çara* (Pek.) ~ ír. mongol *qara, kalmük çar* 'ua.' (Ramstedt).
 Ir.: Vámbéry: Magy. ered. 122; Gombocz: ÁTSzn. 45; Németh: i. h.: Marquart, UJb. IX. 84.
6. *Boro* (Bogo BK. 168; BT. II.² 318) 'sötétszürke'.
 ~ ír. mongol *borö* [Ramstedt: *borā!*] 'szürke, sötétszürke', 'gris, gris foncé, gris tirant sur le noir' (Kow. II. 1213); kalmük *bor* 'szürke', 'grau' (Ramstedt) ~ türk *boz* 'ua.', 'gris' (MSFOu. V. 109, IE 33); ujur *boz, moz* 'ua.' (Caferoğlu: Uyg. szözl.); oszmánli, krimi, csagatáj, kirgiz stb. *boz* 'szürke, hamuszürke',

'grau, aschgrau' (Radloff); kazáni *buz, büz* 'szürke, fehéres' (Bálint); komán boxag 'gamelin' (CC. faksz. 47). Jövevényszavak a mongolból: Altaj vidéki nyelvjárások *pora, poro* 'ősz, sötét bőrszínrel', 'weissbehaart mit dunkler Haut'; krími *boru* 'lőszinnév', eine Pferdefarbe' (Radloff).

A fenti besenyő színnév a köztörök *boz*-zal szemben csuvasos hangalakot mutat.

Ir.: Németh (KCsA. I. 223; UJb. X. 32) a *Bogo* nevet összevetette az altaji *poro, pora*; krími *boru* szavakkal, annak figyelembevétele nélkül, hogy ezek a *boz* szóval összefüggenek.

7. *Jāzy* (Γιάζ[ι]²⁵ BK. 168; BT. II.² 112) 'sötétbarna'.

~ türk *jayyz* 'barna', 'brun' (MSFOu. V. 112. IN 5); ujjur *ua*. (Caferoğlu: Uyg. szzl. 216); középtörök *ua*. 'sötétbarna', 'dunkelbraun' (Käsy. – Brock.); oszmánli, csagatáj *ua*. 'barna, vöröses, fakó (lőszin, hús- és arcszín)', 'braun, rötlichbraun, fahl (von Pferden, von der Fleisch- und Gesichtsfarbe)' (Zenker; Radloff: Wb.).

A fenti név egy **jāz*, **jā*'z alakot tükröz. Ez a változás a törökben gyakran mutatkozik. Pl. oszmánli, csagatáj, krími stb. *ayyr* 'nehéz, erős', 'schwer, gewichtig, stark' ~ sor, lebed, szagáj stb. *ār* 'nehéz, drága', 'schwer, teuer': oszmánli, krími *čayyr* ~ oszmánli népnyelvi *čār* 'hívni, kiáltani', 'rufen, schreien': oszmánli, krími, turkomán, toboli *bayyr* ~ oszmánli köznyelvi *bār* 'kiáltani', 'schreien' (Radloff: Wb.).

8. *Bula* (Βουλα BK. 168; BT. II.² 98) 'tarka, foltos'.

~ ir. mongol *bulay* (Kow. II. 1180) összetételben; kalmük *bulʹg* 'foltos, fehér lábú', 'scheckig, Weissfüßig' (Ramstedt); csagatáj *bulay* 'ló, lábán bevágással', 'Pferd mit einem Einschnitt in dem Fuss' (Radloff: Wb.); középtörök *bulaq* 'széles hátú (ló)', 'breitrückig (Pferd)' (Käsy. – Brock.); oszmánli *bulaq* 'tarka-barka', 'zusammengerührt, bunt durcheinander'. Összetételben: ir. mongol *alay-bulay* 'ua.', 'bigarré, de différentes couleurs, rayé' (Kow. I. 74); kalmük *aʹg bulʹg* 'foltos', 'scheckig' (Ramstedt); csagatáj, keleti török *ala-bula* 'különböző színű', 'verschiedenfarbig'; csagatáj, oszmánli *alaq-bulay* 'össze nem illő, zavaros', 'unpassend, confus' (Radloff); komán *alan-bulan* [tuv] 'tarka (lófarkas zászló)', 'bunte [Fahne]' (CC. faksz. 60'; Bang, S. Preuss. A. W. Phil.-hist. 1912. XXI. 338).

Ir.: Németh, UJb. X. 32; KCsA. I. kieg. 1938. 315–16.

A nyolc összehasonlításból kitűnik, hogy itt színelnevezésekkel van dolgunk. Ezt Németh Gyula állapította meg először, aki szerint a törzsnév első részét alkotó színnév az illető törzs lovainak színét jelzi.²⁶

Németh Gyula megállapítása olyan vitához vezetett, amely tudománytörténeti szempontból nem érdektelen.

²⁵ A Γιάζ-ι-χοπόν összekötő iótájára ld. *Toyrulbeg* ~ görög Ταυρολιπεγ (*Moravcsik*: BT. II.² 295) és *Alp-Qara* ~ görög Ἀλπιχαράς (uo. 65) *Jazyg* > *jayyz* hangátvetést tesz fel *Ligeti*: Török képes. 508.

Ugyanezen törzs főnöke Γιάζη, ami valószínűleg az informátor vagy a feljegyző tévedése.

²⁶ MNy. 1922. 6: „az illető törzs milyen színű lovon járt”; német fordításban KCsA. I. 224: „die Farbe der Pferde der betreffenden Stämme”.

Elsőnek Pais Dezső szolt hozzá 1924-ben, „Kék-kend” c. cikkében, a besenyő példa nyomán feltételezve, hogy az Árpád-kori gyepükön feltűnő *kend* nép nevében a *kék* jelző szintén azt jelenti, hogy a kendekek kék színű lovon jártak.²⁷ Ez a különös ötlet annál meglepőbb, mert Pais ismerte és idézte Madzsar Imrének 1917-ben kiadott kitűnő kis cikkét, melyben a *kék-kend* név első elemét Thomsen nyomán összevetette az előkelőséget jelentő *kék* színnévvel, a steppei birodalmat alkotó *kök-török* és *köke-mongol* törzs nevében mutatkozó „kék” jelző ’mennyei, égi’ jelentésével, a kék-kend népnév második elemében pedig a honfoglaló magyarok *kende(h)* ~ *Cundu* méltóságnevét ismerte fel.²⁸

A besenyő törzsneveket 1929-ben Marquart magyarázta a Némethétől eltérő módon; ő Skylitzes XI. századi megjegyzésén elindulva a kételemű besenyő törzsnevek mindkét részét személynévnek tartotta azzal, hogy az első névelem a régebbi törzsfő, a második a feljegyzés idején uralkodó törzsfő személynéve volt.²⁹ Marquart hipotézisét már a következő évben Németh cáfolta meg, kiegészítve régebbi magyarázatát, mely szerint a törzsnév első eleme a törzs lovainak színét, a második a törzsfő méltóságnevét jelöli.³⁰ Nézetét magáévá tette néhány vitatható névmagyarázattal Menges is.³¹

1939-ben elfogadva és kiegészítve Németh Gyula névmagyarázatait, a lószínevek értelmezésében más megoldást javasoltam.

Azzal a nézettel szemben, hogy minden egyes törzsnek más színű lovai lettek volna, kételyeim merültek fel, elsősorban örökléstani alapon, amiben a lótenyésztéshez értő Fényes Dezső múzeumigazgató véleményét tolmácsoltam. Örökléstani szempontból ugyanis nem képzelhető el, hogy csoportokba válogatott egyszínű lovak utódai következetesen ugyanazt a színt örököljék; azaz ha megpróbáltak volna összeszedni a nyolc törzs mindegyikének megfelelő számú lovat, az utódok jó része a legváltozatosabb színekben jött volna világra. (Csupán a sárga kivétel ez alól: ugyanis a sárga sárgával mindig sárgát nemz.) A szürke–vasderes–tűzöttfekete–fekete lovak színe a ló kora szerint változik. A szürke csikó feketének, pejnek vagy sárgának születik, és csak később változik át deressé, majd szürkévé.

Ezenkívül kételkedtem abban, hogy nomádok változó loállományukat huzamos ideig színek szerint elkülönítve tarthatták.

A Németh Gyula által felhozott legtalálható párhuzamról, nevezetesen arról, hogy az ázsiai hunok egy kínai várost a négy égtájnak megfelelő négy színű (fehér, kék, fekete és piros) lovassereggel támadtak,³² igazolódott, hogy a négy égtáj kínai színmegfelelőiről: nyugat = fehér, kelet = kék, észak = fekete, dél = piros, van szó.³³

²⁷ KCsA. I. 272.

²⁸ MNy. 1917. 282. Erről bővebben Györffy, Bud. Rég. XVI [1955]. 10–26 = Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp., 1959. 128–55.

²⁹ UJb. IX. 84–85.

³⁰ Uo. X. 27–33.

³¹ Byzantion 1944–45. 267–69.

³² De Groot, J. J. M.: Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Berlin–Leipzig, 1921. I. 63.

³³ Pelliot, P., T'oung Pao XXVIII. 192.

E nehézségeket azzal a feltevessel láttam áthidalhatónak, hogy az egyes törzsek eltérő színű lófarkas zászlóval különböztették meg egymást, és a méltóságnév előtt említett lószínnév valójában a lófarkas zászló színére vonatkozik. Egyrészt különböző időből származó adatok vannak rá, hogy a besenyőknek zászlaik voltak, másrészt a belső-ázsiai nomádoktól a kunokon keresztül az oszmánokig igazolható a lófarkas zászló (*tuy* ~ *tuv*) használata. A besenyő *bula tarka* törzsnévnek megfelelhet a Codex Cumanicusban az *alan-bulan tuv tarka-barka* lófarkas zászló kifejezés. A kirgizeknél Almásy György a lófarkas zászló maradványát gyapjübojttal ellátott bot alakjában ismerte fel, ami eszünkbe juttatja a „bottal ütő besenyő” kifejezést. Mahmúd al-Kásari szerint a *tuy* szónak 'törzs' jelentése is van, és ilyen értelemben használta az egyik ujur felirat. Kínai hatásra a nomádok közt elterjedt a szövetzászló is, de az I. évezredből való ábrázolásokon gyakori az a zászlóslándsza-típus, amelyen a lándszahegy alatt lófarkas zászló, alább szövetzászló lebeg. A példák sorát lezárja a belső-mongóliai *Čaxar* és *Barya* törzs, melynek 8–8 alcsoportját szövetzászlójuk színének nevével nevezik.³⁴

„Besenyők és magyarok” c. disszertációm ismertetésében Kniezsa István 1943-ban nézetemet mint magyarázati lehetőséget elfogadta, de a kínai égtájak színnévvel való elnevezésére utalva, mint másik lehetőséget felvetette, hogy a nyolc besenyő törzsnévben a négy égtáj és a mellékégtájak színnévvel való elnevezésével lehet dolgunk.³⁵ A kínai-iráni égtájelnevezések azonban tiszta színnevek, a besenyő törzsek színnevei viszont egyértelműen lovak szőrszínére vonatkoznak, s ezeknek égtáj- és mellékégtáj- magyarázata nem meggyőző.

1946-ban Harmatta János „Színes lovú népek” c. cikkében nagy felkészültséggel avatkozott a vitába, megkísérelve nézeteimet cáfolni. Harmatta – mint egykori lovas tüzér – észlelte, hogy „egy tüzérosztálynál a törzsnek fehér, az 1. ütegnek sárga, a 2.-nak pej, a 3.-nak fekete lovai vannak”, és hagyományak tartja, hogy a lovasseregeket szín szerint csoportosítják. Felfogása egyezik a Németh Gyuláéval annyiban, hogy a besenyő törzsnevek esetében lovak színéről van szó, de eltér tőle annyiban, hogy nem az egész törzs loállománya volt egyszínű, hanem csupán a csatarend számára válogatott része. Összegzése szerint „nem tartozik a lehetetlenségek világába, hogy nomád törzsek harcosaikat egyszínű lovakra ültették, hogy egyforma színű lovakat tenyésztettek vagy egyszínű méneseket tartottak, sőt hogy a kedvelt szín elérésére az egész lovat is befestették. Nem lehetetlen tehát az sem, hogy nomád törzseket méneseik vagy harcosaik lovainak színéről neveztek el.”³⁶

Harmatta végeredményével egyetérthetünk, több érve azonban vitatható. Szerinte a legtöbb lónak fekete a farka, s így a besenyő színnevekben szereplő lószínevek nem jelölhettek lófarkas zászlót. Dászkal Györgynek úttörő „Lóisme” c. kézikönyve szerint a gyakori fekete és fehér szőrrel kevert fekete sörény

³⁴ *Liget*: Rapport préliminaire 18–19 nyomán Györffy. BM. 55–58 = KCsA. I. kieg. 449–52.

³⁵ Száz. 1943. 474.

³⁶ MNy. 1946. 26–33.

és farkszőr mellett bizonyos színű lovaknál a következő farkszínek fordulnak elő: sárga lónál „világos vagy sötétsárga”; aransárga lónál „aranyhoz hasonló fénylő”, sötétsárga lónál „sötétbarna [mely] pirosba megy át”, májsárga lónál „hamvasszínű”, halványisabella [fakó-sárga] lónál „fehéressárgás”; világosisabellánál „fehérbe átmenő”; aranyisabellánál „aranyhoz hasonló fényességű”; sötétisabellánál „fehér vagy fekete szőrrel kevert”; világosfakó lónál „fehér” a sörény- és farkszin,³⁷ ami elegendő választék akár nyolcféle lófarkas zászló számára is.

Harmatta négy hazai adatot hoz fel arra, hogy a török és kuruc korban a lovak farkát, hosszú szőrzetét festették, kivételesen talán az egész lovat is, s ezt egy özbeg sörényfestést igazoló adattal is megtoldja.³⁸ Magyary-Kossa Gyula „Magyar orvosi emlékek” c. művében közel húsz adatot találni az oszmán-török eredetű magyar lófestésre, ebből azonban az derül ki, hogy általában a lófarkat és sörényt festették meg, ritkábban a fehér foltokat tüntették el, de a teljes fedőszőrzet megfestésére nem hoz adatot.³⁹ Azt, hogy egy hadsereg lovainak fedőszőrét egyforma színűre festették volna, nem tartom valószínűnek: ami lófarkokra igazolható, egész ménések esetében kivihetetlennek látszik. Harmatta ugyanakkor példát hoz fel a mongol kán udvarából és egy török meséből, hogy egyszínű ménest tényleg tartottak, a továbbiakban pedig elutasítja Kniezsának a besenyő lószíneknek az égtájszínekkel kapcsolatos feltevését.

Czeglédy Károly 1951-ben egy régi tibeti szövegre hívta fel a figyelmet, melynek szerzője felsorolja a törzseket és katonai alakulataikat is. Mindegyik alakulatnál közli a vezér nevét, az alakulat zászlójának leírását, és megmondja, hogy milyen színű volt az alakulat lova. A szövegkiadó F. W. Thomas nézete szerint nem valószínű, hogy egy-egy alakulatnak kizárólag egyszínű lovai lettek volna, mert a közölt színek között van nem lóra vonatkozó színnév is, így Thomas felveti, hogy csak lófigurákról van szó, melyet a zászlók mellett használhattak.⁴⁰

1965-ben a besenyő nyelvemlékek teljes összeállításában, „Monuments du lexique Petchénègue” címen újból vizsgálat alá vettem a besenyő törzsnévek 8-8 elemét, és néhány kiegészítés mellett idéztem a lószínekkel kapcsolatos ellentétes nézeteket.⁴¹

A kérdés utolsó vizsgálója, Ligeti Lajos, 1986-ban Harmattával szemben tagadja, hogy a besenyőket ismertető Gardézi 'alam' 'zászló' szava csupán textilzászlót jelentene, és hozzáfűzi: „minden okunk megvan annak feltevésére, hogy a besenyők lófarkas zászlókkal indultak harcba, mint a többi nomád törökök”.⁴²

Anélkül, hogy a vélemények formális egyeztetésére törekednék, úgy gondo-

³⁷ Kecskemét, 1898.² 43-47.

³⁸ I. h. 33.

³⁹ Bp., 1931. III. 390-94.

⁴⁰ MNy, 1951. 66.

⁴¹ Acta Orient. Hung. 1965. 76-77.

⁴² Török képes. 511.

lom, hogy mindkét oldalnak igaza lehet. A besenyők válogathattak csatasorba törzsenként egyszínű lovakat, de lófarkas zászlójuk is egyszínű lehetett, és pedig a ló színének megfelelő. Alig képzelhető el ugyanis, hogy fekete méneshez fehér vagy kevert színű tughokat, „szürke” méneshez feketéket stb. lobogtattak volna. A ló színe összhangban lehetett a lófarkas zászlóéval, s az utóbbi megteremtésére festéssel is lehetett segíteni.

II. Két besenyő törzsnevet említ *Joannes Skylitzes* „Synopsis Historiarum” c., a 811–1057. évek eseményeit tárgyaló művében 1050. körüli eseményekkel kapcsolatban.⁴³ A két név közül csak az egyik hozható kapcsolatba a Konstantinos Porphyrogenetos által feljegyzett nevekkel. Mindkettő jellegzetessége, hogy a török *-man* ~ *-mān* képzővel van ellátva, vö. pl. *türk* – *türkmān*, besenyő *kara* – *karaman* (ld. alább a *szn.*-ek között).

Belermān Βελερμανίς (BT. II.² 89) < *beler* a *bulyar* 'bolgár' népnév csuvasos (bolgár-török) alakja: Anonymus *Bular* (SRH. I. 114); Kézai *Belar* (uo. 145); mongol kori feljegyzésekben *Biler* (Németh: HonfMKial. 173; Györffy: Krónikáink 13; Ligeti: Török kapcs. 386–88).

Bajuman Παγουμανίς (BT. II.² 239) < *baj* besenyő törzsnév + *-man* képző (ld. fentebb *Baj* törzsnév alatt).

Ir.: Györffy, *Acta Orient. Hung.* 1965. 77.

D) Személynevek

A besenyő nyelv jelentős szórványemlékei a személynevek (személynév az alábbiakban rövidítve: *szn.*). A magyarországi latin, görög és orosz forrásokban mintegy 75 *szn.* található, melyet besenyők viseltek, és biztosan nem sorolható a keresztény bibliai vagy a magyar nevek (pl. *Farkas*, *Gyöngy*) közé. Akad köztük néhány vitathatóan besenyő, pl. *Beke*, melyet általában a *Benedek* név rövidített alakjának tartanak, vagy *Omp*, *Jeke*, *Joka*, melyet magyarok is viselnek, de nem magyar eredetűek. A személyneveknek mintegy a fele a törökből egyértelműen megfejthető, vagy a török deverbális *-bur* képzővel van ellátva; több név egy török személynévszótár segítségével még megfejthető lesz. Magam nem foglalkoztam az egy szótagú igékből képzett nevekkel; ezek etimológiája ugyanis vitatható. E helyütt nem a „Besenyők és magyarok” c. disszertációm-ban követett rendben, a források sorrendjében sorolom fel a neveket,⁴⁴ hanem ábécérendben, mint tettem utóbb „Monuments du lexique Petchénégue” c. cikkemben, rövid irodalmi utalásokkal.⁴⁵

⁴³ Rec.: *J. Thurn*, 456.

⁴⁴ KCSA. I. kieg. 453–60 – BM. 59–60.

⁴⁵ *Acta Orient. Hung.* 1965. 77–80.

Aba 1298–1306: CXXXVIII–CXL/b. okl. < török *apa* ~ *aba* 'apa, nagyapa, ősz' (Gombocz: ÁTSzn. 39; EtSz. I. 6–7).

Bajča Βάιτζας (BT. II.² 86) az 1. törzs feje 900 körül (BK. 166) < török *baj* 'gazdag' szó + *-ča* képző.

Balčar Βαλτζάρ (Skylitzes: BT. II.² 86) Kegen besenyő vezér apja (1025 körül).

Bata (*Bota*?) Βατάς (Βατάβ?) (BT. II.² 87) a 8. törzs feje (BK. 166) < török *bota* 'tevecsikó'.

Bator 1269: L. okl. < türk *bayatur*, köztörök *batur* 'bátor', vö. magyar *bátor* (Gombocz: ÁTSzn. 46; EtSz. I. 310–12; TESz. I. 258).

Bečenek ld. *Becenek* 1248: CXXXIV. okl. = *Becenegh* 1256: CXXXV. okl. = *Bechenek* 1262: CXXXVII. okl. < török *bāčānāg* népnév.

Beke(?) 1326: LVIII. okl. = 1334: LXIII/b. okl.; 1342: CXII. okl.; 1399 e.: CV. okl.; *Beke* 1292–97: CVIII. okl.; *Beke* 1390: CLI. okl.

Bičkele ld. *Byckule* 1346: LXXXVIII, LXXXIX. okl. = *Bychkele* 1347: XCI. okl. = *Bychkele* 1399: CV. okl.

Bilter (*Bilčer*?) Βιλτάγ (Skylitzes: BT. II.² 90), Tirek besenyő vezér apja (1025 körül).

Bitik Σκόθην Πιτικάν (Anna Komnéné: BT. II.² 256) szkita (besenyő) vezér a XII. sz. elején < török *bitik* ~ *bitig* 'írás, irat, jel', 'Schrift, Amulet' (Kāšyārī–Brockelmann, Grönbech stb.). Vö. magyar *betű* (TESz. I. 291).

Bodon, pater Kaydan 1337 e.: LXVII. < török *budun* 'nép', 'Volk, Leute' (Györffy: BM. 64.).

Čelgü Τζελογού (BT. II.² 311) besenyő vezér, Salamon király szövetségese 1087 körül. Talán megfelel a magyar krónikában írt *Kucelk* (~ *Kutesk*?) vezérnek, ld. ott.

Čenkeü ld. *Chenkeu* 1265: CXIV/a. okl.

Čobzo ld. *Chobzo* (?) 1324: LVII. okl.

Čutur ld. *Chutur* 1269: XLIX. okl. = *Chotur* 1276: LI. okl. < török *čutur* 'rossz ember', 'von schlechtem Charakter' (Kāšyārī–Brockelmann).

Guerse 1346: LXXXVIII. okl. = 1347: XCI. okl.

Gyula (1068), krón. XIV. sz.; 1347: XCI. okl. Ld. *Gyula* (*Jula*) törzsnév.

Il-beγ ld. *Ilbegh* filius Twdbegh 1328: LX. okl. = *Ilbeg* 1334: LXIV/a. és b. okl. < török *il* 'nép, birodalom' + *beγ* méltóságnév. (Vö. Pais, KCsA. II. 324–26.)

Ildeja Илдея (979): Повесть временных лет. Ак. Нук. СССР. Москва, 1950. II. 320).

Inabur de Onduch 1321: XXXVI. okl. ld. *Kochobur*.

Inanč Νεάντζης [ə: 'Ενάντζης] (Anna Komnéné: BT. II.² 210) a görögökhöz menekült besenyő főember 1086 körül < ujjur *inanč* 'méltóság', 'Minister' (vö. Gombocz: ÁTSzn. 31–32).

Ipa (*Iba*) Ιπα(ός) (BT. II.² 140) a 4. törzs feje 900 körül (BK. 166). Magyarországi előfordulásait ld. Györffy: BM. 60. Vö. *Ipočh*.

Ipočh 1326: LVIII. okl. = 1348: XCII. okl. A besenyő *Ipa* név török vagy magyar *-č(i)* képzővel ellátott alakja.

Ite ld. *Itéé* filius Iteimer 1292–97: CVIII. okl.

Iteimer 1292–97: CVIII. okl.

Jazy Γιαζής (BT. II.² 112) a 7. Jazi-kap(γ)an törzs feje 900 körül (BK. 166). Mivel e szn. azonos a törzsnév első, 'fakósárga' jelentésű elemével, valószínűleg téves információ alapul.

Jeke 1265: CXIV/a. okl.

Joka 1265: CXIV/a. okl.

Jula ld. Gyula.

Kajdan ld. *Kaydan* de Berey 1336: XXXVII. okl. = *Koydan* de Zedregh 1322: LIV. okl. = *Kaydan* 1323: LV. okl., 1337 e.: LXVII. okl., 1338 e.: LXVIII. okl., LXIX. okl., LXX. okl. *Kajdan* kipszak szn. (Eren, MNY. 1943. 266). Vö. *Kajdum* szn. és *Kajdacs* hn.

Kajdum Καϊδοῦμ (BT. II.² 146) az 5. törzs feje 900 körül. Ld. *Kajdan*.

Kal(is) τοῦ τε Τατοῦ τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου (BT. II.² 302) Tat(u) vezér másik neve.

Karača Καρατζᾶς (Anna Komnéné: BT. II.² 153) a bizánci seregben harcoló besenyő vezér 1090 körül < *karā* 'fekete' + *ča* képző.

Karaman Καραμαν (Skylitzes: BT. II.² 151) bizánci szolgálatban harcoló besenyő vezér 1050 körül < *kara* + *man* képző.

Kataleim (Katalim?) Καταλείμ (~ Καταλίμ etc.) (Skylitzes: BT. II.² 156) bizánci szolgálatban harcoló besenyő vezér 1050 körül.

Kazar (1071) krón. XV. sz. < török *kazar* népnév.

Kegen Κεγένης (Skylitzes: BT. II.² 157) besenyő hadvezér 1050 körül.

Kočobur ld. *Kochobur* 1222: XLVIII. okl. Vö. az *Inabur* és *Uturbur* névben is észlelhető deverbális *-m^or* ~ *b^or* képzővel (Gombocz: ÁTSz. 30, mely egyébként ritka, vö. Gabain: Alttürk. Gramm. 73).

Konē (?) *Kunch* 1341: LXXII. okl. = *Kanch* 1352: XCIX. okl.

Kosta Κόστα(ν) (BT. II.² 176) a 6. besenyő törzs feje 900 körül (BK. 166).

Kulin Κουλίνος (Skylitzes: BT. II.² 166) Kegen besenyő vezér fia (1050 körül).

Kurja Куря (972: Повесть 1950. II. 338) besenyő vezér.

Kurkutai Κουρκοῦται (BT. II.² 168) a 3. besenyő törzs feje 900 körül (BK. 166) < a török *qorqut* 'megjleszt' ige származéka.

Kügel Κούελ (BT. II.² 166) a 2. besenyő törzs feje 900 körül (BK. 166) < török *Kügäl* ~ *küäl* 'gácsér, világoszöld'; 'Enterich, hellgrün' < a *kök* 'kék' szó + *-äl* képző.

Kutelk ld. *Kutelk* ~ *Kutesk* (?) (1085 k.) krón. XVII. szám, személyében megfelel *Čelqū*-nek.

Metigaj Μετιγᾶι (988: Повесть, 1950. II. 338) megkeresztelkedett besenyő főember.

Monka (?) ld. *Mouka* 1344: LXXVI. okl. = *Monka* 1344: LXXIX. okl.

Noter ld. *Nocer* dictus (?) 1326: LVIII. okl. = *Noter* 1334: LXIV/a. okl. = *Nater* 1334: LXIV/b. okl., 1344: LXXIX, LXXXI. okl. = *Notyr* 1339: LXXI. okl.

Omp (?) 1326: LVIII. okl.

Oslu ld. *Oslu* (1068) krón. XIV. sz. < török *ašlyq*, kun *ašly* 'búza, gabona', 'Korn, Getreide' (Gombocz, MNY. 1924. 23, 111).

Rodman (?) Родман (1001: Повесть II. 354) besenyő vezér. A névben a szókezdő *r*- nem szabályos.

Sača Σατζᾶς (BT. II.² 270) < **úz sača* 'veréb', 'Spatz' (?) (Kāšyarī-Brockelmann).

Salač (?) ld. *Zoloch* ~ *Zoloth* 1265: CXIX. okl. *

Selte (*Selče*?) Σελτέ (Skylitzes: BT. II.² 272) bizánci szolgálatban harcoló besenyő vezér 1050 körül.

Sul (?) ld. *Zuul* 1285: LII. okl. = *Zul* 1326: LVIII. okl. = 1345 e.: LXXXV. okl.

Sülëü (*Sulëu*?) Σουλτζουζ (Skylitzes: BT. II.² 289) bizánci szolgálatban harcoló besenyő vezér 1050 körül.

Šenk ld. *Senk* 1334: LXIII/a. okl.

Taba ld. *Thaba* 1334: LXIII/a. okl. < török *tapay* ~ *tapyy* ~ *tapuy* 'tisztelet', 'Verehrung' (Gabain: Alttürk. Gramm. 337; Kāšgarī–Brockelmann 195).

Tatran Τατράνης (Anna Komnéné: BT. II.² 302) a görögökhöz menekült szkíta (besenyő?) 1090 körül < török *Tatran* szn. (Rásonyi, Uralalt. Jb. [1961] 249; megfelel a barcasági *Tatrang* folyónévnek).

Tatu Τατούς (Skylitzes, Anna Komnéné etc.: BT. II.² 302) Paristrionba átköltözött szkíta (besenyő) vezér 1070 körül. Több török szóból levezethető, pl. csag. *tatu* 'csödör' (Kúnos); török *tat* 'perzsa, idegen'; a török *tat-* izlel ige *tatiy* származéka 'iz, öröm, élvezet' jelentéssel. Vö. Gyöni, AECO. IX–X (1943–44). 113 kk. ld. még *Kal(is)*.

Teber 1270: CXIV/b. okl. = 1300: *Theber*: LIII. okl. < török *tābār* méltóság-név. Vö. Györffy: BM. 65; Czeglédy, MNy. 1944. 186.

Tege ld. *Tegue servus* (?) 1345: LXXXV. okl. < török *teke* 'kos'.

Tekme 1278: CXXXIII. okl.

Temir Темирь (1004: Повесть II. 355) besenyő vezér < török *temir* 'vas'.

Tenk ld. *Thenk* 1286: CXV. okl. = *Theek* (?) 1290: CXVI/a. okl.

Tirák Τουράχ (BT. II.² 330) besenyő fejedelem 1050 körül < ujgur, kun *tirāk* 'oszlop', 'Säule, columpna'.

Tivan vö. *Tyuan* 1324: LVII. okl. < török *toyan* 'sólyom', 'Falke'. Vö. Gombocz: ÁTSzn. 10–11.

Tomaj ld. *Thomoy* (Thonuzoba unokája [?], 1015–20 k.), krón. IV. sz.

Tombo 1352: XCIX. okl. = *Dombo* 1399 e.: CV. okl.

Tonuz + *aba* vö. *Thonuzoba* (960 k.) krón. IV. sz. < török *tonuz*, oszm. *domuz* 'disznó' + *aba* 'apa, ő', ld. *Aba*.

Tud-bey vö. *Thudbeyg* 1336: XXXVII. okl. = *Twdbegh*, pater Ilbegh 1328: LX. okl. = *Tudbegh* 1338: LXVIII. okl. = *Thudbeygh* 1338: LXX. okl. < török *tut* 'csapat, nép', 'Haufen, Schar, Volk' + *bey* méltoságnév. Vö. Pais, KCsA. II. 326; Györffy: BM. 64.

Urkun(d) ld. *Urcund* (Thonuzoba fia, 985–90 k.) krón. IV. sz. Vö. a következővel.

Urkundinus de Zedreghe (?) 1322: LIV. okl. = *Urkund* 1324: LVII. okl., 1328: LIX. okl., 1337: LXVI. okl. A név mély hangrendű. vö. Györffy: BM. 62.

Uturbur (Ütürbür?) 1340: Gy. I. 707. Vö. Kochobur.

Uz 1326: LVIII. okl. = *Wz* (dictus) 1347: XCI. okl. < török *oγuz* népnév.

Zolta ~ *Zultan* (1074) krón. XII. sz. < arab *sultan* 'hatalom, uralkodás' (Németh: HonfMKial. 1920).

E) Helynevek (földrajzi nevek)

A besenyő helynevek két csoportra oszthatók; egyrészt a Besenyőország területéről bizánci forrásokban feljegyzett nevek, melyek részben földrajzi közszavakból állnak, másrészt magyarországi helynevekre, melyek besenyő lakossággal kapcsolatosak. A hazai besenyők származáshelyei között akad néhány besenyő személynévre visszavezethető (pl. *Aba*, *Kajdacs*, *Töbörzsök*, eredetileg:

Tebercsük), a török földrajzi köznevekből általam besenyőnek ítélt nevek közül azonban ma már alig egy párat merek ide sorolni, tekintve, hogy ezek névadói más, a Kárpát-medencébe sodródott török nyelvű népelemek is lehetnek.⁴⁶ A helynevek besenyőnek ítéletét még az is nehezé teszi, hogy noha a besenyők többsége kipcsaki típusú török nyelvet beszélt, melyben a szóközépi zárhangok zöngésültek, pl. *apa* > *aba*, *kükel* > *küyel*, hasonlóan a kun nyelvhez, de a Codex Cumanicus kun nyelve sem egységes nyelvjárással,⁴⁷ ami következik abból, hogy a török törzsszövetségek eltérő nyelvjárást beszélő néprészeket is magukba fogadtak. A besenyő törzsszövetség éppenséggel két nép egyesüléséből jött létre, s meglehet, hogy az egyik összetevő bolgár-török jellegű volt, mint e sajátságára Kászári már a X. században utalt.

A legújabb kori helynevek besenyő eredetűnek értelmezése kivált kétséges; mivel egy évezred alatt a határnevek igen nagy mértékben kicserélődtek.

A Magyarországra költözött besenyőség jobbára mint lovas réteg helyezkedett el a magyar köznép körében, s előbb-utóbb átvette a környezet magyar helyneveit, így pl. a Sárvidéken a *Gyümölcskert* határnevet. Ezért az alábbiakban csak a bizánci forrásokban megőrzött besenyő helynevekkel foglalkozunk, összevetve azokat magyarországi megfelelőikkel.

I. Konstantin császár „De administrando imperio” c. műve 37. fejezetében megadja több besenyő vár nevét. E bekezdés Moravcsik Gyula fordításában a következőképpen hangzik: „Tudnivaló, hogy a Dnyeszter folyón innen, a Bulgária felé eső részen, ennek a folyónak átkelőinél elhagyott erődök vannak: az első erőd az, melyet a besenyők Fehérnek (Ἰσπερον) neveznek, mivel kövei egészen fehérnek látszanak, a második erőd Tunkataj, a harmadik erőd Krakakataj, a negyedik erőd Szalmakataj, az ötödik erőd Szakakataj, a hatodik erőd Jajukataj.” (BK. 169.)

kataj (-κάται BK. 168) 'vár'

~ csagatáj *qataj* 'sánc, vár', 'Schanze, Befestigung, Schutzwehr' (Radl. Wb.). (Németh, UJb. X. 32; Moravcsik: BT. II.² 113; tévesen: Menges, Byzantion 1944-45. 271-72.)

Magyarországi megfelelői: 1. *Lajtakáta* Moson megye ausztriai határán, ma Gattendorf (1209: *Kata* W. VI. 325; Bgl. I. 58), melyben még 1339-ben is határőrök laktak (*spiculatoribus nostris [regis] de Katha de comitatu Mosoniensi* F. VIII./4. 375; Bgl. IV. 270; vö. Cs. III. 680; Kiss: FNESz. II.⁴ 9). 2. *Káta* a régi Szerém megyében (1280: *Kata* H. VIII. 208; vö. még 1297/1331: *Katha* Bánffy I. 66) a besenyő eredetű Tomaj nemzetség birtoka (Cs. II. 247, vö. Kar.: MNemz. III. 115). Közélebbi helye ismeretlen. – Nem bizonyos, hogy e török szóból ered a Pest megyéből terjeszkedő Káta nemzetség (uo. II. 310-21) fészkének, a mai Nagykáta környékének a neve. A nemzetségnév többnyire a Szent István kori birtokos nevét őrzi, noha a XIII. század derekától kezdve faluról is neveztek el nemzetséget. A Káta nemre először ld. 1220/1550: *de genere Katha* (VR. 107. § 242. l.); (Nagy-) Kátáról nevezett birtokosra ld. 1222/550: Laurentius de villa *Katay*

⁴⁶ Vö. *Kniezsa*, SzIEml. II. 437-39; *Száz*. 1943. 473.

⁴⁷ *Ligetí*, Acta Orient. Hung. 1981. 1-54; *uő.*: Török kapcs. 109 skk.

~ de *Kata* (uo. 227. § 269. l.). Káta nem csupán egy falu, hanem a Zagyva és Tápó között elterülő kistáj neve volt (Győrffy IV.: Pest megye. S. a.; vö. még Kiss: FNEsz. II.⁺ 193). A BM. 67 alatt említett 3. *Kátaszentmiklós* falu és 4. *Kátasarok* dűlő kétesen vonható ide.

A *kataj* szóval összetett várnevek első elemei:

Tyn-kataj (Τουγγάτσι BK. 168; vö. BT. II.² 317) 'erős vár'

~ török *tyn* 'erős, szilárd, nehéz', vö. tel., alt., leb., sor., szag., kojbal, kacsinc *tyn* 'nehéz, szilárd erős', 'schwer, fest, kräftig' (Radl.: Wb.); kirgiz *tyn* 'szilárd, biztos, bátor, erős' (Judachin); a továbbiakra ld. Győrffy: Krónikáink 65. Valószínűtlen Németh összevetése a török *tün* 'éjszaka', 'Nacht' vagy a *tun* 'nyugalom', 'Ruhe' szóval (UJb. X. 33–34), még kevésbé Mengesé a *ton* 'fagy, megfagyott, megmerevedett', 'frost, frozen, rigid (from frost)' szóval (Byzantion 1944–45. 272).

Krakna-kataj (Κρακνακάτσι BK. 168; vö. BT. II.² 173) 'figyelővár'

~ a török *qara-*, *qarala-* 'megfigyel', 'beobachten, bewachen' ige származéka (Vámbéry: Magy. ered. 121); vö. oszm. *qaraqol* 'rendőrállomás', 'Polizei-posten', keleti török *qaraqul* 'ör, őrség', 'Wächter, Aufseher, Wache'. Perzsiában *qaraul khâne* 'hegycsúcson lévő, a környéket uraló megfigyelő őrtorony', 'Wachtttürme auf Berggipfeln, die das umliegende Land beherrschen' (Huart: Enz. d. Isl. II. 815 és itt irodalom). (Hasonlóan Németh, UJb. X. 34; Menges: i. h.) A *qara-* első magánhangzójának redukálódása, kiesése a hangsúlynak a szóvégen való fokozódása miatt jöhetett létre és más török nyelvekben is megfigyelhető.⁴⁸

Salma-kataj (Σαλμακάτσι BK. 168; vö. BT. II.² 264) 'őrségvár'

~ oszm. *salma* 'őrség, őrhely', 'Patrouille, Posten' (Németh, UJb. X. 34).

Saka-kataj (Σακακάτσι BK. 168; vö. BT. II.² 264) 'cölöpvár'

~ kirgiz *saka* 'oszlop, cölöp', 'Pfosten, Pfahl' (Németh, UJb. X. 34).

Jaju-kataj (Γιαουκάτσι BK. 168; vö. BT. II.² 113) 'nyári vár' (?)

~ török *jaj* 'nyár' (pl. kun CC. *jaj* 'nyár', 'estas') szó, melyhez hiátustöltő magánhangzó is járulhatott; ld. fentebb *Jazykapan* és *Bejbars*.

Vámbéry (i. h.) és Németh (UJb. X. 34) a török *jayy* ~ *jau* 'ellenség, háború', 'Feind, Krieg' szóval magyarázta, míg Menges emellett felvetette a török *jaj*-kiterjeszt, szétszór', 'to expand, scatter, disperse' igéből való levezetés gondolatát, szétszór't, kiterjedt településre magyarázva (Byzantion 1944–45. 273). Egyik sem valószínű, mert nem az ellenség, hanem a besenyők váráról, és nem szétszór't településről, hanem erődről van szó.

Áttekintve a Dnyeszter átkelőinél lévő várak nevének során, csak az elsőként, görögül megnevezett Fehérvár neve tekinthető biztosnak, mivel ez azonos Dnyeszterfehérvárral (1541: *Neszter Feierwar*),⁴⁹ a török nyelven hasonló jelentésű *Akkermannal* (< kun *ak-kermen* 'fehér vár'). Meglehet, hogy a *Fehérvár* elnevezés régibb, s már a honfoglalók így nevezték a Dnyeszter torkolatánál lévő erődöt. Ugyanakkor a többi várelnevezés: erős vár, figyelővár, őrségvár, cölöpvár, nyári vár jelentését tekintve nem tűnik valósnak, hiszen mindegyik

⁴⁸ Győrffy: BM. 68 = KCsA. I. kieg. 462–63; uő., Száz. 1958. 75–76. és fentebb.

⁴⁹ Kiss: FNEsz. I.⁴ 375.

erőd erősnek készül, s a figyelés és őrzés mindegyik feladata. A favázas palánkvár, elterjedt volta miatt, inkább típus, semmint egyedi vár megnevezésére alkalmas; nyári szállás mellett épült várból is több lehetett a keleti szláv határvidéken,⁵⁰ s e név éppen a tenger melletti Fehérvártól legtávolabb, az erdősávnál lévő vár jellemzésére lehet alkalmas.

E jelentéssor azt a gyanút kelti, hogy a bizánci követ érdeklődésére az országuk kikémlésétől tartó besenyő informátorok nem közöltek tényleg használt várneveket. Ha a jegyzék a X. század elején készült, megállapodott várnevek még alig voltak, s a várakat inkább a mellette szállást tartó úr nevééről nevezhették. Ilyenformán, ha e nevek világosan a vár szerepkörét jellemző török közszavakra vezethetők vissza, realitásuk kétségbevonható, s közlésük inkább annak hangsúlyozására szolgált, hogy az esetleg Bulgária felől támadó görögök vagy bolgárok tudják meg, hogy a besenyők váraik mellett mindig őrködnek, de e várnevek ismeretében a helyszínen, helyük felől érdeklődve, ne tájékozódhassanak.⁵¹

II. Joannes Tzetzes 1144–1170 között írt „Chiliades” néven ismert, verses történeti műve tartalmazza az Azóvi-tenger „szkita” nevének, *Karmpaluk*-nak a magyarázatát, mely valójában a szkítának nevezett besenyő vagy kun nyelvből való népetimológia. Eszerint a szkíták a Maiotis-mocsarat *Karmpaluk*nak nevezik, mely görögül annyit tesz, hogy 'halak városa' (halváros), tudniillik *karm* szkítául várost, *paluk* pedig halat jelent; Τοῖς Σκυθαις αὕτη Καρμπαλοῦκ ἢ λίμνη κλησιν φέρεται τὸ Καρμπαλοῦκ β' ἑλληνοισθὲν πόλις ἰχθύων λέγεται τὸ κάρμ γὰρ πόλις σκυθικῶς, τὸ δὲ παλοῦκ ἰχθύες, καὶ τάχα ἔν σημαίνουσιν τὸ Καρμπαλοῦκ, Μαιωτίς. (Ed.: Kiessling, 1826. 312; vö. Moravcsik: BT. II.² 154.)

A *Καρμπαλοῦκ* nevet a kutatók sora részben szkita, részben török szavakból magyarázta (ismertetésüket ld. Györffy Gy., *Acta Orientalia* 10 [1962] 413–15). A legtöbb orientalista a török *kär-balyq* 'óriáshal, cethal' szót kereste benne, és elterjedt magyarázat szerint a népetimológia két török szó ismeretén alapul: **kerm* 'város' (ld. kun *kermen*) és *balyq* 'hal'.

Nézetem szerint a név második eleme a Kásgari fenntartotta *balyq* ~ *balq* szónak a 'Lehm. Kot', 'agyag, sár' jelentésével magyarázandó, mely a köztörök és kipcsak nyelvekben -*čyq* képzővel *balčyq* alakban 'mocsár, sár, agyag, pizsok' jelentéssel terjedt el, de *balqas* 'mocsaras tó' képzéssel a *Balkas*-tónak is nevet adott. Heves megye egykor besenyők lakta vidékén több *Balog-fertő*, *Ballag-fertő* található.⁵²

Ami a név első elemét illeti, ma nem tartom lehetetlennek, hogy Krim török *Kyrym* neve rejlik mögötte, mely a XIII. században Krim fő kereskedelmi

⁵⁰ Ld. erre Györffy, *Száz.* 1989. 2. sz. (s. a.)

⁵¹ A nomád vezérek gondolkodásmódjára a kémkedésről ld. Menandros jelentését: MEH. 1986.³ 76–83.

⁵² Györffy: BM. 76 = KCsA. I. kieg. 470.

központjának, Szolchatnak a neve is volt.⁵³ Kelet-Európában elterjedt, hogy egy nép vagy föld fő vásárhelyét a nép vagy a föld nevével nevezték. Feltehető, hogy a *Kyrym* név mögött nem a török *qaram* ~ *qarym* 'gödör, árok, sír' szó rejlik,⁵⁴ hanem végső fokon a szkitákat megelőző nomád *kimmer* nép neve, mely hangátvetéses alakban iráni és török közvetítéssel juthatott el a besenyőkhöz. Hogy a *Krímet* egy időben a kimmerek hazájának tudták, erről árulkodik Kercs „*Kimmeriai Bosporos*” neve. A félsziget úgy kaphatta a kimmerekkel egyívású taurus nomád nép nevét is (*Chersonnesus Taurica*),⁵⁵ mint ahogy a XIII. században a Krímet a kazárokról *Cazaria* ~ *Gazaria* néven ismerték.⁵⁶

Megjelent: Körösi Csoma Archivum. I. kieg. kötet. Bp., 1939. 397–500. Kiny. is; ehhez képest a szöveg jelentékenyen módosult.

⁵³ Vö. Menges, Byzantion 1944–45. 272: „Solqat or Eski Qrym, the name of the ancient capital of the Crimea”, 1400-ra visszanyúló adat kapcsán.

⁵⁴ Vö. Kiss: FNESz. II.^a 807.

⁵⁵ Vö. Pecz V.: Ókori lexikon. Bp., 1902–04. I. 409, II. 928; Der kleine Pauly. Stuttgart, 1964. I. 934, 1144–45.

⁵⁶ Ld. pl. Rubruk útleírását I/1–12. rész: Wyngaert: Sinica Franciscana I. 1929. 164 kk.; Györffy: Napkelet felfedezése, Bp., 1965. 119–22, vö. uo. 136, 240.

A BESENYŐK EURÓPAI HONFOGLALÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

(1971)

Konstantinos Porphyrogennetos „*De administrando imperio*” c. munkája 37. fejezetében ismerteti a besenyők régi hazáját, amely „az Etil (Ἀττήλ = Volga) folyónál, valamint a Jejik (Γεήχ = Ural) folyónál volt”, s itt a kazárok és úzok földjével volt határos. Elmondja, hogy az úzok „ötven évvel ezelőtt” kiűzték a besenyőket, akik legyőzték és elűzték a türköket (= magyarokat), és letelepedtek országukban. Hangsúlyozza, hogy a besenyők birtokolják e földet, „mint mondottuk ... ötvenöt esztendeje”.¹

Minthogy Konstantin művét 948 és 952 között, kerekén 950 körül írta,² a besenyőknek a Volgán és Donon való átkelése időpontjául, Konstantin pontosabb 55 évét véve figyelembe, 893–897 adódik.

Ezt az időpontot teljes mértékben igazolják a magyar honfoglalást megelőző harcokra vonatkozó egyéb adatok. Az „*Annales Fuldenses*” („*Annales Regni Francorum Orientalis*”) a 895. év alatt arról tudat, hogy az avarok (= magyarok) a bolgárok határait rontottak, de vereséget szenvedtek tőlük.³ Az annalista ugyanezt az eseményt 896 alatt részletesebben beszéli el, amikor elmondja, hogy az *Avari qui dicuntur Ungari* a görögök hívására átkeltek a Dunán, megtámadták és legyőzték a bolgárokat; a bolgárok két másik csatában is veszítettek a magyarok ellen, végül harmadikban nagy győzelmet arattak felettük, bár a bolgárok vesztesége is igen nagy, 20 000 lovas volt. Ezt még további harcok követték.⁴

A magyarok bulgáriai hadjáratát részletesen ismerteti a „*Continuatio Georgii monachi*”,⁵ Konstantin pedig műve 40. fejezetében azt is elmondja, hogy e

¹ *Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio*, Ed.: Moravcsik Gy.; transl.: R. J. H. Jenkins. Bp., 1949. [röviden: DAI.] 166–67. Magyar fordítás: Moravcsik: Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp., 1950. 167.

² Uo. 9.; Vol II. Commentary. Ed.: R. J. H. Jenkins. London, 1962. 6. Vö. Moravcsik: Byzantinoturcica. Berlin, 1958. [röviden: Byzturc.] I. 364; Györffy Gy., Byzantinische Zeitschrift 55 [1962]. 303, 308.

³ *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. [röviden: SRG.] *Annales Fuldenses*. Rec.: Fr. Kurze. Hannoverae, 1891. 126.

⁴ Uo. 129–30.

⁵ Moravcsik Gy., Antik Tanulmányok 4 [1957]. 275–88.

hadjárat után a bolgárok a besenyőkkel szövetségbe győzték le a magyarokat.⁶ Ilyen módon a besenyő–bolgár támadás és Etelköznek (*Ἐτελκοῦζον*) a magyarok által történt kiűritése 895-re tehető.⁷

Ezzel az egyértelmű kronológiával szemben Regino prümi apát krónikájában a 889. év alatt közli, hogy a besenyők Szkítiából kiűzték a magyarokat (*gens Hungariorum ... a Scythicis regnis ... egressa est, ... gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pecinaci vocantur, a propriis sebidus expulsa est*).⁸

Mint ahogy Regino a fenti események kortársa volt (†915), és ő az egyetlen nyugati szerző, aki a besenyő támadásról tudósít, 889-i évadatát a kutatók többsége a IX. század végi népvándorlás történetében a legszilárdabb mozzanatként tartotta. Összekapcsolva vele Konstantin császár azon híradását, hogy a besenyők már korábban is megtámadták a magyarokat és kiűzték Levedia nevű hazájukból, a 889-i adatot az első besenyő támadás évének tekintik, amelynek következtében a magyarok elhagyták a Dnyepertől keletre eső Levedia-t, hogy a Dnyeper és Duna között fekvő Etelközbe, 889 és 895 közti hazájukba költözzenek.⁹

Regino 889-i adata azonban ilyen következtetés levonására nem alkalmas, minthogy Regino évkönyve kronológiai szempontból megbízhatatlan, sőt kifejezetten hibás.

Regino évkönyvét nem úgy szerkesztette, hogy évről évre feljegyezte az újonnan hallott eseményeket, hanem 906/8-ban, száműzetése idején, a kortársaktól kapott hiteles értesüléseket visszamenőleg beosztotta évek alá, s ilyen módon utólagosan rekonstruálta évkönyve egy részét. Arra nézve, hogy a 889. évszám ilyen utólagos rekonstrukció, a következőket hozhatjuk fel:

1. Regino csak egy ízben, a 889. év alatt beszél a magyarok „Szkítiából” való kiűzéséről, ami csak akkor volna hiteles adatként elfogadható, ha Regino másodszer, 895 táján is szólna a magyarok kiűzéséről, ill. kiköltözéséről.

2. Ha a magyarok 889-ben a Dnyeperen átkelve Szkítia keleti részéről csupán nyugati részére költöztek volna át, ez nem jelentett volna Szkítiából való kiköltözést, de a Lotaringiában élő Regino tudomást sem szerzett volna egy olyan eseményről, amely csupán „steppei belügy”, és nem érinti a megtelepült keresztény népeket.

3. Regino 889-i bejegyzése nem egykorúan feljegyzett évadat, hanem utólagos beszűrés. Igazolja ezt mindenekelőtt az a körülmény, hogy a 889-i bejegyzés

⁶ I. m. 176–77.

⁷ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900. 34. 149–53.

⁸ SRG. Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon. Rec.: *Fr. Kurze*, Hannoverae, 1890. 131–32.

⁹ Így pl. *Pauler Gy.*: i. m. 23, 134; *Németh Gy.*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp., 1930. (röviden: *HonfMKial.*) 152–54; *Macartney, C. A.*: The Magyars in the ninth Century. Cambridge, 1930. 69–70; *Czeplédy K.*, A magyarság őstörténete. Szerk.: *Ligeti L.*, Bp., 1943. 105–20; *Deér J.*, Századok, 1945–46. 4; *Czeplédy K.*, MTA I. Oszt. Közl. 5 [1954]. 245, 272–75; *Moravcsik Gy.*: DAI. II. 143–44; *Vajay, Sz. de*: Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte. München, 1968. 20, 91.

terminológiai nem a megbízhatóbb 894-i magyar vonatkozású híradással, hanem egy másik hibás évszámú 901-i adattal mutat egyezést:¹⁰

<p>A. 889. gens Hungariorum ... omni belua crudelior ... multa milia sagittis interimunt ... sagittis utuntur. Vivunt ... beluarum more.</p>	<p>A. 894. ... <i>Ungaris omnia</i> ... depopulantibus.</p>	<p>A. 901. gens Hungariorum ... crudeliter cuncta devastat ... beluino furori ... multitudo ictibus sagittarum perit ...</p>
--	--	---

A franciás *gens Hungariorum* névhasználattal szemben áll a németes *Ungaris* megnevezés, s a két *gens Hungariorum* adat egyszerre való fogalmazását a sajátos kifejezések ismétlődése tanúsítja.

A 889-i hosszú beszúrásban Regino az ősidőktől fogva vezeti le a magyarok történetét, amennyiben a szkítákkal azonosított magyarokra idézi Justinus jellemzését a szkítákról (II. 2–3, XLI. 2–3), és Paulus Diaconusét a germánokról (I. 1). A Szkítiából való kiköltözés elbeszélése után pedig hozzáfűzi, hogy a magyarok azóta sok kegyetlen dolgot cselekedtek, és Itáliát is elpusztították (*etiam Italiae regnum ex permaxima devastatum est*), ami tudvalevőleg a 899/900 években történt, ezt megelőzően ui. a magyarok nem harcoltak Itáliában.¹¹ Az itáliai hadjáratról Regino másodszer is beszámol, de ezúttal is a téves, 901. évszám alatt.¹²

Mindez arra mutat, hogy Regino a hasonlóan fogalmazott 889-i és 901-i adatokat utólag, a 906-i befejezéskor dolgozta be évkönyvébe, amikor már nem volt világos, hogy az említett események melyik évben történtek. Regino magyar vonatkozású adatai tehát tartalmilag becses kortársi feljegyzések, kronológiailag azonban értéktelenek, s így a 889. év alatt között besenyő támadás az ismert 895-i besenyő támadásra, ill. a honfoglalásra vonatkoztatandó.

Megjegyzendő, hogy Marczali Henrik és Gombos Albin, aki Regino magyar vonatkozású szövegrészeit teljes terjedelmében kiadta, az adatok kronológiájának megbízhatatlan voltát már észrevette, és levonta a következtetéseket a 889-es adat megbízhatatlanságáról,¹³ idevonatkozó megjegyzéseik azonban nem mentek át a tudományos köztudatba.

Egy 889-i besenyő támadás feltevése egyébként ellentétben áll minden egyéb adattal. Konstantin császár előadása szerint a kangar-besenyő támadás, amely Kelet-Európában érte a magyarokat és odavezetett, hogy a magyarok kettészakadtak egy Etelközbe költöző részre és egy Transzkaukáziába költöző szavárd (*Σάβαρτοι ἄσφαλοι*) részre, nemcsak azért helyezendő évtizedekkel 895 elé, mert

¹⁰ SRG. Rec.: *Fr. Kurze*. 131–33, 143, 148.

¹¹ *Vajay, Sz. de: i. m.* 29–31. A 898. évi hadjáratra egykorú forrás nincs.

¹² SRG. Rec.: *Fr. Kurze*. 148.

¹³ *Marczali, H.*, A magyar honfoglalás kútfői a honfoglalás ezeréves emlékére. Szerk.: *Pauler Gy. és Szilágyi S. Bp.*, 1900. [röviden: MHK.] 320–23; A magyar nemzet története. Szerk.: *Szilágyi S. Bp.*, 1895. I. 124; *Gombos A.*, Hadtörténelmi Közl. 28 [1927], 447; *uő*: *Catalogus fontium historiae Hungaricae. Bp.*, 1937–38. [röviden: Gombos] 156–58, 2038–40.

a szavárdok Tiflisz körül már a VIII. század óta kimutathatók,¹⁴ hanem azért is, mert Konstantin császár itt magyar szájhagyomány alapján kétes értékű információkat közöl, amelyek részben régebben történt eseményekre vonatkoznak.¹⁵

Egy 889-i besenyő előnyomulás feltevéseinek téves volta abból is nyilvánvaló, hogy a besenyők menekülésének és előnyomulásának kiváltó oka az úzok támadása volt, az úzok pedig valószínűleg azért kényszerültek a besenyőket megtámadni, legelőiket és állataikat elrabolni, mert 893-ban Izmail ibn Ahmed szamanida emír támadása folytán a Balkas-tó vidéki törökök állatállományuk nagy részét elvesztették.¹⁶ A 893-ban Nyugat-Turkesztánban elindult népvándorlás ezek szerint csak 893-ban mozdíthatta ki a besenyőket Volgán túli hazájukból.

Az elmondottakból az is következik, hogy Etelköz, a magyarok 895 előtti hazája, amely Konstantin császár szerint azonos a besenyők 895 utáni országával ('Ατελκοῦζου, ἐν οἷς τόποις τὰ νῦν τῶν Πατζινακιτῶν ἔθνος κατοικεῖ), a Don és a Duna között elterülő tágas steppére terjedt. Ezt a forrásokból világosan kitűnő tényért szükséges hangsúlyozni, mivel a román történeti irodalomban legújabbban is felmerült olyan téves nézet, amely Etelközt a Dnyeszter és Szeret közének alsó felére (!) lokalizálja, és tagadja, hogy a besenyők országa 895 és 950 között a Dunán terjedt volna.¹⁷

¹⁴ Thury, J., Száz. 1897. 320 skk.; Marquart, J.: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. [röviden: Streifzüge] 36–37; Németh Gy.: HonfMKial. 316; Czeglédy K., MTA I. Oszt. Közl. 5 [1954]. 272; a további irodalmat ld. Moravcsik Gy.: Byzture. II.: 261–62. A kérdéshez több ízben hozzászólt Moór F. a források és az irodalom kellő ismerete nélkül (Népünk és Nyelvünk 4 [1932]. 171–77; Acta Ethnographica 2 [1951]. 124–27; Ural-Altische Jahrbücher 31 [1959]. 205–14; Száz. 1971. 961–65). Öleteti tudományosan megalapozatlanok, és így cáfolatot nem igényelnek.

¹⁵ Deér J., Száz. 1945–46. 3–20; Czeglédy K., uo. 274 skk.

¹⁶ Hóman B.: Magyar történet I. Bp., 1936. 116; vö. Ta'rix at-Tabarī. Ed.: Muḥammad Abu'l Faḍl Ibrāhīm. Cairo, 1962–67. III. 2138; Masoudi: Les prairies d'or. Paris, 1830. 144; Barthold, V.: Turkestan down the Mongol Invasion. London, 1958. 224; Grousset, R.: L'empire des steppes. Paris, 1960. 196. Marquart [Streifzüge 63] szerint a támadás első helyen a karlukokat érte; a karlukokra ld. még Czeglédy K., MNY. 1949. 166.

¹⁷ Diaconu P.: Les Petchéngues au Bas-Danube. Bucarest, 1970. 12 skk. Diaconu művének alapvető gyengéje, hogy abból a be nem bizonyított előfeltevésekből indul ki, hogy az általa tárgyalt Al-Duna vidék már a IX. században is „Roumanie”, „territoire roumain” (11, 15 skk.) volt. Meg kell jegyezni, hogy az első forrás, amely e területen megletelepült román (vlach) lakosságról tud, IX. Gergely pápa bullája, 1234. XI. 14.: „In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati dicuntur existunt” (Theiner, A.: Vetera monumenta historica Hungarum sacra illustrantia. Romae, 1859. I. 131; vö. Györffy Gy.: Történelmi Szemle 7 [1964] 2). Diaconu a besenyők korai jelenlétét az Al-Duna vidéken azzal is tagadja, hogy a régészek nem találtak e helyen besenyő sírokat. Eltekintve attól, hogy a besenyők leletanyagának szétválasztása más nomád népektől még nem történt meg minden kétséget kizáróan, és a nomád sírok időbeli elhelyezése sem lehetséges évtizedes pontossággal, az írott forrásokból ismert szállásterület és a régészeti leletanyag gyakran nem fedi egymást Magyarországon sem, ahol bőséges forrásadat és számos sírmező áll rendelkezésre.

Mi bizonyítja, hogy a magyarok 895 előtti lakterülete, Etelköz az Al-Dunáig terjedt?

1. Dzsajháni 920 előtt írt, de e helyütt 870 körüli forrásra támaszkodó geográfiáját a XI. századi Gardízi és a X. századi Ibn Ruszta tartotta fenn: szerintük a magyarok országa két folyó, az Átil (= Don) és a Duna között terült el. Gardízi azt is közli, hogy „amikor a magyarok a (Duna) folyó partján vannak, látják a nándorokat”.¹⁸ *Nándor* (~ *lándor*) a bolgárok régi magyar neve volt.¹⁹

2. A IX. század végi Metód legenda közli, hogy amikor Metód 882-ben Morvaországból Bizáncba utazott, a Duna tájékán (на странъ Доунаискѣи; *in regiones Danubii*) egy magyar királlyal találkozott.²⁰ Ez másutt, mint az Al-Duna mellett, nehezen képzelhető el.

3. A „*Continuatio Georgii monachi*” a 894. év eseményeire elmondja, hogy Leó császár „elküldte a Sklerosnak nevezett Niketast hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékokat a türköknek (= magyaroknak), és Simeon ellen harcra készítse őket. Ez elmenvén és találkozáskor azok fejével, Árpáddal és Kuszánnal ... megállapodtak egymással ... Átkeltek hát a türkök ... és egész Bulgáriát leigázták.”²¹

4. Bölcs Leó császár „*Taktika*” c. művében ugyanerről az eseményről ezt írja: „Miután a mi császári felségünk hajóhada segítséget nyújtván, átszállította őket az Istrosra, ezek három csatában tönkrementek a bolgárok ... seregét.”²²

5. Konstantin császár a „*De administrando imperio*” 51. fejezetében ugyanerről írja: „Eustathios tengernagy és patricius ... átszállította a türköket (= magyarokat), és Simeont, Bulgária fejedelmét leverte.”²³

6. Az „*Annales Fuldenses*” 896 alatt ugyanerről: „... a görögök az avarokat [= magyarokat] ... átszállítják ... a Dunán, a bolgárok országába ...”²⁴

Mindebből kétségtelen, hogy adott időben az Al-Duna volt a magyarok és Bolgárország határa.

Ami a besenyők lakhelyét illeti, Konstantin császár műve 37. fejezetében közli, hogy a besenyők 50, ill. 55 évvel azelőtt [895-ben] „eljutván a ma birto-
kukban levő földre, és rábukkanván az ott lakó türkökre ... elűzték őket, s letelepedtek azon, és urai ennek a földnek ... mind a mai napig, ötvenöt esztendeje”²⁵.

A forrás szavai világosak és az évszámtól eltekintve egyértelműek, mivel pedig

¹⁸ MHK. 168–70; *Czeglédy K.*, MNy. 1945. 37 skk.; vö. Hudūd al-Ālam. Ed.: *Minorsky*. London, 1937. XVII; *Györffy Gy.*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp., 1959. 131.

¹⁹ Uo. 8. 64; vö. *Eckhart F.*, MNy. 1909. 311–13.

²⁰ MHK. 354.

²¹ Uo. 106; *Moravcsik Gy.*, *Antik Tanulmányok* 4 [1957]. 275–88.

²² MHK. 31; vö. *Moravcsik Gy.*, *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk.: *Györffy Gy.* Bp., 1986. 109.

²³ Ed.: *Moravcsik Gy.* 250–51.

²⁴ SRG. Rec.: *Fr. Kürz.* 129: *Greci ... Avars ... in regnum Bulgarorum ultra Danubium transponunt.*

²⁵ Ed.: *Moravcsik Gy.* 166–67.

a kortársak és szemtanúk emlékezete általában 70 évre nyúlik vissza,²⁶ és a bizánci udvarban 950-ben még élhettek olyan informátorok, akik megélték a 894/95-i háborúkat, nincs ok kételkedni benne, hogy az események nagy általánosságban így zajlottak le. Zlatarski nyomán Diaconu arra gondolt, hogy Konstantin császár szavai csak az ő korára (950) vonatkoznak, és ezt megelőzően az Al-Duna vidéke (anakronisztikus megjelöléssel: Románia) bolgár uralom alatt állt.²⁷ Eltekintve attól, hogy bizánci források szerint 917-ben is görög hajóhad szállította át a Dunán a besenyőket a bolgárok megtámadására,²⁸ Konstantin 37. fejezetének forráskritikai vizsgálata a fenti feltevést nem támogatja. Konstantin ui. a 8 besenyő törzs nevének felsorolása után közli: „abban az időben pedig, amikor a besenyőket tulajdon földjükről kiűzték, fejedelmeik voltak: *Ertim* themában *Bajča*, *Čurban Küel*, *Julában Korkutaj*, *Külbejben Ipa*, *Kara-Bajban Kajdum*, *Talmač* themában *Kosta*, *Kapanban Jazi*, *Čaban* themában *Bata*.” Folytatólag közli a törzsfők méltóságának szeniorátusi öröklését, megjegyzi, hogy a 8 thema 40 részre oszlik, és felsorolja az egyes themák lakterületét: 4 törzs (*Küerči-Čur*, *Suru-Külbej*, *Boro-Talmač* és *Bula-Čaban*) a Dnyepertől keletre lakik *Úzia*, *Kazária*, *Alánia*, *Kherszon* és a klíma vidékek (*Krím*) felé; „*Jazi-Kapan* thema Bulgária közelében van, alsó *Jula* thema Turkia közelében van, *Kara-Baj* thema Oroszország közelében van, *Javdi-Ertim* thema pedig az Oroszországnak adózó *ulič*, *drevljan*, *lendžin* (lengyel) és egyéb szláv területekhez van közel”. Megadja Besenyőországnak a szomszéd országoktól való távolságát, így „Turkiától négynapi út” (= kb. a Kárpátokon való átkelés ideje), „Bulgáriától félnapi út” (= az Al-Duna mocsaras sávja); közli, hogy „abban az időben, amikor a besenyőket kiűzték tulajdon földjükről”, egy részük lemaradt, és az úzok között él, majd név szerint felsorol hat besenyő névvel nevezett pusztát, amelyek „a Dnyeszter folyón innen, a Bulgária felé eső részen, ennek a folyónak az átkelőinél” található, végül megjegyzi, hogy a besenyők három első törzsét (*Javdi-Ertim*, *Küerči-Čur* és *Kavukšin-Jula*) a *kangar* 'vitéz' melléknévvel jelölik.²⁹

A 37. fejezetben a törzsfők felsorolása közvetlenül a 895-i népvándorlás után készült, amikor a bizánci udvar a látószögében megjelent besenyő népről új információkat szerzett. A törzsek lakhelyének felsorolása keletkezhetett ekkor, de lehet egy később szerzett információ is, s ezeket a császár 950-ben szerkesztette össze egy fejezetbe.³⁰ Mindenesetre a császár 950-ben úgy tudta, hogy a 950 körüli lakterület megfelelt a 895-ben keletkezett állapotnak.

Egy olyan értelmezést, hogy a Dnyeszter nyugati partján „a Bulgária felé eső

²⁶ Vö. Györffy Gy., MTA II. Oszt. Közl. 18 [1969], 223–25.

²⁷ I. m.

²⁸ *Theophanes Continuatus*, CB. 386–89; *Migne, J. P.*; PG. 109, 403–07; vö. *Gombos* 2196–97. A *Повесть временных лет*. Ак. Наук СССР (Москва, 1950) 915. évi, görög forrásra támaszkodó adatának, mely szerint a besenyők ez évben „a Dunához” mentek, nincs önálló forrásértéke e kérdésben.

²⁹ Ed.: *Moravcsik Gy.* 166–71. A nevekre ld. alább.

³⁰ *Moravcsik Gy.*; *DAI*, II. 143.

részen" fekvő, besenyő néven feljegyzett várromok határt jelöltek volna Bulgária és Besenyőország között, sem a forrás nem enged meg, sem a földrajzi viszonyok. Konstantin császár műve 8. fejezetében elmondja, hogy „Bulgária vidékén”, valamint a „Dnyeper, Dnyeszter és más folyók vidékén” is laknak besenyők, és a császár megbízottai innen, ti. a folyóknál hadihajókkal felkereshetik a besenyőket, hogy szerződjenek velük.³¹ A Dnyeszter nyugati partján fekvő várromok nevét talán egy olyan bizánci követség tudakolta ki, amely a Dnyeszter folyóhoz hajózva kereste fel a besenyőket. A várnevek jelentése alapján³² valószínű, hogy az átkelők előterében fekvő romos erődöket, melyek a Kárpátokkal párhuzamosan sorakoznak, a besenyők 895 után látták el őrséggel, amikor számolhattak magyar támadással. Ez azonban nem határt jelentett, hanem az országba behatoló ellenség előnyomulásának akadályozását célozta. A X–XIII. századi Magyarországon a határvárakat, a gyepüakadályokat, a kapukat és a határőröket többnyire nem a határon, hanem a határtól 50–150 km-re mélységben tagolva helyezték el. Így pl. amikor a magyar–német határ a Bécsei-medence keleti szélén volt, ettől keletre kb. 80 km-re is laktak besenyő határőrök.³³ Ez azonban nem jelentette, hogy a magyarok a határ és a határőrtelepek között elterülő részt lakatlanul hagyták volna.

Konstantin császár közlése arról, hogy a bizánciak egy-egy folyónál lépnek érintkezésbe a besenyőkkel, ill. főnökeikkel, arra mutat, hogy a besenyő főemberek megtelepedése a steppén oly módon történt, ahogy azt Plano Carpini és Rubruk az ugyanott megtelepedő mongol főemberekről leírta. Mindegyik főember egy-egy nagy folyó jobb vagy bal partján ingamozgást végzett téli és nyári szálláshelye között; a téli szálláshely a tenger közelében feküdt, a nyári magasan északon.³⁴ Konstantin császár 8 besenyő törzs lakhelyét a Dnyepertől nyugatra lokalizálja; figyelembe véve a törzsfőnökök folyóparti nomadizálásának gyakorlatát is, amiből a törzsek folyók szerinti elkülönülésének elve is következik, az alábbi módon határozhatjuk meg a besenyő törzsek lakhelyét a X. század első felében: A Bulgária felé lakó Kapyan törzs az Al-Duna és északi mellékfolyói mentén telepedett meg; a Turkia (= Magyarország) felé lakó Jula törzs Erdélytől keletre, a Szeret és Prut vízvidékén lakott; ugyaninnen törtek be 1068-ban Gyula besenyő vezér harcosai Magyarországra;³⁵ az Ertem vezértörzs, melynek szállásai a lengyelekkel és drevljánokkal is határosak voltak, a Dnyeszter és Bug mentén lakott; a Kara-Baj törzs birtokolta a Dnyeper jobb partját és mellékvizeit Kherszontól fel Kanyevegig. Nem jelöli meg Konstantin császár pontosan a Dnyepertől keletre lakó törzsek (Čur, Külbej, Talmač és Čaban) lakhelyét, de a folyókat és a megadott szomszédos országokat figyelembe véve

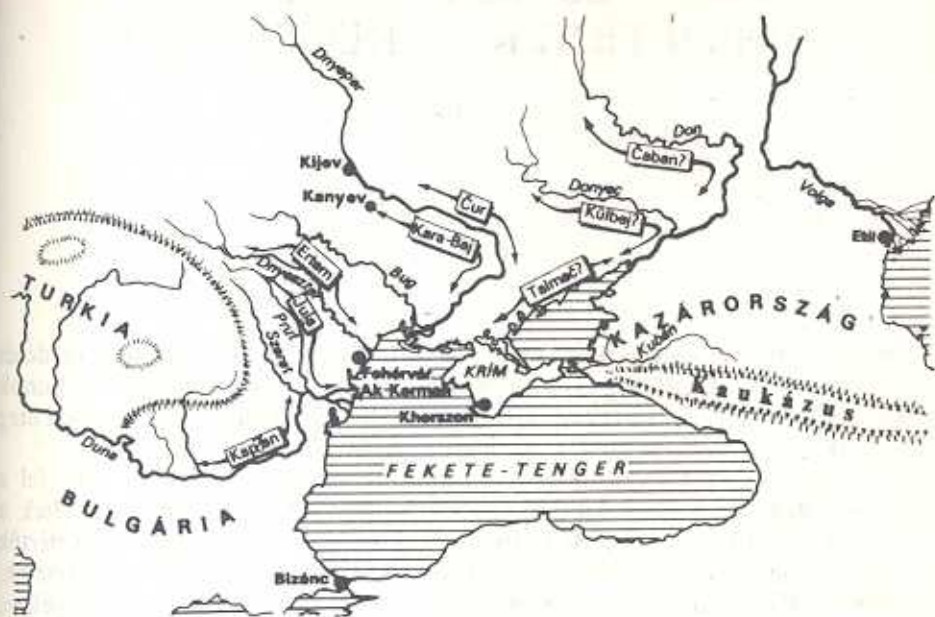
³¹ Ed. Moravcsik Gy. 54–57.

³² Németh Gy.: Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Bp.–Leipzig, 1932. 51; Györffy Gy., Acta Orient. Hung. 18 [1965]. 80.

³³ Györffy Gy., KCSA. II. kieg. térkép; ld. e kötetben hátul, a fedél belső oldalán.

³⁴ Arch. Ért. 97 [1970]. 192–96.

³⁵ Scriptorum Rerum Hungaricarum. Ed.: E. Szentpétery. Bp., 1937–38. I. 367; vö. Györffy Gy., Antiquitas Hungarica II [1948]. 168–69; ld. alább, 211. l.

A besenyő törzsek elhelyezkedése

a Dnyeper bal partja, a Donyec melléke, a Kherzontól Rosztovig tartó tenger-mellék és a Don felső szakasza mutatkozik egy-egy törzs telepedésére alkalmas vízmelléknek.

A megadott vízmellékek fő folyóinak védettebb partvonalán, a szlávok lakta erdővidéktől a tengerig, ill. a folyótorkolatig kell feltételeznünk annak a 8 besenyő törzsfőnek a tavaszi-őszi ingamozgását, akinek nevét Konstantin császár 895 körüli feljegyzés alapján közölte. Minden besenyő törzs négy nemzetségből állt, így valószínű, hogy a nemzetségfők a mellékfolyók partvonalain, rövidebb szakaszon nomadizáltak. A Kapyan törzs havasalföldi szállásterületén számba jöhet e szempontból a Zsil, Olt, Argeş, ill. a Dimboviţa és a Jalomiţa, a Jula törzs moldvai szállásterületén pedig a Szeret és Prut mellékvizeivel, és így tovább.

Mivel a steppei népek – nomádok és félnomádok – főemberei hasonló életmódot folytattak, valószínű, hogy ez a téli-nyári szállásváltó rend az ókori irániaktól kezdve a kunokig jellemezte a terület települési viszonyait.

B128424

GYÖRFFY GYÖRGY

*A magyarság
keleti elemei*

Gondolat · Budapest, 1990

TARTALOM

A magyarság keleti elemei	7
A székelyek eredete és településük története (1941)	11
A csatlakozott népek (1958)	43
A honfoglalás és megtelepedés története kapcsán a székely eredetkérdésről (1977)	80
A kabar kérdés (1983)	83
Besenyők és magyarok (1939, 1989)	94
A magyarországi besenyők kutatása	94
Kik voltak a besenyők?	98
A) Besenyők a hazai elbeszélő források tükrében	105
B) Besenyők helyhez rögzíthető okleveles és helynévi adatokban ..	123
A besenyők nyelve	170
A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez (1971)	192
A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez (1948)	200
A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez (1942)	220
A kipszaki kun társadalom a Codex Cumanicus alapján (1951)	242
A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században (A kunok feudálizálódása) (1953)	274
A Nagykunság és Karcag a középkorban (1974)	305
A Jászság betelepülése (1981)	312
A XV. századi jász szójegyzék (1957, 1988)	316
A palócok eredete, a palóc etnikum kialakulása (1968)	319

$$\begin{array}{r} 7 \\ 63 \\ \hline 70 \end{array}$$